

ROMANOSLAVICA

Vol. L, nr.1

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA**

Departamentul de filologie rusă și slavă

ROMANOSLAVICA

Vol. L, nr.1

editura universității din bucurești®

2014

3

Referenți științifici: prof.dr. Constantin Geambașu (Universitatea din București)
conf.dr. Cristina Godun (Universitatea din București)

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Mihai Mitu, conf.dr. Mariana Manguilea,
Prof.dr. Antoaneta Olteanu (redactor responsabil)

COMITETUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Virgil Șoptereanu, cercet.dr. Irina Sedakova (Institutul de Slavistică și Balcanistică,
Moscova), prof.dr. Mieczysław Dąbrowski (Universitatea din Varșovia), prof.dr. Panaiot
Karaghiozov (Universitatea „Kliment Ohridski”, Sofia), conf.dr. Antoni Moisei (Universitatea
din Cernăuți), conf.dr. Ewa Kocój (Universitatea Jagiellonă, Cracovia), prof.dr. Corneliu
Barborică, prof.dr. Dorin Gămulescu, prof.dr. Jiva Milin, prof.dr. Onufrie Vințeler

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)
kgeambasu@yahoo.com
mariana.slave@yahoo.fr
antoaneta_o@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

LITERATURĂ

5

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

ROLUL VITALISMULUI ÎN DEPĂȘIREA LIRICII SIMBOLISTE

Corneliu BARBORICĂ

Autor struține poukazuje na karakteristiki 20.storočia z hľadiska literárnych smerov a literárnych výbojov, ktoré zachvátili celú Európu. Posledným literárnym hnutím širšieho rozsahu bol symbolizmus, pričom v ďalšom literárnom vývine pri prekonávaní tohto smeru a jeho poetiky sa uplatnil vitalizmus, v každom kontexte inak, ale možno zaznamenať aj spoločné črty. Oproti metafyzickému smútku, asketizmu a introvertnosti symbolistickej poézie, zrodila sa poézia extrovertná, plná eufórie, bezpochyby poznačená bergsonovskou optimistickou filozofiou. Posuny básnickej senzibility v 20.storočí autor naznačuje na príkladoch z diela spisovateľov, ako Jiří Wolker, Stanislav Kostka Neumann, Fráňa Šrámek, Gumiliov, Vladimir Maiakovski, Mendelštam, Aron Cotruș, József Attila, Rázus, Ján Smrek, Lisaveta Bagriana, Julian Tuwim.

Kľúčové slová : Vitalizmus, symbolizmus, avangarda, akmeizmus, skamandristi

Secolul al XX-lea a fost colectivist. În limitele lui s-au născut mișcări literare de anvergură care au cuprins întreaga Europă. Ultima dintre aceste mișcări avea să fie simbolismul, cel care a trecut cu puțin pragul secolului următor. Secolul al XX-lea a fost individualist. Tentative de realizare a unor grupări literare s-au mai produs, și încă foarte numeroase, dar cu puține șanse de a lua amploarea celor precedente. Dintre toate, o extensie mai mare și un contur mai pronunțat a avut expresionismul. Ceea ce numim avangardism, cu toată apriga dorință a scriitorilor angajați în această direcție de strângere a rândurilor într-o mișcare programatic unită și colectivă, n-a fost altceva decât o pulbere de efemeride. Doar suprarealismul a reușit o vreme, între cele două războaie mondiale, să anime viața literară din mai multe țări. Suprarealismul cel hrănit din pasiunea contemporană pentru iraționalism și psihanaliza freudiană. Restul, adică dadaismul, paralogismul, constructivismul, integralismul etc., etc., cu toate manifestările lor zgomotoase n-a fost decât scânteieri de o clipă. În ceea ce privește așa-zisa „literatură proletară”, răspândită în mai multe țări europene și, poate, neeuropene, n-a fost altceva decât o variantă a expresionismului pendinte de ideologia partidelor comuniste. Cele mai reușite produse ale numitei „literaturi proletare” trebuiesc subsumate expresionismului. Aș aminti aici doar cazul liricii lui Jiří Wolker, scriitor ceh.

Unul dintre curentele postsimboliste reprezintă reactivări ale unor principii estetice caracteristice pentru epoca presimbolistă. Acesta este și cazul akmeiștilor ruși care, prin dorința lor de a se obiectiva, de a obține efecte vizuale, prin poezia lor adeseori descriptivă în care abundă hedonismul formelor exterioare, restaurează spiritul raționalist al clasicismului și parnasianismului. Mendelștam, de pildă, elogiază expresia poetică simplă și directă, corespunzătoare reducției realității până la tăcerea primordială:

Sortite fie-i gurii mele
Tăcerile primordiale
Precum un sunet de cristale
Căzut curat din praf de stele. (*Silentium*)

Dar o anumită turnură a liricii postsimboliste nu reprezintă o întoarcere, ci un pas înainte, o actualizare. Am în vedere vitalismul, în vogă după ce H. Bergson l-a definit, manifestat (ca să ne referim deocamdată tot la literatura rusă) în preferința poezilor din același cerc al akmeiștilor pentru peisajul exotic, trecut sau prezent. Sau, altfel, cum scria Gumiliov în manifestul său, *Moștenirea simbolismului și akmeismul* (1913), akmeismul reprezintă „o privire bărbătească, dură și clară asupra vieții”.

Vitalistă este și virila gesticulație futuristă a lui Vladimir Maiakovski, căruia i se pot găsi analogii în context românesc în versurile vehemente ale răzvrătitului Aron Cotruș, în context maghiar, în opera lui József Attila, iar, în context slovac, la vizionarul Martin Rázus. La cehi, reacția antisimbolistă este marcată încă din primul deceniu al secolului al XX-lea de poezia de un hedonism naturist a lui Stanislav Kostka Neumann, precum și de senzualismul lui Fráňa Šrámek.

La vitalism ne duce gândul și atunci când citim versurile exuberantei poete bulgare Lisaveta Bagriana. Clocotul sângelui mongolic răsună în poezia *Urmașa*:

De aceea-n mine clocotește
Sângele nomad și răscolat,
Care-mi fură somnul tâlhărește
Și mă-ndeamnă primului păcat.

Nu mai știu ce oacheșe străbună,
Poate în șalvari și în turban,
Într-un miez de noapte fără lună
A fugit de-acasă cu vreun han!

Plăcerea de a trăi din plin, viața petrecută într-o neconținută stare de jubilație, candoare și bucurie juvenilă constituie trăsăturile definitorii ale poemelor slovacului Ján Smrek. El transcrie în versuri neliniștea născătoare de bucuriile eternei mișcări creatoare al cărei motor este, potrivit conceptului pus în circulație de Henri Bergson, „elanul vital”. Dorul sau, mai degrabă, fatalitatea eternelor pribegiri îi apropie de Aron Cotruș și de Lisaveta Bagriana:

În noaptea zămislirii mele mi-au injectat în vine
narcoticul neliniștitelor indicii.
Privirea mea-i fugară navă pe-oglinzile marine,
iar inima, năvală de capricii.

Vibrează-n mine doar eterne încercări,
n-am terminat nimic nicicând,
în clocotul nepotolitei nerăbdări
m-oi zbuciuma pân-oi cădea-n mormânt. (*Mesaj*)

Bagriana se autocaracterizează oarecum asemănător ca „hoinara și mereu rătăcitoarea,/sora vântului ce bate, și a apei înspumate, și a vinului ce fierbe, pentru care depărtarea/e o veșnică ispită”... (*Stihii*, traducere de Victor Tulbure).

Aron Cotruș își explică „nepotolita sete de viață”, cum scrie G. Călinescu, precum și eterna sa stare de neliniște și veghe prin aluzii interogative la ascendența de hoț de cai sau de ciobani migratori:

Ce tainice, străvechi, nebiruite, vii porunci haine
Se războiesc în trudnicele-mi vine,
De nu-mi găsesc un loc în care să mă simt la mine?...
Ce blesteme,
Ce patimi fără nopți și fără număr,
Mă zbuciuie mă-nvolbură, mă hăituiesc m-apasă,
Mă prigonesc să merg,
S-alerg
Să fiu de-a pururi și niciodat' acasă?!...
Au fost străbuni-mi hoți de cai?...
Au fost ciobani pribegi,
Stăpâni fără hârtii de stăpânire pe pământul țării-ntregi?.
Au fost haiduci năprasnici ei... (*În robia lor*)

Un suflu vitalist străbate și lirica polonezului Julian Tuwim care, în versurile intitulate *Poezia*, expune în esență programul unei întregi grupări literare, a „skamandriților” (adică a celor de la revista „Skamander”), făuritori ai unei poezii a robusteții psihice opusă melancoliei și metafizicii nebuloase a simbolistilor. Julian Tuwim dorește să cuprindă viața în întregul ei, declarând că tot ce ține de viață –

lumini sau umbre, bucurii sau tristeți, cer și pământ – trebuie repus în „drepturi egale”. Este un poet hedonist, însetat de trăire:

M-am îmbătat de lumea largă
Și-am îndrăgit-o cu dorul din urmă,
Cu infinitu-s frate, suntem una”
Veniți, veniți odată!
Libertate, egalitate, fraternitate!

Desprinderea de simbolism s-a petrecut în țări diferite, în modalități diferite. Dar oricare ar fi fost aceste modalități, ele au și unele trăsături comune. Așa de exemplu, ca reacție la tristețea metafizică, la ascetismul și la introvertismul simbolismului s-a născut o poezie a extravertirii – aceasta fiind linia de demarcație cea mai clară între ce a fost și ce a urmat. În procesul de destrucție a poeziei precedente, un rol important a revenit vitalismului, el fiind o formă de saturație și de refuz exprimată în agitație euforică, purtând adesea pecetea vizibilă a entuziasmului și optimismului filozofiei bergsoniene.

POETICA SPAȚIILOR CULTURALE ÎN OPERA LUI DANILO KIŠ

Lidija ČOLEVIĆ

Utilizing the poetics of space put forward by Gaston Bachelard (*La poétique de l'espace*, 1957) we have made an endeavor, based upon his spatial configuration, to delve deeply into D. Kiš's work. It should be pointed out that the physical-geographic topics related to the novel *Hourglass* (1972) are inextricably tied up with the elusive slippery entity of the Central Europe, of Pannonia field, of one space, "that was once the bottom of the Pannonian Sea, which has long since disappeared". It is by no means a sheer coincidence that the motives and their spatial configurations in Danilo Kiš's work (*Hourglass*) are dominated by the image of the *world that is draining*. Into the bargain, we have to deal with the particular area of the border which provides an image of the dichotomous categorization of integration/ disintegration as well as inclusion/exclusion, and with the identity crisis which has afflicted characters of *Hourglass*, specifying and expounding the imaginary hypothetical border that is never located where we erroneously stipulate and think it might be.

Keywords: space, borders, Gaston Bachelard, Danilo Kiš

Uneori credem că ne cunoaștem în timp, dar nu cunoaștem decât o suită de fixări în spații de stabilitate a ființei, a unei ființe care nu vrea să se scurgă, care, chiar când se întoarce în trecut în căutarea timpului pierdut, vrea să „suspende zborul timpului. În miile sale de alveole, spațiul conține timp comprimat. La asta servește spațiul ¹.

Gaston Bachelard

Conceptul de spațiu în opera lui Danilo Kiš își găsește inspirația în lucrarea *Poetica spațiului* de Gaston Bachelard, care ne avertizează că nu trăim într-un spațiu omogen și vid ci, dimpotrivă într-un spațiu învăluit de fantasme. „Spațiul ușor, eteric, transparent ori întunecat, cu asperități și ticsit curge precum apa de izvor sau este inert”, consideră Bachelard. Cu alte cuvinte, fiecare spațiu își are fantoma sa a cărei

¹ Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*, traducere de Irina Bădescu, Prefață de Mircea Martin, Paralela 45, Pitești, 2003, p. 40.

prezență în intensitatea percepției acestuia o resimțim ca o presimțire care ne poartă.

Dacă luăm în considerare faptul că tema spațial-geografică a romanului *Clepsidra* este legată de Câmpia Panonică „de spațiul care dispăre”, de spațiul „care a fost odinioară fundul mării Panonice dispărută cu mult timp în urmă”, atunci nu e întâmplător faptul că Danilo Kiš prezintă un univers care „viețuiește într-un potop imaginar”, o lume care dispăre inexorabil, dar care se înfruntă cu nebunia și distrucția istorică a lumii, pierzând toate valorile antropologice și generative. În încercarea de a aduna într-un întreg cioburile acestui spațiu, textele lui Kiš ne permit reconstruirea acestui peisaj dispărut.

Prin metafora diluviului Kiš ne atrage atenția de cele mai multe ori asupra celui de-al doilea război mondial, secvența temporală în care este amplasată acțiunea romanului, și anume momentul răspândirii fascismului și nazismului care au inundat Câmpia Panonică și au scufundat un popor, evreii central-europeni. Acest melanj de elemente geografice concrete și de spațiu istoric cu momente mitologice marchează fracturarea timpului istoric care „a ieșit din articulație”¹. Proiectând amintirea în spațiu, mai mult decât în timp, Gaston Bachelard menționează: Prin spațiu, în spațiu găsim frumoasele fosile ale duratei concretizate prin îndelungi stări pe loc. Inconștientul stă locului. Amintirile sunt imobile, cu atât mai solide cu cât sunt mai bine spațializate². Spațiul romanului *Clepsidra* de Danilo Kiš este un spațiu care prin narațiunea sa este îmbibat de plenitudinea timpului, fiind în acest fel posibil să se prezinte diferite modele³. Dacă luăm în considerare definiția timpului ca a patra dimensiune a spațiului, este limpede faptul că marcarea timpului se dezvăluie în cadrul spațiului, iar spațiul se redefinește și se măsoară cu timpul.

Spațiul în opera lui Kiš devine locul ciocnirii ireale dintre realitate și opusul ei, irealitatea, pseudorealitatea sau pararealitatea în care se manifestă fractura

¹ Jacques Derrida a semnalat prin intermediul fantomei marxismului momentele istoriei fracturate, momente împovărate de viitoare evenimente, dar în același timp fantomatice prin imprevizibilul lor. Pentru Derrida „timpul fracturat” jete semnalarea sfârșitului ce se repetă mereu. Absurditatea timpului este însuși sfârșitul care însă determină și un nou început, respectiv repetabilitatea, granița limită. După acest sfârșit rămân doar fantasmale între cele două extreme, între trecutul care e doar spiritul a ceea ce a fost și viitorul care se întrezărește de abia. În *Fantomele lui Marx*, „Službeni list” SCG 2004, p. 23

² Bachelard, *op.cit.*, p. 41

³ Bahtin a numit această țesătură fundamentală de relații spațiale și temporale adoptate în creațiile literare drept cronotopuri. Vezi: *O romanu* traducere de Aleksandar Badnjarević, Ed. Nolit, Belgrad, 1989, p. 193.

epistemologică imprimată de fantasmagoria imprevizibilă a Răului în țesutul imaginar al unei culturi.

Despre varietatea spațiilor în care sunt îmbinate elemente antagonice, „despre spațiul care ne cerne și ne consumă” a scris și Michel Foucault¹. Servindu-se de ideea de *heterotopie* a lui Foucault drept o manifestare a spațiului care înlăuntrul său circumscrie și caracteristicile (cel mai adesea imagine) ale altor spații, vom încerca să analizăm opera lui Danilo Kiš din această perspectivă configurativă, luând în considerare tocmai surplusul, respectiv alteritatea imaginară circumscrișă. Proza lui Danilo Kiš analizată prin prisma hoinărelor printre heterotopiile postmodernismului este o proză lipsită de un punct de sprijin într-o stare perpetuă de improvizație.

În câmpia unde domnește întinderea, fluiditatea și infinitul, câmpia care liniștește sau trezește neliniști, timpul și spațiul se află sub dominația imaginii lumii care se destramă. Reconstruind în imaginația sa acest spațiu inundat care l-a încercuit și care l-a înrobit *aici* și, ca atare, l-a îndreptat spre un *aiurea* în căutarea unui spirit mai liber, Danilo Kiš își pierde firul gândirii între aceste lumi dispărute, lumi fără nume.

Reprezentarea identității spațiului în opera lui Danilo Kiš

Dacă cititorul va accepta afirmația lui Kiš conform căreia „în destinul unui scriitor nu e nimic întâmplător, nici măcar caracterul fortuit al locului de naștere”², va înțelege cu certitudine insistența autorului privind determinantele biografice și topografice care ne ajută la descifrarea codurilor spațiale din text, având în vedere faptul că stilul și poetica unui scriitor sunt indisolubil legate de amintirile sale concrete, ancorate nu doar în timp, ci înscrise și în spațiu. Danilo Kiš menționează că și-a petrecut viața pendulând între trei religii: ortodoxă, mozaică și catolică; între două limbi-maghiară și sârbocroată; între două țări, Iugoslavia și Franța, în care a

¹ Din 1966 Michel Foucault a creat conceptul de *heterotopie*, cu ajutorul căruia va destabiliza noțiunea de spațiu (a se vedea: *Le Corps utopique suivi de Les Hétérotopies*). Heterotopia are puterea de a juxtapune într-un „loc real” mai multe spații, mai multe amplasamente care sunt incompatibile. În fiecare societate există: utopii care au un loc precis și real, loc ce poate fi amplasat pe o hartă; utopii care au un anumit timp ce poate fi fixat și măsurat conform unui calendar valabil pe zile. Dar o asemenea localizare spațial-temporală și o delimitare a utopicului este determinată de două aspecte: În primul rând nu se poate vorbi de utopie în sensul restrâns al cuvântului. De aceea Foucault a și ales un alt semnificativ, și anume cel de heterotopie, care posedă o relație ambivalentă față de vechiul concept de utopie. Dar „acest loc real” pe care se bazează heterotopia conține ceva ce putem numi anti-spațiu. În concluzie, în acel „spațiu real” există și un cumul de relații de amplasare, alte spații, spații astfel încât se poate afirma că spațiul heterotopiei în ansamblu nu e compatibil cu sine, respectiv că nu mai este real.

² Danilo Kiš, *Gorki talog iskustva*, BIGZ, Belgrad, 1989, p. 184.

avut posibilitatea să cunoască două sisteme politice; între două stări de fapt în viața socială și spirituală a Parisului și Belgradului acelor vremuri. Expunându-se riscului de a sta pe două scaune, exilul i-a oferit lui Kiš o poziție privilegiată exterior-interior, dar și neliniștea în fața disfuncționalităților de care era direct afectat. Un scriitor se află în exil chiar și atunci când trăiește în țara de baștină, natura dorinței sale arzătoare impunându-i să-și forțeze limitele. La Paris, mai mult decât oriunde, Danilo Kiš a resimțit spiritul spațiului ca pe o realitate palpabilă în multitudinea de impulsuri creatoare. Într-un asemenea cadru, identitatea lui Kiš este construită pe multitudinea fațetelor de apartenență, toleranță și deschidere față de lume. O asemenea persoană „limitrofă”, imposibil de clasificat, cosmopolită, cum este Kiš, reprezintă, pe de o parte pulsul lumii moderne, iar pe de altă parte, după opinia Juliei Kristeva, „un monstru hibrid” care ia naștere aici, niciodată mulțumit cu sine însuși, iritându-i în același timp pe autohtonii din țara de baștină, cât și pe cei din țara în care a fost acceptat.

Urmând calea tradițională, narațiunea lui Kiš este amplasată la frontiera geografică dintre Iugoslavia și Ungaria, fiind, în același timp, și un semn al crizei identității pe care o traversează personajele romanului *Clepsidra*. Ambivalența și ambiguitatea lingvistică, identitară, istorică și culturală au pus bazele acestui spațiu numit Europa Centrală¹, cu margini neclare și identitate fragilă care se opune unei determinări unilaterale, în toată plenitudinea sa incertă. O asemenea entitate în care spațiul și timpul sunt concepte puse în slujba literaturii reprezintă întruchiparea unor antagonisme geografice, istorice, fizice, sociale și politice. Introducându-ne în imaginarul frontierei care nu se află niciodată acolo unde credem, fiind tot timpul în mișcare, insistent de neliniștită și instabilă asemenea memoriei care ne joacă feste, chiar și identitatea autorului s-a bazat pe ambivalența percepției distanței din perspectiva dislocării și a experienței străinătății:

Să treci granița înseamnă să te îndrepti spre un spațiu constituit din zone sălbatice, neprietenoase, neumbrate, locuite de monștri periculoși împotriva cărora trebuie să lupți. Dar înseamnă și: să părăsești un spațiu apropiat, cunoscut, liniștitor și să pășești într-un spațiu al nesiguranței. Această trecere a frontierei schimbă și caracterul persoanei: peste graniță devenim străini, diferiți nu numai pentru ceilalți, ci uneori și

¹ Europa Centrală este un spațiu de interferențe, o entitate ce nu poate fi etichetată și care oferă o imagine a integrării și dezintegrării, a teritorializării și deteritorializării; întruchiparea unor contraste geografice, istorice, fizice, sociale și politice.

pentru noi înșine. Iar întoarcere la punctul de plecare nu înseamnă că vom regăsi tot ceea ce am părăsit odinioară¹.

Europa Centrală – concept literar-intelectual de spațiu utopic – se află sub provocarea constantă a unor delimitări ce trebuie să se justifice mereu în spatele și împotriva graniței. E vorba de spațiul în care ești ros permanent de suspiciune, dar în care și crezi în același timp, care este analizat în planul naturii sale paradoxale.

Analizând problema delimitării frontierei ca o parte componentă a practicii spațiale și a discursului narativ, filosoful și istoric al religiilor Michel de Certeau asociază aceste categorii cu cea de contravenție, constatând următoarele:

Încălcarea frontierei, nerespectarea legii locului simbolizează plecarea, atacul asupra unui stat, dorința unei forțe de cucerire ori evadarea în exil, în orice caz „o trădare” a unui regim. Dar în același timp se stabilește acel altundeva în care se va contopi, permite ori genera renașterea de cealaltă parte a frontierei străinătății care a fost supravegheată pe dinăuntru, oferind obiectivitate (adică expresie și reprezentare) a alterității care se ascundea în interiorul frontierei, în așa fel încât traversând podul și întorcându-se într-un spațiu marcat, călătorul descoperă de acum înainte acel altundeva căutat înainte de a porni la drum și de care fuge întorcându-se².

Percepute ca un diagnostic, sintagmele lui Michel de Certeau marchează variabilele unui simptom central-european: simptomul morții la frontieră și din cauza frontierei. Parafrazându-l pe Michel de Certeau, este limpede că trecerea peste graniță înseamnă în același timp nerespectarea legilor locului, un atac împotriva țării respective, o dorință de putere cotropitoare ori o evadare în exil, oricum „o trădare” a unei orânduiri.

Un asemenea fundament spiritual i-a oferit posibilitatea lui Kiš să penetreze granița exilului geografic și spiritual, să creeze o poetică a unor spații permutabile ca unul dintre elementele de posibilă recunoaștere și dobândire a identității. O asemenea opinie este împărtășită și de Gaston Bachelard care afirmă următoarele: „nici măcar pe fundul mării nu poate fi păstrat îmbuteliat un suflet indivizibil. Această schimbare a spațiului concret nu mai poate fi o simplă acțiune a spiritului căci „omul nu-și schimbă doar locul, ci și natura sa”³.

Figura centrală a lumii care a dispărut, respectiv a lumii evreiești din Europa Centrală și, în același timp, personajul central al romanului *Clepsidra*, este E.S. Acesta se confruntă cu o serie de probleme în încercarea de a-și nara propria identitate. Folosirea accentuată a inițialelor în romanul *Clepsidra* (E.S.) o regăsim și în *Procesul*

¹ Piero Zanini, *Značenja granice: prirodna, istorijska i duhovna određenja*, Ed. Clio, Belgrad, 2002, p. 21.

² Michael de Certeau, *Invencije svakodnevice*, Ed. MD, Zagreb, 2002, p. 196.

³ Gaston Bachelard, *Poetika prostora*, prevod Frida Filipović, Umetničko društvo Gradac, Belgrad, 2005, p. 192.

lui Kafka (Jozef K.). Milan Kundera, în cartea sa de eseuri, *Testamente trădate*, interpretează uzitarea unui asemenea procedeu drept o caracteristică a Europei Centrale. Acesta se referă la individul dezintegrat care nu înțelege și nu încearcă să-și recunoască identitatea. Folosind pseudonime Kiș amplifică realitatea *istorică* a personajului său. Este doar una dintre modalități de a ne arăta și reversul medaliei.

Locul de naștere al lui E.S. încetează să mai fie un topos ospitalier al unei copilării fericite, ci iese la suprafață într-o lume în care totul se destramă, se năruie și dispare în furtuna unui timp fatal ce lasă urme distrugătoare în spațiu. Această situație haotică și amestecată, acest vid imbatibil, imposibil de transcendent este caracteristică și pentru poetica celorlalți scriitori central-europeni, împinși la granița dintre două ideologii totalitare. Astfel, și strada pierdută în timp va apărea în nedeterminarea vieții lăuntrice a lui E.S. Am ajuns, din nou, la frontieră și de data aceasta între amintire și realitate, între veridicitatea unui spațiu șters și identificarea sa literară (im)posibilă. Textele lui Kiș ne oferă posibilitatea de a reconstrui acest peisaj dispărut:

Domnule, sunteți amabil să-mi spuneți unde se află strada cu castani sălbatici? Nu vă aduceți aminte? Trebuie să fie pe aici, pe undeva, nu-mi mai aduc aminte numele. Știu însă sigur că e undeva pe aici. Ce spuneți, nu există nicio stradă cu o alee de castani sălbatici? Dar eu știu, domnule, că trebuie să existe pe aici pe undeva, e imposibil să te înșele amintirile atât de mult¹.

Atunci când vorbește despre casa copilăriei sale, despre regiunea amintirilor minuțioase, Gaston Bachelard consideră că este obligatoriu să se transpună într-o stare onirică până în pragul reverii unde „și va *odihni* în trecutul său”². (Tot ce trebuie să spun despre casa copilăriei mele este tocmai atât cât trebuie ca să mă așez în pragul unei reverii în care mă voi odihni în trecutul meu) În opinia sa, casa părintească este mai mult decât o clădire de locuințe, aceasta fiind și o clădire a visurilor. Dacă luă în considerare și afirmația acestuia conform căreia „casa este un corp de imagini care îi dau omului motive sau iluzii de stabilitate”³, atunci personajul central din povestirile *Ciclului de familie* de Danilo Kiș nu are un sprijin ferm, dată fiind distrugerea casei tatălui. Demolarea casei se întâmplă așadar ca o consecință a unor activități magice oculte care scot în evidență neputința subiectului în fața iraționalului.

¹ Danilo Kiș, *Rani jadi*, p. 11.

² Bachelard, *Poetica spațiului*, p. 44.

³ *Idem*, p. 48.

Spațiul narațiunii acțiunează ca un important factor al identității individuale și colective, semnalând destinul eroului care pierde din ce în ce mai mult teren. Trăirea existențială a casei demolate a unui individ din secolul douăzeci devine inevitabil parte a acelei trăiri istorice, psihice și ontologice a întregii generații. Crăpăturile zidurilor reprezintă o dovadă simptomatică a fracturii întregii structuri umane care a rămas lipsită de punctul de sprijin existențial. Neavându-se pe sine, E.S. nu are nici un cămin al său. Acesta este condamnat la peregrinare¹, fugă, deplasare fortuită și haotică, destrămare. Această dezorientare se continuă în interiorul său, așa că evadarea mentală a lui E.S. este doar consecința evadării spațiale, culturale și reale. Pe cât e de blestemat, pe atât hoinăreala și identitatea stabilă ale lui E.S. nu pot fi descoperite. Permutabilitatea mentală a personajului E.S. apare ca o consecință a permutabilității. Tema evreimii din opera lui Kiš e legată de prezența accentuată a abandonării spațiului interior căci „nu mi-aș părăsi niciodată de bună voie odaia mea călduroasă, așa cum nimeni n-a părăsit de bună voie pânțele mamei“.

Odaia este acum o scoică sonoră care scoate sunete line și care te poartă asemenea arcei lui Noe prin furtuna potopului care pustiește totul, tu ești martorul ocular, martorul și participant la această catastrofă apocaliptică după care va urma o zăpușeală generală pe fața pământului, dar tu poți să trăiești în această noapte în frumusețea distrugerii lumii, căci în arca ta cântă păsări, în ea este păstrată sămânța pentru marea trezire, pentru mâine, sămânța din care va rodi, odată cu ivirea zorilor – o lume nouă...²

Imaginea lui Kiš a „camerei ca o scoică sunătoare“ capătă semnificații universale a labirintului – spațial și temporal. Lectura operei lui Kiš prin perspectiva „întoarcerii ciclice“, prin prisma poeziei care ne „amăgește“. E vorba despre o conspirație al cărei final adrevărul intangibil. Imaginea lui Kiš privind scoica sonoră ne duce cu gândul la o altă asociere, cea a scoicii găunoase și a cuibului părăsit care invocă reveria adăpostului despre care scrie Bachelard în *Poetica spațiului*. Scoica ca un cuib în care clocesc păsările configurează imaginația unei ființe înlănțuite, respectiv a unei ființe care se ascunde de teama violenței. De cealaltă parte este ființa care dorește să *se retragă în scoica sa*, dar care în același timp își pregătește „ieșirea“. „Fizic, ființa care capătă sentimentul refugiului se strânge în sine, se retrage, se cuibărește, se ascunde, se pitește“³.

¹ Cel mai frecvent arhetip din proza lui Kiš este arhetipul hoinarului, al pribeagului, al omului condamnat să vagabondeze, să cutreiere, a apatridului – omul fără patrie, omul fără casă –, respectiv miticul Ahasfer.

² Danilo Kiš, „Nojev kovčeg“, *Varia*, Ed. Prosveta, Belgrad, 2007, pp. 44-47.

³ Bachelard, *op.cit.*, p. 120.

Concluzii

Diversele puncte de vedere ale lui Danilo Kiš față de totalitarism, ideologie și exil, apoi „ieșirea lui din canon“, ne îndreaptă atenția spre disidența voluntară a lui Kiš, spre fenomenul identității limitrofe, al fracturării identitare, spre trecerea de la un registru lingvistic la altul, trecerea dintr-o țară într-alta, precum și spre perceperea identității prin prisma spațiului în opera lui Danilo Kiš.

Ca talmăcitor al propriei sale opere, Danilo Kiš menționează faptul că titlul romanului său cuprinde destrămarea unei lumi și a unor vremuri care se duc. Prin această parabolă Kiš dezvăluie faptul că toată lumea în spațialitatea și temporalitatea sa este prinsă în capcana răului care renaște mereu din propria cenușă. Spațiul semantic al textului este corelat cu experiența negativă și tragică existențială a autorului/naratorului. Întreșererea diferitelor straturi din roman este redată ca o țesătură unitară în procesul de rememorare retrospectivă a salturilor în timp și spațiu.

Spațiul disipat al narațiunii însă ne indică destinul lui Eduard Sam care pierde din ce în ce mai mult teren. Este evident faptul că personajele povestirilor din *Ciclul de familie* sunt în mod constant absorbite de vârtejul demolării și al destrămării spațiului la toate nivelurile: de la imposibilitatea descoperirii străzii, a odăii și copacilor până la demolarea casei și a permanentei pribegii. Pe de altă parte, observăm, cel puțin în ruina casei, că spațiul posedă memorie, respectiv există un spirit bun al spațiului, numit *genius loci*, compus din sentimentele de afecțiune acumulate care se depun în ziduri și care cu timpul pot produce pagube fatale.

Spațiul propriei experiențe al lui Kis se dezvoltă în spațiul societății și colectivului, se transformă în biografia lumii. De aceea lecturile lui Kis lasă impresia unei căutări a unității pierdute, a căminului spiritului european, o căutare fără sfârșit care se desfășoară în timp și spațiu.

Bibliografie

- Bachelard, Gaston, *Poetica spațiului*, traducere de Irina Bădescu, Prefață de Mircea Martin, Paralela 45, Pitești, 2003
Bachelard, Gaston, *Poetika prostora*, prevod sa francuskog Frida Filipović, Alef, Beograd, 2005
Bahtin, M.M., *O romanu*, traducere de Aleksandar Badnjarević, Ed. Nolit, Beograd, 1989
De Certeau, Michael, *Invencije svakodnevice*, Ed. Naklada MD, Zagreb, 2002
Foucault Michael, *Aesthetics*. London: Penguin books, 1998

- Foucault, Michel, *Hrestomatija, 1926-1984-2004*, priredili Pavle Milenković i Dušan Marinković, Vojvodanska sociološka asocijacija, Novi Sad, 2005
- Huyssen Andreas, *Present Pasts, Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford University Press, Stanford, California, 2003
- Kiš Danilo, *Peščanik*, Ed. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990
- Kiš, Danilo, *Gorki talog iskustva*, Ed. BIGZ, Beograd, 1989
- Kiš, Danilo, „Nojev kovčeg“, *Varia*, Ed. Prosveta, Beograd, 2007
- Kiš, Danilo, *Rani jadi*, Ed. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990
- Zanini Piero, *Značenja granice: prirodna, istorijska i duhovna određenja*, Ed. Clio, Beograd, 2002

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

ŻYDOWSKI BARBARZYŃCA W POLSKIM EDENIE

Mieczysław DĄBROWSKI

Articolul prezintă aventurile procesului de formare a statului național în Polonia după primul război mondial, odată cu redobândirea independenței. Anii '30 ai secolului al XX-lea constituie o perioadă de antisemitism intens, care poate fi percepută ca fenomen etnic-cultural, dar și ca fenomen politic, căci evreii, inclusiv scriitori polonezi de etnie evreiască, erau considerați „barbari”, adică element străin în tradiția literară și culturală polonă.

Cuvinte cheie: perioada interbelică, polonezul, evreul, polonitate, evreitate, dreapta, naționalism, antisemitism, poezie, cuvântul performant

W ostatnim dwudziestoleciu widać wyraźną ofensywę artystyczną i naukową (inaczej: literacką i literaturoznawczą) w zakresie przywracania polskiej pamięci kultury żydowskiej. Sądzę, że nie od rzeczy będzie nawiązanie do 20-lecia międzywojennego, gdzie dokonana się prawdziwa polaryzacja stanowisk polsko-żydowskich, czy może raczej polskich i żydowskich i gdzie uderzający antysemityzm lat 30-tych zaciążył na zachowaniach Polaków w czasie Holocaustu. Ta polaryzacja jest charakterystyczną cechą społeczeństw nowoczesnych, które kształtują i określają swoją tożsamość narodową. W krajach zachodnich proces ten miał miejsce w XIX wieku, w Polsce, ze względu na okoliczności geopolityczne, problem pojawił się wraz z odzyskaniem niepodległości w 1918 r.. Jeszcze lata dwudzieste, poświęcone głównie wysiłkowi scalania trzech pozaborowych organizmów w jedno państwo nie dawał miejsca na jakieś wyraźne akcenty w tym obszarze, jednak lata trzydzieste, lata politycznych niejasności, dekonstrukcji gospodarczej i faszystowskich impulsów płynących z Europy stały się przestrzenią ostrej walki między różnymi projektami nowoczesności, co oznaczało także konflikty etniczne. Chcę przyjrzeć się tej sprawie na podstawie konfliktu polsko-żydowskiego. Okres międzywojenny jest bezprzykładnie antysemicki z pismami takimi jak „Myśl Narodowa”¹ i „Prosto z mostu” Stanisława Piaseckiego¹, z ideologami i pravicowo-

¹ Zob. O "Myśli Narodowej" w: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura polska w okresie międzywojennym*, Kraków 1979, seria 6, t.1, s. 271-274.

nacjonalistycznymi politykami/publicystami w rodzaju Romana Dmowskiego², Adolfa Nowaczyńskiego³, Zygmunta Wasilewskiego⁴, Alfreda Łaszowskiego⁵, Tadeusza Dworaka⁶, Jana Rembienińskiego⁷, Jerzego Pietrkiewicza⁸, Jana E. Skińskiego⁹, Stanisława Pieńkowskiego¹⁰, Karola Huberta Rostworowskiego¹¹ oraz organizacjami politycznymi jak Obóz Narodowo-Radykalny¹². Wiele okoliczności wskazuje na to, że mieliśmy wtedy do czynienia z kształtowaniem koncepcji państwa narodowego, nie tylko zresztą w Polsce, i że niezmiernie silnym nurtem w dyskursie publicznym stał się dyskurs nacjonalistyczny (narodowy)¹³. W tej sytuacji Żydzi polscy stanęli wobec konieczności obrony własnych racji politycznych i egzystencjalnych, co nie było łatwe. Wprawdzie mieli swoją reprezentację w sejmie jako ponad trzymilionowa grupa etniczna, ale to wcale nie ułatwiało ich położenia w dniu powszednim. Mnie interesuje tu przede wszystkim sytuacja pisarzy polsko-żydowskich i to nie takich, którzy zainteresowani byli przede wszystkim dostarczaniem lektury jidyszowej czy hebrajskojęzycznej części Żydów¹⁴, lecz

¹ Zob. m.in. Jerzy Speina, O "Prosto z mostu" w: *Obraz literatury polskiej...*, op.cit., s. 343-346 oraz D. Patkaniowska, "Prosto z Mostu" w *Słownik literatury XX wieku*, Wrocław 1992.

² Roman Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Lwów 1904; tegoż *Separatyzm Żydów i jego źródła*, Warszawa 1909.

³ Zob. M. Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji? Kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach "Myśli Narodowej" (1921-1934) i "Prosto z mostu" (1935-1939) (na tle porównawczym)*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2004.

⁴ Zob. Eugenia Prokop-Janiec, *Literatura i nacjonalizm. Twórczość krytyczna Zygmunta Wasilewskiego*, Universitas, Kraków 2004.

⁵ zob. tegoż *Czy rasizm i antysemityzm to jedno?* "Falanga" 1938, nr 32-33.

⁶ tegoż *Dziejba Lesmanów*, "Prosto z mostu" 1939, nr 1.

⁷ zob. tegoż: *Na widowni*, (stała rubryka w): "Myśl Narodowa", różne numery.

⁸ tegoż *Żydowska poezja w języku polskim*, "Jutro Pracy" 1939, nr 13,14-15; "Ohydna, dywersyjna poezja Żydów piszących po polsku nie została dotychczas skonfiskowana", cyt. za Urbanowski, op. cit., s. 65.

⁹ zob. tegoż *O Żydach i antysemityzmie*, "Myśl Narodowa" 1927, nr 13

¹⁰ Zob. tegoż, *Poezja kryptożydowska*, "Myśl Narodowa" 1926, nr 41, gdzie używa określenia "skamandrylne tałatajstwo", tegoż *Geniusz oszustwa*, "Myśl Narodowa" 1932, nr 41

¹¹ Por. tegoż *O uzdrowienie literatury polskiej*, "Polonia" 1929, nr 1876, gdzie posługuje się pojęciem "literatury judeo-polskiej" i stwierdza, iż "[...]autor wychowany w środowisku obcym, chociażby po mistrzowsku władał polską mową, polskim autorem być nie może" cyt. za Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Universitas, Kraków 1992, s. 119.

¹² Zob. Jan Józef Lipski, *Antysemityzm ONR "Falangi"*, w tegoż: *Tunika Nessosa. Szkice o literaturze i nacjonalizmie*, Warszawa 1992.

¹³ Zob. Maciej Urbanowski, *Nacjonalistyczna krytyka literacka*, Arcana, Kraków 1997.

¹⁴ O nich pisze Eugenia Prokop-Janiec w *Międzywojenna literatura polsko-żydowska...*, op.cit.

pisarzy zasymilowanych, tworzących wtedy zręby nowej polskiej poezji. Mówiąc wprost: nie będę się zajmował pisarzami typu Perec, Szalom Asch, Maurycy Szymel, Stefan Pomer, Samuel Hirschhorn, Leo Belmont, lecz takimi jak Julian Tuwim, Bolesław Leśmian, Antoni Słonimski, Tadeusz Peiper itp., a zatem pisarzami/poetami, którzy pochodzili z żydowskich, ale od dawna zasymilowanych rodzin, wychowani byli w kulturze polskiej i w języku polskim, którzy weszli też na stałe do kanonu POLSKIEJ literatury.

Ten tekst można by ułożyć cytując tylko odpowiednie fragmenty nacjonalistycznych i antysemitycznych wypowiedzi i choć niektóre z nich przypomnę, to w istocie idea jest inna: chodzi mi o ukazanie procesu ścierania się różnych koncepcji państwa poprzez przypomnienie polemiki polsko-żydowskiej w obrębie pola literatury i publicystyki literackiej. Najpierw chcę się zająć rozpoznaniem źródeł niechęci i nienawiści, z jaką atakowani byli wskazani powyżej poeci (a szerzej: Żydzi w ogólności). Można powiedzieć, że były cztery takie źródła.

Po pierwsze źródło rasowe (etniczne). "Myśl Narodowa"(1921-1939) i "Gazeta Warszawska" Zygmunta Wasilewskiego, a potem "Prosto z mostu" (1934-1939) Piaseckiego operowały kategorią obcości rasowej najzupełniej jawnie, oddzielając twórczość pisarzy polsko-żydowskich od twórczości polskiej i wskazując na biologiczno-psychologiczne cechy tych pierwszych, jakoby nie do pogodzenia z żywiołem polskim, a zatem i nie do przyjęcia. Wasilewski traktował Żydów jako ludzi Wschodu (włączając w to i Rosjan), Polaków zaś widział jako dziedziców cywilizacji rzymskiej¹. Z jednej więc strony tradycja wschodnia, kwalifikowana jako barbarzyńska i gorsza, z drugiej – cywilizacja zachodnia, do której należy kultura polska. Cechą charakterystyczną pierwszej ma być jej zmysłowość i materialność, drugiej (polskiej) – idealizm, prometejskość, altruizm, chrześcijaństwo. Widział to nawet w charakterystycznym sposobie poezjowania: "W poezji poznaje się żydów (tak w oryginale, MD) po tym, że wszystkie ich metafory są mięsiste, wilgotne, lepkie, soczyste, woniejące, smakowite"² – to wynika jakoby z porównania poezji Tuwima i Kasprowicza. Zofia Kossak pisała z wielką niechęcią: "Żydzi są nam tak straszliwie obcy, obcy i niemili, bo są innej rasy. Drażnią nas i rażą wszystkie ich cechy. Wschodnia zapalczywość, kłótniowość, specyficzny rodzaj umysłu, oprawa oczu, kształt uszu, zmrużenie powiek, linia warg, wszystko"³. Wprawdzie jako katoliczka deklaruje, że o ile Żyd się ochrzczy, to należy go traktować jak brata, ale przecież jego "oczy i uszy" od tego się nie zmienią, ta deklaracja jest więc dosyć obłudna. I choć w czasie okupacji jako jedna z pierwszych wystąpiła z apelem o

¹ Por. Eugenia Prokop-Janiec, *Literatura i nacjonalizm*. op.cit., s. 258.

² Z. Wasilewski, *Wzór poezji judeo-polskiej*, "Myśl Narodowa" 1934, nr 1. Cytuję za Prokop-Janiec, jw., s. 283.

³ Zob. Zofia Kossak, *Najpilniejsza sprawa*, "Prosto z mostu" 1936, nr 42, cyt. za: Małgorzata Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji?*, op.cit., s. 106.

niesienie pomocy Żydom, nie zmieniła swojego stanowiska wobec nich samych; podstawą akcji udzielania pomocy miał być chrześcijański obowiązek, a nie uznanie Żyda za człowieka w pełnym tego słowa znaczeniu.

Po drugie jest to źródło religijne, które eksploatował głównie Kościół katolicki ustawiając Żydów w pozycji wrogów, a nawet morderców Jezusa. Do dziś zresztą ta wersja jest powielana przez wielu księży mimo nauczania Jana Pawła II, oficjalnego dialogu z judaizmem itp. Dla człowieka prostej wiary, głównie chłopa, czy mieszczanina, dla którego autorytet proboszcza był przez wieki najważniejszy, nauczanie takie miało niesłychaną wartość. Anna Bikont przytacza wypowiedzi ludzi z Jedwabnego, którzy powołują się serio na nauczanie Kościoła w tej mierze¹. Mówią o tym intelektualiści związani z Kościołem (jak zmarły biskup Życkiński) czy tacy, którzy odeszli od Kościoła instytucjonalnego, jak Stanisław Obirek czy Tadeusz Bartoś. Dla nich nie ulega wątpliwości, że część winy za skutki Holocaustu, za moralne zniszczenie Polaków ponosi właśnie Kościół katolicki. Taki na przykład ksiądz dr Kazimierz Lutosławski pisał wprost: "[...]precz z Żydami! [...] dziś w Polsce prawdziwą wojnę krzyżową musimy podjąć o wolność i niepodległość wewnętrzną, o wyzwolenie Narodu Polskiego z oków, w jakich go trzymają plugawe ręce wrogów krzyża"². O innych aspektach tej propagandy nienawiści nawet nie warto wspominać (ale o ich obecności w wyobraźni ludowej piszą np. Alina Cała³ i J. Tokarska-Bakir⁴).

Po trzecie chodziło o narodowe podglebie pisarstwa. Tuwimowi czy Leśmianowi zarzucano, że nie ma w ich poezji ducha polskości, cokolwiek by to miało oznaczać. Charakterystyczne było rozróżnienie, jakim posługiwała się nacjonalistyczna krytyka: na poezję polską i poezję w języku polskim (lub: pisaną polskimi czcionkami). Tę drugą mieli robić zasymilowani Żydzi, którzy niejako podszywali się pod polskich poetów, chociaż nigdy nie miała im być dana łaska osiągnięcia stopnia literatury polskiej. To rozróżnienie jaskrawo pokazuje dystynktywne cechy dyskursu nacjonalistycznego, który obudował się takim

¹ "Z Radziłowa z osiemset sztuk poszło do spalenia. Tylu ich było, bo Żydzi plenili się jak króliki [...] A Żyd, mówi Pismo Święte, to plemię zmijowe, przewrotne, nieufne i niewierne. Psikusy robili samemu Panu Bogu, który musiał na nich plagi zsyłać. Trzydzieści lat kazał im krążyć na pustyni. To nie przypadek, że ich tak ciężko karał. Wiem o tym sprzed wojny, z lekcji religii" w: Anna Bikont, *My z Jedwabnego*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2004, s. 146.

² Kazimierz Lutosławski, *Ostatnia walka o niepodległość*, "Myśl Narodowa", 1922, nr 48, cyt za: M. Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji*, op. cit., s. 55.

³ Zob. Alina Cała, *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Wyd. Niezależne In Plus, Warszawa 1988.

⁴ Zob. Joanna Tokarska-Bakir, *Rzeczy mgliste*. Wyd. Pogranicze, Sejny 2004.

imagologicznym szańcem, a którego pisarz żydowskiego pochodzenia, nawet gdyby był tak znakomity jak Tuwim, nigdy nie był w stanie pokonać. Zwłaszcza dla niego, ale także dla Słonimskiego, Napierskiego i wielu innych, którzy od pokoleń już czuli się zasymilowani sytuacja ta była dramatyczna. Tuwim pytany o te kwestie odpowiadał, że nie czuje się niczym związany z kulturą żydowską, nie znał jidysz ani hebrajskiego, językiem jego domu był język polski i wychowany był w kulturze polskiej¹, a z powodu napaści antysemitycznych czuł się zawstydzony. Pisał:

Biją Polacy, Rosjanie,
Tak, tak, słoneczni Słowianie!
MNIE także będą bić! (...)
Pięść... kułak... na policzku,
Na mej semickiej twarzy,
Ha-ha! Twarz pali, praży,
Ze wstydu, a nie z bólu! (*Pieśń o biciu*)².

Dopiero w 1944 roku, na emigracji opublikował znamienny tekst *My, Żydzi polscy*, gdzie poczuwa się do wspólnoty losu i krwi z Żydami i mocno ją akcentuje³ odpowiadając zarazem na pytanie, dlaczego przed wojną nie czuł takiego związku, a nawet bywał nazywany semickim antysemitą⁴. Ważnym dopełnieniem jest także

¹ "Żydzi uważają mnie za asymilatora. Jest to określenie błędne. Żyd - asymilator w moim rozumieniu jest zasadniczo obojętny wobec zagadnień narodowościowych i rasowych. Ja natomiast jestem Żydem spolszczonym, owym 'Żydem-Polakiem' i nic mnie to nie obchodzi, co jedna lub druga strona o tym powie. Wychowałem się w kulturze polskiej, odruchowo, kierując się jedynie serdecznym popędem, powiedziałbym: podświadomie przywiązałem się z całej duszy do polskośći" – cytat z wywiadu pt. *Luminarze literatury i nauki polskiej o kwestii żydowskiej*. Ankieta "Naszego Przeglądu", rozmawiał S. Leben (wywiad z dn. 6.01.1924), cyt. za: Piotr Matywiecki, *Twarz Tuwima*, W.A.B, Warszawa 2007, s. 309. W wywiadzie Daniela Silberberga pt. *Godzina z Julianem Tuwimem. Rozmowa o Żydach i zagadnieniach literackich* powie: "Nie uczyłem się języka żydowskiego. Szkół żydowskich nie zwiedzałem. Od dzieciństwa moim językiem ojczystym był polski. Z Izraelem wiązą mnie co najwyżej pewne "mistyczne" odruchy krwi, jeżeli takie istnieją" w: "Nasz Przegląd" z dn. 15.02.1935. Cyt. za: Piotr Matywiecki, jw., s. 314.

² Cyt. za Matywieckim, op. cit., s. 286; Matywiecki informuje, iż jest to wczesny utwór jeszcze sprzed debiutu, napisany w związku z pogromami 1905 roku.

³ "I w tym oto nowym Jordanie przyjmuję chrzest nad chrzesty: krwawe, gorące, męczennicze braterstwo z Żydami" (w oryginale pisane wersalikami), cyt. za Matywiecki, *Twarz Tuwima*, op. cit., s. 325.

⁴ Wskazuje się tu na wiersze takie jak *Toast, Rym* (inc. Nie lubię przechrztów...), dwuznaczny *Mały goj* (za J. Tuwim, *Utwory nieznanne*). Wyraźnym akcentem jest jego wypowiedź z 1934 r. pt. *Wspomnienia o Łodzi*, gdzie czytamy: "Daleki oczywiście od antysemityzmu, zawsze byłem, jestem i będę przeciwnikiem umundurowanych brodaczy i ich hebrajsko-niemieckiego bigosu oraz tradycyjnego kaleczenia mowy polskiej. Najwyższy czas, panowie, obciąć długopole kaftany i kręcone pejsy, a także nauczyć się szacunku do języka narodu, wśród którego mieszkacie. Czarna hałastrza chasydzka została we wspomnieniu o dawnej Łodzi jak koszmar", w; J. Tuwim, *Pisma prozą*, s. 34.

wiersz *Matka*, gdzie mówi o grobie "mojej Matki Polki,/ Mojej Matki Żydówki"¹ podkreślając tę dwoistą tożsamość kulturową. Krytyka narodowa zarzucała mu, podobnie jak Leśmianowi czy Słonimskiemu, talmudyczne podejście do słowa, abstrakcjonizm, dziwactwa słowotwórcze, jakoby zupełnie niezgodne z narodowym duchem polskim, którego patronami byli na jednym końcu Kochanowski, a na drugim Mickiewicz, spośród autorów współczesnych Leopold Staff i Jan Kasprówicz, z najmłodszego wtedy pokolenia – Wojciech Bąk. Oznaczało to wprowadzenie do rozumienia poezji aspektu pozapoetyckiego, mianowicie narodowego polskiego, czego rzekomo nie było u żydowskich autorów. Leśmianowi zarzucano ponadto "słabe poczucie językowe" z którego to powodu jego (i innych Żydów) wiersze "nie należą do rdzennej, czystej poezji polskiej"². Karol Wiktor Zawodziński porównując *Barwy miodu* Staffa i *Napój cienisty* Leśmiana stawiał Staffa jako niedościgniony wzór, pasował go na "największego klasyka", którego sztuka związana jest ściśle z "potężnymi fundamentami zbiorowego bytu duchowego", jego tom miał być "najjaśniejszą esencją człowieczeństwa", o Leśmianie zaś mówił, że jego wiersze są liche, "mozolnie sklecone" (a jeśli poprawne, to "błaha"), że ich autor jest "pozbawiony talentu wersyfikacyjnego". Krytyk "Wiadomości Literackich" uczciwie rozpatruje neologizmy poetyckie Leśmiana nie znajduje w nich jednak żadnego upodobania, a wreszcie osądza, że jest to "bajdurzenie pseudo-ludowe" bez "ładunku uczuciowego" dla nie czytających snobów³.

Czwartym jaskrawo ujawnianym w krytycznych wypowiedziach wątkiem (i ten wydaje się tu najważniejszy) był zarzut wprowadzenia do literatury polskiej – literatury, jak mniemano powszechnie, wysokiej, naznaczonej mesjanistycznym wątkiem uniwersalnym i narodową martyrologią – wątków, leksyki i form, które ją obniżały, nadawały charakter ludyczny i popularny, które ją, jednym słowem – psuły, kaziły. Chodziło przede wszystkim o rozmaite gatunki kabaretowe czy w ogóle twory muzy lżejszej, do czego najmocniej przykładał rękę uzbrojoną w polotne i posłuszne pióro Julian Tuwim (por. tegoż *Jarmark rymów*). Prawicowa krytyka zarzucała mu wprowadzenie do literatury motywów i sposobów mówienia niezgodnych z tradycjami polskiej literatury. A także – wprowadzenie pojęć, zagadnień i słownictwa, które odbierano jako obraźliwe, wulgarne lub pospolite,

¹ J. Tuwim, *Wiersze wybrane*, op. cit., s. 205.

² T. Dworak, *Dziejba Lesmanów*, op. cit.

³ K.W. Zawodziński, "Barwa miodu" Leopolda Staffa, "Napój cienisty" Bolesława Leśmiana, prwdr. "Rocznik Literacki" 1937 (za rok 1936), s. 10-52; cyt. za tegoż: *Wśród poetów*, oprac. Wanda Achremiczowa, wstęp Jerzego Kwiatkowskiego, WL, Kraków 1964, s. 223-232.

początek zjawiska upatrując w istotnie trudnej w lekturze *Wiosnie* (z podtytułem *Dytyramb z 1918 roku*¹). Ale nie tylko ta. Adam Skwarczyński pisał o skamandrytach w piśmie piłsudczyków "Droga", co następuje:

Jak dotąd – mimo talentów swych – okazali się zbyt słabi wobec rytmu epoki, nie umieją uczynić jej treścią swych przeżyć, oddechem swych płuc. Tworzy się w ich duszach, a w ich poezji obiektywizuje, surogat z lotnych nazw, słów, połysków, sensacji, ekstrawagancji. I tu spotykają się z tą powojenną hołotą społeczną, która tak samo ciężaru i odpowiedzialności życia unieść nie może i nie chce, nie cierpi, bo dość jest syta i bogata, pragnie i może treść istotną przesłonić sobie nazwami, słowami, połyskami, sensacją i ekstrawagancją. Tajemnica rosnącej popularności Skamandra tu właśnie niestety leży².

Uwaga ta dotyczy całego Skamandra, ale wielką gwiazdą w tym czasie był tam właśnie Tuwim, zaś cała redakcja, ze względu na redaktora Grydzewskiego, kojarzona była ze środowiskiem żydowskim. Przekładając to na język dyskursu można powiedzieć, że objawiała się w tym staroświeckość polskiego paradygmatu zarówno narodowego, jak i artystycznego, który nie był w stanie zaakceptować nowości i odmienności (inności), jaką niesły nurty modernistyczne, zamykał się szczelnie w obrębie takich kodów literackiego mówienia i działania, które ukształtował polski romantyzm i w ogóle wiek XIX. Wygląda na to, że Polska po odzyskaniu niepodległości miała ochotę znaleźć się w roku 1795, czyli związać przerwana nić bytu narodowego, co z jednej strony można by uznać za chwalebne, ale z drugiej oznaczało przecież cywilizacyjne i mentalne cofnięcie się. Jan Sowa w pracy *Fantomowe ciało króla* zwraca uwagę, że jest to czas, kiedy w Europie zachodniej (więc w Prusach i cesarstwie habsburskim, ale także na wschodzie, w Rosji, vide: zniesienie pańszczyzny, uregulowanie stosunków aryjsko-żydowskich) wprowadza się nowoczesne projekty cywilizacyjne, które przez Polaków były odrzucane w imię powrotu do tzw. starych dobrych czasów, co oznaczało ni mniej ni więcej, tylko pragnienie restytucji tzw. demokracji szlacheckiej³. Niespodziewanie obrońcą skamandrytów okazał się krytyk prawicy, Adolf Nowaczyński, który chwali

to śmiało i bezwzględne zerwanie z całą polską romantycznością literacką, tak doszczętnie już sfermentowaną, ten kompletny rozwód z ideologią mesjanizmu polskiego

¹ Z powodu tego tekstu nastąpił rozłam w redakcji "Pro Arte et Studio", pismo przyjęło nazwę "Pro arte", a w nrze 11 z 1918 roku zamieszczona została *Odpowiedź Redakcji na list otwarty w sprawie "Wiosny" Tuwima*, gdzie czytamy np.: "A słowa piękne, zarówno jak brzydkie, są uprawnionym środkiem – nie ma żadnego "maksimum swobody wyśłowienia" – jak nie ma granic dla tego, co duch ludzki powiedzieć może i powie jeszcze na pewno", w czym można widzieć zapowiedź estetyki turpizmu; cyt. za Zacharska, *Skamander*, op. cit., s. 103.

² Adam Skwarczyński, bt, "Droga" 1922, nr 1.

³ Zob. Jan Sowa, *Fantomowe ciało króla*, Universitas, Kraków 2011, s. 429.

[...]. Spowiedź dziecięcia wieku XX nie może toczyć się w kategoriach myślowych z czasów Hegla, Trentowskiego, Cieszkowskiego, Towiańskiego¹. Skamandryci są, jego zdaniem, twórcami "nowych wartości o zgoła niepodległym tonie duchowym, nie żyjący już na kredyt wielkiej przeszłości, uderzający w całkiem inne akordy, odczuwający do głębi tempo cywilizacyjne narodów cywilizowanych [...]"².

Nowaczyński miał zresztą świadomość, że "gra nie w takt" narodowych dyrygentów, ale to, co mówi, wiele znaczy. Świadomość tego, co się w obrębie języka literatury – ale i narodowej wyobraźni kulturowej – wydarzyło miał Julian Tuwim, który w wierszu *Dziesięciolecie* napisał:

Jeszcze by dziś ze słówek pitrasili swojskie
Malowanki, kilimki i freblowskie wzorki,
Kwiląc "wiązaną mową", że to "takie polskie"
I kwitłyby rodzime poetyckie Tworki.
[.....]
I niechże sobie teraz kto chce krzyczy "Żydy!"
Byle się nam poezja w rękach pędem trzęsa!
Do muzeów, witezie, magiki, druidy!
Nam radość, że jest w słowach tyle drzew i mięsa.³

W dwudziestoleciu międzywojennym obserwować można nieustanne zmaganie się tych dwóch opcji, rozpoczyna tę debatę Brzozowski swoim atakiem na Sienkiewicza i Polskę dziecięcinną, dołącza do niej Żeromski w słynnym odczycie zakopiańskim z 1915 r. pt. *Literatura a życie polskie* (choć natychmiast popada w manierę narodowego pisania), Karol Irzykowski, Witkacy, potem Stanisław Baczyński w książce *Losy romansu*, gdzie pisze: "Wąska perspektywa intelektualna i stałe podporządkowanie wybujałości temperamentu twórczego celom gromady sprzyjały wzrostowi i przewadze pewnych odmian literackich, typów i szablonów nieomal, które narzucały się automatycznie [...] pospolitym zjawiskiem jest wierność ideałom narodowym"⁴. O "służbie narodowej" polskiej literatury wypowiadał się też krytycznie Andrzej Stawar⁵, Leon Pomirowski, oczywiście Boy-Żeleński w *Brązownikach*, kulminuje ten proces w groteskowo-ironicznym i rewizjonistycznym

¹ Adolf Nowaczyński, "Skamander połyksa, wiślaną światłąc się fałq,,", "Skamander 1921, z.7-8-9, cyt za J. Zacharska, *Skamander*, op. cit., s. 165.

² Tamże, s. 170-171.

³ J. Tuwim, *Wiersze wybrane*, oprac. M. Głowiński, wyd. 3, Ossolineum 1973, s. 111-112.

⁴ Zob. Stanisław Baczyński, *Losy romansu*, Warszawa 1927, s. 7 i nast.

⁵ Andrzej Stawar, *Kryzys prozy*, w: tegoż *Szkice literackie*, Warszawa 1957, s. 54.

pisarstwie Gombrowicza. W tych refleksjach jest też miejsce na udział pisarzy polsko-żydowskich w kształtowaniu nowoczesnego wizerunku literatury. Z drugiej zaś strony są krytycy obstający przy modelu XIX-wiecznym, głównie z kręgów akademickich, którzy tak bardzo chwalili *Noce i dnie* Marii Dąbrowskiej, formę wówczas bardzo już spóźnioną i nawiązującą wyraźnie do wzorów ubiegłowiecznych, z drugiej zaś strony dosyć martwy klasycyzm Staffa¹.

Walczące słowa. Performatywna analiza języka

W kontekście przywołanych powyżej inwektyw warto podjąć wątek performatywności słowa. Wprawdzie Landau-Czajka uważa², że trzeba stosować standardy ich wartościowania z lat trzydziestych, które bardzo się różnią od dzisiejszych; to niewątpliwie sygnał poszerzania się kodeksu *political correctness*. Jest oczywiste, że słowa nienawiści raniły i ranią, zwłaszcza gdy pochodzą od osób, które cenimy i lubimy. To przypadek Tuwima, który był osobiście dotknięty *Listem do przyjaciół* z *"Prosto z mostu"* Gałczyńskiego ("Prosto z mostu" 1936, nr 21), tego Gałczyńskiego, który wyrastał pod jego skrzydłami, był u niego czeladnikiem słowa, składał mu poddańcze hołdy, razem publikowali w "Cyruliku Warszawskim", pisywali szopki noworoczne itp. Padają słowa następujące (cytuję za Urbanowskim):

Łączy ich w oczach autora *Do przyjaciół...* żydowskie pochodzenie oraz wspólna wina zbeszczeszczenia świętej poezji polskiej. To "oni" – "peiperogudłaje", "wszy żyjące w cieniu polskiej szabli" oraz "alfonsi" i "sutenerzy" poezji – (...) wstrzymali na długie lata rozkrzew liryki krajowej (...), zepchnęli ją, Euterpe, w cień swojej synagogi (...), zaplugawili ją fetorem swych lichych duszyczek i niepokojem swych małych łapek". "Ich" poezja, oskarża dalej Gałczyński" (...) to były tylko słowa i talmudyczny, kabalistyczny kult słowa, straszącej izraelskiej czkawki. (...). Na dnie waszej poezji (o ile godzi się mówić o dnie kałuży) nigdy nie było człowieka. Trwoga? tak, gniew? tak! nienawiść? o, tej najwięcej (to *Lieblingswort* mrocznie urodzonych nienawistników), ale nigdy człowiek pełny, słoneczny, oceaniczny, człowiek-chrześcijanin³.

¹ Więcej na ten temat w: Mieczysław Dąbrowski, *Polska awangarda prozatorska*, Semper, Warszawa 1995, rozdz. *Stanowisko krytyki*, s. 53 - 62.

² Anna Landau-Czajka, *W jednym stali domu.. Koncepcje rozwiązania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej z lat 1933 - 1939.*, Warszawa 1998, s. 11. Cytuję za: M. Domagalska, op. cit., s. 279.

³ Zob. Maciej Urbanowski, op. cit., s. 61. E. Prokop-Janiec domyśla się duchowego patrona owego "człowieka-chrześcijanina", jest nim Tadeusz Zieliński, który w książce *Hellenizm i judaizm* (1927) radykalnie oddzielił tradycję judaistyczną od chrześcijańskiej, zlekceważył tę pierwszą, dzięki czemu zaczął być przywoływany jako autorytet przez publicystykę pravicową, por. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura...*, op. cit., s. 132 i nast.

Żadnych konkretnych nazwisk Gałczyński tam nie wymienia, bo "nie warto". "Za parę lat i tak nikt już dźwięku tych nazwisk pamiętać nie będzie", nie wymienia więc nazwisk, tylko charakterystyczne tytuły utworów. Tekst jest relatywnie duży i zupełnie świadomie skonstruowany. To musiało zboleć wszystkich pisarzy polsko-żydowskich zaprzyjaźnionych z Gałczyńskim, ale najbardziej obeszło Juliana Tuwima. Tuwim przygotował długą odpowiedź, zatytułowaną *Smorgoński Savonarola. Humorystyczny o K. Ild. Gałczyńskim*, która została w ostatniej chwili wycofana z druku, chociaż nie wiadomo, czy stał za tym sam Tuwim czy np. Grydzewski. Może chodziło o to, że Tuwim sugeruje tam niedwuznacznie, iż Stanisław Piasecki, redaktor "Prosto z mostu" był przechrztą, a jego patologiczny antysemityzm miał być rzekomo nadgorliwością neofity¹. Artykuł odnaleziony został niedawno na rynku amerykańskim i wydany w ineditach (ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego z Bitburga). Ale badacze domyślają się, że koledzy po piórze Tuwima, przynajmniej ze środowiska "Wiadomości Literackich" musieli tę odpowiedź znać, ponieważ np. Słonimski w kolejnym felietonie² niemal dosłownie przytacza pewne sformułowania Tuwima³. Dugi przykład: Alfred Łaszowski i Leśmian. Wszystkie narracje na temat Leśmiana podkreślają, że był to człowiek, który w ogóle nie brał do siebie przytyków antysemickich; wychowany w zasymilowanej rodzinie, ożeniony z Polką, nie czuł się Żydem i nie miał żadnego wycucia na te zaczepki. Gdy więc ich doznał bezpośrednio – "położył się do łóżka" i umarł. Chodzi o awanturę z Alfredem Łaszowskim, wziętym podówczas prawniczym krytykiem, który chciał się jakoby żenić z ukochaną córką Leśmiana, Dunią, ale – zapytany o to wprost przez poetę – miał odpowiedzieć, co następuje: "Wiadomo panu, że należę do ONR-u, żenić się z panną, której ojciec jest żydowskiego pochodzenia? Pan widocznie nie dostrzega rzeczywistości"⁴. Za tę wypowiedź został najpierw przez poetę spoliczkowany, następnie wyrzucony za drzwi, a dwie godziny później Leśmian już nie żył. Wielu przypuszczało, że ta przedwczesna śmierć była bezpośrednim efektem tego zdarzenia.

Judith Butler, a u nas Magdalena Tulli i Sergiusz Kowalski⁵ piszą bardzo dobitnie o performatywnym działaniu słowa nienawiści. Takie słowo zabija

¹ Zob. w tomie J. Tuwim, *Utwory nieznane*, oprac. Tadeusz Januszewski, wyd. Wojciech Grochowalski, Łódź 1999, op. cit., s. 231.

² Zob. Antoni Słonimski, *Kronika Tygodniowa*, "Wiadomości Literackie" 1936, nr 25.

³ Zob. Tomasz Stępień, *Gałczyński i Tuwim*, w: *Julian Tuwim. Biografia, twórczość, recepcja*, pod red. Krystyny Ratajskiej i Tomasza Cieślaka, Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź 2007, s. 133 - 152, tu: 149.

⁴ Cyt. za Jarosław Marek Rymkiewicz, *Leśmian. Encyklopedia*, Wyd. Sic!, Warszawa 2001, s. 184.

⁵ Magdalena Tulli, Sergiusz Kowalski (oprac. i wprowadzenie), *Mowa nienawiści. Raport 2001*.

dosłownie lub symbolicznie, niszczy spokój człowieka nim dotkniętego, jego wewnętrzną harmonię, wprawia w niepokój, zastrasza, odbiera swobodę ruchów i działań. Nie jesteśmy w stanie dzisiaj wejść w położenie pisarzy polsko-żydowskich, zweryfikować dokładnie ich zachowania, tego się nie da zrobić. Można tylko snuć przypuszczenia idąc po pewnych śladach. Wiemy, że atakowani pisarze odpowiadali na te napaści, wytaczali swoje argumenty. Jednakże te argumenty – dotyczące głębokiej asymilacji, wrośnięcia w kulturę polską, często podkreślone także odejściem od ortodoksji religijnej – zawsze można było wykorzystać w mowie nienawiści. Przypadek asymilowanych Żydów opisuje Zygmunt Bauman i mówi, że kto był żydostwem tak czy inaczej naznaczony, Żydem pozostanie nawet gdy się zasymiluje¹, przechrzci, kupi majątek ziemski itd., co najwyżej będzie owym "przechrztą" z *Nie-boskiej komedii* Krasińskiego, farbowanym Polakiem, poetą piszącym po polsku, ale nie poetą polskim. Słowa nienawiści mają dalekosiężny performatywny skutek, co pokazuje drastyczna historia Jedwabnego, Radziłowa, Wąsosza i innych mazowiecko-podlaskich miasteczek, gdzie żydowscy mieszkańcy zostali w niewyobrażalnie okrutny sposób wymordowani przez swoich polskich "sąsiadów"; lektura książek Anny Bikont, Grossa², dokumentów IPN³ jest niezmiernie trudna do przyjęcia (kontrargumenty posługujące się hasłem "żydokomuny" są tu zbyt słabe i niewspółmierne). Świadkowie w zeznaniach wielokrotnie podkreślają antysemityczne nauczanie Kościoła w sprawie Żydów, a także propagandę nacjonalistyczną, która doprowadziła w latach trzydziestych do getta ławkowego dla żydowskich studentów, do haseł w rodzaju "Nie kupuj u Żyda", do bojówek, które niszczyły żydowskie sklepy, a także wystawiały warty przed głównym wejściem do sklepów żydowskich, aby zwracały ewentualnego klienta. Ta propaganda nienawiści, zrazu słowna, pozostawiła głębokie ślady w umysłach polskich mieszkańców tych terenów i w sprzyjających okolicznościach, mianowicie po odejściu władzy sowieckiej w lecie 1941 roku i przyzwoleniu nowego niemieckiego okupanta zamieniła się w nienawiść likwidacyjną⁴. To jaskrawy przykład na to, jak działa słowo nienawiści. Butler odwołuje się do Freuda, by przypomnieć kategorię sumienia, które według psychoanalizy było zakazem zwróconym przeciwko pierwotnemu pragnieniu szeroko rozumianej agresji, ale dodaje od siebie znamienne konkluzję, że "Sumienie przestało służyć regulacji społecznej", a także, że przestaje być regulatorem zachowań społecznych w

¹ Por. Zygmunt Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, przeł. Janina Bauman, PWN, Warszawa 1995,

² Jan Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Wydawnictwo Pogranicze, Sejny 2000.

³ Paweł Machciewicz, Krzysztof Persak (red.), *Wokół Jedwabnego*, t.1. *Studia*, t.2. *Dokumenty*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2002.

⁴ Zob. Maria Janion, *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Wyd. Sic!, Warszawa 2000.

specyficznym kontekście¹. Jej analiza dotyczy innego zjawiska w systemie amerykańskim, ale strukturalnie kwestia jest podobna: chodzi o odrzucenie zahamowań, wstydu, oporu przed popełnieniem oczywistej zbrodni.

Jeśli spojrzeć na to doświadczenie z dzisiejszej perspektywy, przyłożyć do tego dyskursu współczesne miary wrażliwości językowej, to trzeba stwierdzić, że barbarzyństwo mieści się w samym języku "cywilizowanych" już tylko z powodu obecności antysemickich haseł. Wszelki bowiem język, który przejawia elementy nienawiści na podłożu rasowym, etnicznym, religijnym czy obyczajowym uważany jest współcześnie za godny potępienia. Zmieniły się ewidentnie standardy w tym zakresie, przywołana powyżej Landau-Czajka uważa, że antysemicki język nacjonalistycznej prawicy z lat trzydziestych powinien być odbierany bardziej pobłażliwie, mianowicie poprzez kontekst polityczny tamtych czasów. Zapewne, Żydzi, w tym pisarze polsko-żydowscy dwudziestolecia, musieli nauczyć się żyć z tą codzienną zniewagą, sami zresztą odpowiadali na te ataki w książkach², prowadzonych przez siebie czasopismach, w artykułach, felietonach rozbrajali ten język także w ten sposób, że go poniekąd przyswajali i czynili z niego broń przeciwko napastliwemu środowisku – zachowanie znane z historii pojęcia queer. Tuwim pisze na przykład taki wiersz:

Pokazały się znaki
Chytrej złości syjońskiej:
Księżyc - tasak tatarski,
Księżyc - trójkąt masoński.

Przestraszony kolego
Z niebieskimi oczyma!
Rabin porwał dzieciątko
I w podziemiach je trzyma.

Rudy rabin brodaty,
W brudnym lochu bóznicy,
Iglą kłuje dziecinę
Przy woskowej gromnicy.

Kapie krew na dukaty [.....]
A jeżeli nie wierzysz... (bez tytułu, *Utwory nieznanne*, s. 90)

¹ Judith Butler, *Walczące słowa. Mowa nienawiści i polityka performatywu*, przeł. Adam Ostolski, Wyd. Krytyki Politycznej, Warszawa 2010, s. 129 i 186.

² Zob. Samuel Imber, *Asy czystej rasy*, Kraków 1934.

Znana jest historia wydania specjalnego numeru "Wiadomości Literackich" pod nazwą "Jadą Moški literackie" (lipiec 1926), który zawiera dowcipne parodie wierszy Tuwima, Słonimskiego "Lichonia" i in.¹ "Prosto z Mostu" nie ukrywało, że chce przejąć rząd dusz (literackich, ale i czytelniczych) od "Wiadomości Literackich", które przez całe dwudziestolecie miały na niego monopol. *List do przyjaciół z "Prosto z mostu"* Gałczyńskiego był wyrazem frustracji ambitnego poety, który antyszambrował przez jakiś czas w "Wiadomościach Literackich", ale ostatecznie nigdy nie dostał się na salony. Z perspektywy Wilna pisze zatem ten tekst do "przyjaciół" z warszawskiego tygodnika, na który pada "Światło Ewangelii" (cały cytat brzmi; "Ja mymi oczami widzę światło jakieś, padające na łamy "Prosto z mostu"... Coś mi to przypomina... Tak, już wiem... to światło Ewangelii")². Przygotowana przez Tuwima kilkunastostrońcowa odpowiedź na ten paszkwil bardzo silnie akcentuje właśnie czynnik pedagogiczny i zarzuca Gałczyńskiemu, że chce uwieść swoim artykułem rzeszę młodych pisarzy z prowincji ("pp. chłopcy z prowincji"), przejąć nad nimi duchową pieczę. Pisze tak:

Bo póki sądziłem, że to artykuł dla p. Piaseckiego, aby mu przyjemność zrobić, albo dla nas abyśmy się bądź uśmieli z wygłupiań świetnego poety, bądź dali mu prztyczka w śliczny nosek - póty nie było gniewu i oburzenia. Ale gdy nawalił tę imponującą kupę guana moralnego i intelektualnego dla grandy, dla oszustwa, dla mydlenia oczu biednym chłopcom z prowincji, dla których po takim artykule ów nieznany im bliżej pisarz Gałczyński urosnąć może do rozmiarów jakiegoś, diabli wiedzą, przewodnika, przodownika, orędownika, głosiciela, rządcy dusz, wodza duchowego [...] - gdy korzystając z ciemnoty i głupoty, jak pisze, tych najprowincjonalniejszych, świeżutkich, chłonnych i łapczywych, pasuje się na Postać, Na Osobę, na moralistę i nauczyciela, a nam, ludziom czystym i bez patosu uczciwym, wymyśla swobodnie od szachrajów, nikczemników i łajdaków - wtedy - wściekłość!³.

W dalszym ciągu tego tekstu Tuwim obnaża charakter poezji Gałczyńskiego - wciąż zwracając się do owych "pp. chłopców z prowincji" -, jego dwulicowość, a także czysto ludzkie słabości (zamiłowanie do "forsy" i alkoholu). Przy tym wciąż podkreśla, że Gałczyński jest znakomitym poetą z rodu "wesołych czeladników i rybałtów"⁴. To sugeruje, o co tu naprawdę chodziło, chodziło mianowicie o odbiorcę, o klienta poezji i kształtowanie warunków do pomyślnego uprawiania - według Bourdieu - pola literackiego, ze wszystkimi tego, także społeczno-kulturowymi,

¹ Zob. Jadwiga Zacharska, *Skamander*, op.cit., s. 22.

² Cyt. za J. Tuwim. *Smorgoński Savonarola...*, *Utwory niezbrane*, op. cit., s. 218.

³ Tamże, s. 219.

⁴ Tamże, s. 230.

konsekwencjami¹. Pisarze polsko-żydowscy byli atakowani w gruncie rzeczy za to, że wprowadzali do literatury polskiej nowoczesne formy wypowiedzi literackiej, także jej nieznane dawniej gatunki popularne oraz o to, że inaczej punktowali miejsca szczególnej wrażliwości i zaciekawienia. To właśnie było uważane przez obrońców ducha polskiego za skandal i przyczynę niechęci wobec wszelkiej twórczości polsko-żydowskiej. Ten aspekt można uznać za kluczowy z punktu widzenia momentu historycznego: oznaczał on bowiem ścieranie się dwóch koncepcji literatury. Z jednej strony chodziło o literaturę narodową, wywiedzioną z ducha romantyzmu i szczególnie Mickiewicza, zaangażowaną społecznie i nacechowaną "duchem polskości" (wiele miejsca poświęcał takiemu rozumieniu redaktor naczelny "Myśli Narodowej", Zygmunt Wasilewski, a także St. Piasecki), z drugiej zaś o uwolnienie tejże spod narodowych serwitutów i wyprowadzenie na poziom znaczeń uniwersalnych. W końcu to nie kto inny, tylko Słonimski pisał o zrzucaniu z ramion "Konradowego płaszcza" (w *Czarnej wiośnie*), a środowisko "Wiadomości Literackich" wprowadziło w obieg literacki, głównie za sprawą Tuwima, liczne formy wiersza lżejszego, swoiście rozumianej liryki osobistej, formy kabaretowe, satyryczne itp., do których narodowa muza (oprócz może Gałczyńskiego) miała przyciężkie pióro. Jeśli dodamy do tego szczególną twórczość poetycką Leśmiana, jego wynalazczość leksykalną, a z drugiej strony awangardowe formy wiersza Peiperowskiego, to istotnie okaże się, że "poezja narodowa" czuła się w obowiązku odwojować zagarnięte obszary, stąd nagroda Polskiej Akademii Literatury (PAL) dla Wojciecha Bąka (kto dziś pamięta tego poznańskiego "wieszczą", tak promowanego przez środowisko "Prosto z mostu"!?²), stąd wysoka pozycja "religijnego" wówczas pisarza, jakim był Jerzy Andrzejewski, stąd także peany na cześć wielkiego klasyka, jakim obwołany został Leopold Staff.

¹ Zob. Pierre Bourdieu, *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, przeł. Andrzej Zawadzki, Universitas, Kraków 2001.

² Gdy Ludwik Fryde odniósł się krytycznie do tej nagrody w szkicu *Laur Wojciecha Bąka* (Ateneum 1938, nr 3), laureata wziął w obronę sam Stanisław Piasecki tłumacząc, że "wypruwanie bebeczków z siebie[...] jest największą wartością poezji Bąka", że krytyk nie zauważył "problematyki narodowej w jego wierszach", że Bąk jest "człowiekiem zrośniętym z narodem", więc nawet jeżeli "jedno i drugie niedociągnięcie formalne się zdarzy", to "Ważne jest przede wszystkim - być sobą. I ważne jest, kim się jest" (tegoż *Ofensywa estetyzujących snobów*, "Prosto z mostu" 1938, nr 24). Chodziło o to, że żydowski krytyk nie jest w stanie odczuć prawdziwości polskiej poezji Bąka i czepia się drobiazgów.. Por. S. Piasecki, *Prosto z Mostu. Wybór publicystyki literackiej*. Wybór i oprac. Maciej Urbanowski, Arcana, Kraków 2003, s. 296 - 299.

*
* *

Po wojnie, wskutek decyzji geopolitycznych i prawie niezauważalnej obecności Żydów, Polska stała się społeczeństwem praktycznie jednoetnicznym. Międzywojenny narodowy projekt prawicy został zrealizowany – paradoksalnie – rękami powojennej lewicy, która przejęła władzę, a współcześnie nadal żywotne są ksenofobiczne i ciasne poglądy w kwestii kształtowania nowoczesnego państwa i społeczeństwa.

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

**В ОДВІЧНИХ ПОШУКАХ ВІЧНОГО: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗНАННЯ
ПРО ВИЩІ ДУХОВНІ ІСТИНИ
(ЗА ТВОРАМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МІХАЯ ЕМІНЕСКУ)**

Вікторія КОЛОМІЙЦЕВА

The article highlights key philosophic notions that presented special scientific interest for the classic of the Romanian literature Mihai Eminescu and of the classic of the Ukrainian literature Taras Shevchenko. Based on the fiction of M. Eminescu and the poetry and fiction of T. Shevchenko, phenomenology of such philosophical categories as soul, time, love are comprehended.

Key words: Eminescu, Shevchenko, philosophical categories, fiction, poetry

Справжній митець, художньо осмислюючи світ, виробляє свою систему цінностей. Працюючи в силовому полі етно-мовної ідентичності, він не лише спонтанно й свідомо здійснює відбір лексики, належних семантико-синтаксичних конструкцій, смислових парадигм, а й завжди виробляє свої.

Значний інтерес для читача, а особливо для дослідника, становить те, як інтерпретує митець єдність складного зовнішнього й ще більш складного внутрішнього світу, як осмислює феноменологічні аспекти буття, як говорить про небуденне, непроминальне.

Т. Шевченко і М. Емінеску – митці-романтики, які, хоч і не збігаються в часі, проте мають зони творчих площин, що перетинаються. Як відомо, поезії Т. Шевченка викликали неудавану цікавість молодого румунського поета, якому судилося, як і Шевченкові, стати великим, а в пам'яті нащадків лишитися вічно молодим. Це зумовлено, насамперед, філософською глибиною думки, яка потрясає. Вона пролилася краплинами нектару мудрості в поезіях, але М. Емінеску свідомо вдається ще й до жанру філософської новели й повісті, щоб розлого подати думку в плетениці людських бажань, вчинків, наслідків, долі. Як зауважував С. Семчинський, саме філософська проза М. Емінеску стала справді новаторським явищем, «справжнім викликом тодішньому суспільному життю, тодішнім смакам, прийнятій тоді літературній формі» [2: 11]. Як відомо, Шевченкова художня проза та щоденник – також особливо цінне явище в історії української літератури, що започаткувало поворот до інтелектуальної прози.

Одним із провідних концептів у розбудові мовно-духовної картини світу митців є *душа, серце*, бо їх особливу природу, що протиставляється матеріально-часовій обмеженості, вони спромоглися відчутти. А це і є знак трансцендентності, метафізичності, про яку часто міркують герої Емінеску: «містичні, витончені метафізичні речі, як магніт, притягували» їхній розум [2: 138]. У коловороті буденності людина не спроможна осягати такі складні поняття, як *час, щастя, вічність*. Це потребує неймовірного розумового напруження, що іноді призводить до *роздвоєння ества*, пильного вдивляння «у власну тінь», яку митець трактує як вищу духовну субстанцію, що завжди супроводжує душу. Досягнувши такого пограничного стану, Емінеску через свого героя Дана-Діоніса виразно усвідомлює «розподіл ества на вічну душу і скороминуще тіло», а містична тінь відкриває сокровенне: «...Твоя душа здійснила довжелезну подорож крізь тисячі тіл, які давно стали прахом. Вона сама знає, скільки разів утілювалась, бо стільки ж разів пила воду забуття із Лети, та вода не має смаку» [2: 152]. Як тут не згадати перлини ведичної літератури «Бгагават-Гіти», у якій розкривається наука про душу і з якою так співзвучні міркування М. Емінеску, хоча переклади з санскриту «Бгагават-Гіти» з'являться лише в другій половині ХХ століття: «Утілена душа поступово міняє дитяче тіло на юнацьке, а потім на старече, і так само по смерті вона переходить в інше тіло. Ці зміни не бентежать того, хто тверезо мислить... То ж знай: те, що пронизує все матеріальне тіло, незруйнівне. Ніхто не може знищити безсмертну душу» [1: 97, 102]. У Т. Шевченка откровення про душу є, зокрема, у поемі «Гайдамаки»: «Як небо блакитне – нема йому краю, / Так душі почину і краю немає. / А де вона буде? Химерні слова!» [3: 39]. *Химерно* плине час і розподіляються ролі: то юнак Діоніс через родинний портрет бачить себе ченцем, то чернець Дан «наснив себе мирянином, на ймення Діоніс» [2: 146] – заглядати в майбутнє, злитися з минулим для душі нескладно, бо для неї, вічної, – це суть одне. Із розмови учителя та його учня Дана почуємо істинне, чого так спрагло шукає розум кожної мислячої людини:

Правду кажеш, що в нашій душі безмежний простір та безконечний час, і ми не позбавлені магічної здатності переселятися, куди захочемо. Я живу в часи князювання Александра, а невидима рука перекидала мене в майбутні часи моєї душі. Скільки людей в одній людині? Та стільки ж, скільки зірок уміщається в краплині роси під небом ясної ночі. І коли збільшити ту росину, щоб заглянути в її глибіню, побачиш усі зорі неба, а кожна зоря – то світ з країнами і народами, зі своєю історією. Всесвіт у одній краплині» [2: 146].

Скільки поезії та філософської глибини в цих рядках! Юний румунський письменник легко втілює у слові прозріння, а воно гідне цілісної філософської концепції про макрокосм і мікрокосм, витвореної видатним українським мислителем Г. Сковородою: як у краплині води відбився увесь океан, так людина (мікрокосм) є мініатюрним, але довершеним втіленням Всесвіту (макрокосму). Дозволимо собі ще одну цитату з «Бхагават-Гіти»: «Дехто дивиться на душу як на чудо, дехто говорить про неї як про чудо, хтось чує від інших, що вона подібна до чуда, а є й такі, що навіть почувши про душу, не можуть збагнути, що це» [1: 117]. Згідно з образним визначенням М. Емінеску, душа – це скрипка, в якій замкнено всі мелодії, а відімкнути їх, тобто пробудити душу «може тільки маестро» – це, мабуть, сам Всевишній, справжній духовний учитель або великий невтомний розум («Бідолаха Діоніс») [2: 149].

У листі до Варвари Репніної із заслання Тарас Шевченко (а йому тоді було 36 років) напише: «Ничтожны материальные нужды в сравнении с нуждами души...». Але як мало світ переймається потребами душі, найперша з яких – служити любові, і як ретельно дбає про матеріальні потреби, потреби тіла, та й то потреби мізерної меншості коштом переважної більшості. Ця видима несправедливість завжди болюче, в самому серці озивалася і Т. Шевченкові, й М. Емінеску. Інвективні переживання Т. Шевченко не вмів замовчувати: «...Чи довго ще на сім світі/Катам панувати?» («Сон») [3: 150].

І гранично рішуче, на що за століття поневолень спромігся лише він, Т. Шевченко: «Борітеся – поборете,/Вам Бог помагає!/За вас правда, за вас слава/І воля святая! («Кавказ») [3: 195]. А в поезії-посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» поет звернеться до нас: «Все розберіть... та й спитайте/Тойді себе: що ми?./Чиї сини? яких батьків?/Ким? за що закуті?..» [3: 206].

Таку ж громадянську сміливість виявляє М. Емінеску, коли в новелі «Археус» говорить про байдужих службовців, наглядачів порядку, навчителів-словоблудів: для члена примарії життя людини вартує «остільки, оскільки береться плата за запис в акти громадянського стану», та й годі [2: 194]. Співзвучні Т. Шевченко й М. Емінеску високими громадянськими інвективами, а відтак – змушені були зазнати тягара долі. Доля є ще однією важливою філософською категорією, яку глибоко осмислюють митці.

Несплячий розум знайде істину. Для Т. Шевченка «жива правда» є лише у Господа, а тут, на Землі, як зумів побачити М. Емінеску, «один і той самий житейський принцип проростає тисячами квіток, з яких більшість опадає на півдорозі, а меншість залишається, та й їм, зрештою, судилася та сама доля», і тоді переконуєшся, що «душа людська невмируща» («Археус») [2: 201]. Та попри це переконання навіть високій, просвітленій душі важко позбутися

страхів, а з них найбільшого – страху смерті, але говорити про це – вже значить долати страх:

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати [3: 166].

Волхв – це брахман, мудрець чи саме провидіння. Т. Шевченко говорить про серце, вічну душу навіть без тіні чародійства, навіть без натяку на містицизм. Це найвищий рівень, коли слова є переконаннями, а переконання зумовлюють самий спосіб життя.

Особлива природа художнього буття полягає в можливості неможливого. Так, наприклад, можна, не маючи крил, самому летіти за совою, як ліричний герой Шевченкової поеми «Сон», і півсвіту побачити справжнім внутрішнім зором. Як висловиться герой новели Емінеску «Археус», *неможливих думок не існує, коли ти здатен про це думати*. Це і є істинний духовний простір людського буття, який згодом назвуть екзистенційним. Онім «Археус», винайдений Емінеску, стає у пригоді для досягнення трансцендентного, істинного, хай воно видається незбагненим (така вже його природа), «мов ієрогліфічне письмо». Грецьке *ἀρχή* означає «початок». Це початок початків, щось несотворенне, найсуттєвіше – «*punctum saliens*» (пульсуюча точка), джерело життя.

У Т. Шевченка божественна сила має особистісну, персоніфіковану форму, але часом це й «боже око». І навіть цьому всевидящому оку можуть заступати світ потворні явища матеріального життя. Очевидно, що для Шевченкового світобачення це не суперечність між глибокою вірою в Божественну силу й сумнівом – либонь це поряд із молитовним *усе від Бога* виказує себе богорівний Шевченків дух прометеїзму. «Зневірений дух» Емінеску – це виявлений елемент песимізму, але аж ніяк не атеїстичні декларації, для того, хто «знає сутнє» й уміє бачити й минуле, і майбутнє як «сторінки листка одного», а «в кінці пролог нового» («Глоса»).

Ще однією особливою категорією, яка не надається легко до досягнення, є час. «Минуле й майбутнє в мені, як ліс в жолуді, як віддзеркалення зоряного

неба в росині» [2: 136]. Це божественна категорія, яка, зокрема, й виявляє різницю між Богом і людиною. Якщо людина – це лише точка в часі, лише ланка в ряду своїх предків і нащадків, то «Бог – це час зі всім, що відбувається в ньому» [2: 148]. Справді, влада Бога виявляється через час. Час – це воля Господа, що має нездоланну силу впливу. Для обумовленої лише матеріальною концепцією життя душі час – це страх старості та смерті. Дуже вдале образне представлення вічності Бога та його часточки – вічної індивідуальної душі, з одного боку, та скороминущості тілесної оболонки душі, з іншого боку, становить модель колеса, яку обґрунтовує М. Емінеску в новелі «Бідолаха Діоніс»:

Він (Бог – К.В.) подібний до джерела, з якого вода витікає і до якого повертається, або ж подібний до колеса, яке обіймає в собі всі спиці і постійно обертається. І наша душа охоплює собою вічність, тільки певними відтинками. Уяви собі, що до колеса, яке постійно рухається, приліпилась пилінка. Вона проходить через усі точки, через які проходить колесо, але не одразу, а поступово, тоді як колесо в одну і ту саму мить є в усіх точках, які воно охоплює [2: 148].

Збагачених такою філософією мислячих істот складно ошукати, майже неможливо зіштовхнути на манівці, вони навряд чи опиняться в прикрій ситуації, коли в людей, як пише Т. Шевченко, підступні пани вкрали Пана-Бога та «в шкатулі у себе й ховають» [4: 167].

Шевченкова сила у високій його спроможності досягти внутрішню, справжню природу явищ, і все його життя – як висока духовна аскеза. Він не блукав манівцями житейського лакомства й порожньої зовнішньої атрибутики. Емінеску також добре усвідомлював і відчув на собі неспіввідносності зовнішнього, видимого й невидимого: «незначна велич людського тіла не співвідноситься з силою духу» («Археус») [2: 201]. Лише сила духу, віра і любов у цьому сповненому умовностей матеріальному світі дасть відчуття простору, волі, що є знаковими для Т. Шевченка: «Тоді я веселий,/Тоді я багатий, /Як буде серденько/По волі гуляти!» [4: 47].

І все ж воля порожня без любові, що є витокком і метою, провідною ознакою природи душі. Любов дає нам натхнення й сили, як поцілунки коханої підносили ченця Дана до творця містичного рівня. «Він засвітив двоє сонць і три місяці в глибині неба, із гірського пасма збудував палац» – і все для коханої [2: 155]. А в новелі «На іменини» закоханому Єрмилу відкривається суть світобудови – все в ім'я любові: навіть «місяць прикрасив світ заради нас» [2: 217]. Потребу любові для людської душі Шевченко сформулює як життєвий імператив: «І буде варт на світі жить, /Як матимеш кого любити» [4: 45].

Особливо трепетно любив і оспівував матір. У філософській поемі «Марія» Тарас Шевченко висловиться неканонічно: Того, якого звать Богом,

могло б і не бути, якби не віддана материнська любов. Так і в новелі Міхая Емінеску «Бідолаха Діоніс» мати тулила синову руку до серця, «щоб зігріти – це було символом всього її життя» [2: 141]

Неосяжною є філософська скарбниця великих митців слова. З неї не тільки черпаєш натхнення чи естетичну насолоду, але здобуваєш правдиві уроки життя. Воїстину, «Треба вчитись,/Ще змалечку треба вчитись,/Як на світі жити...» [3: 276].

1. Бхактиведанта Свами Прабхупада, А.Ч. Бхагават-Гита как она есть / А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада ; пер. с англ. – изд. 3-е. – М.: The Bhaktivedanta Book Trust, 2007. – 816 с.

2. Емінеску М. Зневірений дух / Міхай Емінеску; перекл. з рум., передм. С. Семчинського. – К.: Дніпро, 1989. – 255 с.

3. Шевченко Т.Г. Кобзар : [Вибр. Поетичні твори]. – К.: МАУП, 2005. – 472 с.

4. Шевченкова Криниця: Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка / Вступ. слово Л.І. Андрієвського. Упорядн. В. Дорошенко, Т.В. Майданович. – К.: Криниця, 2003. – 288 с.

ELEMENTE POSTMODERNISTE ÎN PROZA LUI VIKTOR PELEVIN

Florentina MARIN

Due to some critics' disagreement regarding Viktor Pelevin's writings, the main objective of this article is to analyze different literary processes which exist in the novels *The Clay Machinegun* and *Generation P*, in order to prove whether or not Pelevin is a Postmodernist writer. A start point in this research is to discuss the differences between Western and Eastern European Postmodernism, its basic traits which make this cultural phenomenon unique in Russia and, consequently, different from the same movement that appeared in Western Europe and the Americas. The research identifies and discusses the themes and the artistic features encountered in these novels and puts them in contrast with other writings as well. Also, a great attention is paid to the mystical realm, present almost in every novel or short story Pelevin writes.

Keywords: postmodernism in the Eastern Europe, Viktor Pelevin, mysticism, simulacrum, consciousness vs. unconsciousness, intertextuality, parody, multiple interpretations.

La începutul anilor '90, Viktor Pelevin se alătură scriitorilor postmoderni cu opera sa care se bucură și în prezent de un real succes în rândul cititorilor ruși și nu numai. Considerat „cel mai de seamă postmodernist rus” și „un postmodernist clasic”¹ de către numeroși critici, Pelevin aduce un iz nou literaturii ruse postsovietice, întrunind în opera sa multe dintre atributele specifice acestui curent literar. Stilul scriitoricesc unic și tematica abordată îi pun adesea în dificultate pe critici când vine vorba de aprecierea sau chiar de încadrarea scriitorului într-un curent anume. În cele ce urmează, vom prezenta aceste probleme de interpretare a operei peleviniene, și, de asemenea, vom analiza trăsăturile postmoderne prezente în operă. În acest demers, ne propunem să discutăm două dintre cele mai cunoscute romane ale scriitorului rus, *Mitraliera de lut* și *Generation P*.

Din momentul apariției sale, postmodernismul a primit numeroase critici, de la notele pozitive ale lui Ihab Hassan, principalul teoretician al acestui curent, care vedea în postmodernism „o etapă pe drumul către unificarea spirituală a umanității”², sau opinia lui Brian McHale, pentru care postmodernismul reprezenta

¹ S. Kornev, *Stolknovenie pustot: možet li postmodernizm byt' russkim i klassičeskim? Ob odnoj avantjure Viktora Pelevina*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-krn2/1.html>

² B. McHale, *Ficțiunea postmodernistă*, Polirom, Iași, 2009, p.21.

„trecerea de la o dominantă epistemologică la una ontologică”, la valențele negative ale lui Jean Baudrillard, pentru care postmodernismul apărea ca o distruge a semnificației.

Luând naștere în a doua jumătate a secolului al XX-lea, după o perioadă frământată de numeroase schimbări pe plan social, politic și ideologic, postmodernismul, prin notele sale grave și pe alocuri pesimiste, denotă consecințele pe care aceste modificări le-au avut asupra spiritului creator al omului. Dacă în mediul artistic, până la această etapă se putea discuta despre căutările omului asupra *Adevărului*, credința în caracterul perfectibil al ființei umane, încercarea de a orândui haosul creator din exteriorul sau din interiorul său, postmodernismul prezintă o lume care și-a pierdut centrul de greutate, aruncată într-un haos general guvernat de legea hazardului. Astfel, în această perioadă piere interesul pentru „marile povești” de altă dată, cum afirma J.-F. Lyotard, dispare noțiunea de *cunoaștere absolută*, se estompează granițele dintre bine și rău, adevăr și minciună, conștient și subconștient, accentul fiind pus pe natura irațională a omului, pe subconștient. Sub semnul disocierii produse, emerg două considerente ce stau la baza mișcării postmoderniste, și anume „moartea lui Dumnezeu”, stipulată de Fr. Nietzsche, și, inevitabil pornind de aici, „moartea omului”, anunțată de M. Foucault.

În studiul realizat de Magda Cârneli *Art of The 1980s In Eastern Europe. Texts On Postmodernism*, autoarea consideră postmodernismul o stare mentală și o atitudine culturală ce are ca scop redefinirea oricăror credințe, de aceea pune sub semnul întrebării orice tip de fanaticism ideologic, monolitism cultural și maximalism politic, căpătate sub diverse forme din perioada Iluminismului și până în prezent. Cu alte cuvinte, postmodernismul scoate în evidență falsitatea oricărei teorii cu aspect totalitar din orice domeniu, fie politic, teoretic sau artistic.

În opera lor, scriitorii postmoderniști apelează adesea la *fluxul schizoidal*, amintit de G. Deleuze și F. Guattari, care atrage după sine caracterul fragmentar al timpului. Timpul circular apare ca distincție principală între postmodernism și modernism, unde timpul era unul linear. În romanul *Mitraliera de lut*, Pelevin prezintă acțiunea desfășurându-se pe două planuri paralele, în două timpuri care se întrerup și se continuă reciproc. Trecerea de la un timp la altul, de la un plan al acțiunii la altul, se petrece într-un ritm alert și cu totul neașteptat, ceea ce se răsfrânge asupra protagonistului Piotr Pustota prin caracterul schizoid al acestuia. Piotr suferă de o afecțiune similară dedublării personalității, aflându-se când internat într-un spital de boli nervoase din Sankt-Petersburg de la sfârșitul anilor '80, când aghiotant al celebrului Vasili Ceapaev, erou al războiului civil din Rusia. Postmodernismul pune accent pe alteritate, pe căutarea *Celui alt* în propria

persoană, adesea dincolo de rațiune, ceea ce rezultă în conștiința scindată a personajelor peleviniene. Protagonistul nu este în stare să clarifice care din cele două vieți este cea adevărată, cu atât mai mult cu cât doctorul Timur Timurovici susține că lumea lui este reală, iar colonelul Ceapaev tocmai opusul.

Nota postmodernistă în care se încheie romanul arată că nici una din cele două „realități” nu este adevărată, acțiunea romanului petrecându-se într-un vid absolut. Astfel, scriitorul rus neagă orice fel de realitate, reducând totul la nivelul absurdului, la un ansamblu de simulacre. Simulacrul ocupă un loc central în opera postmoderniștilor, care, după cum afirma Jean Baudrillard, înlocuiește realitatea cu o iluzie sau cu o copie a realității, ceea ce devine ulterior o „reflectare a reflectării”. Lumea din romanul pelevinian este percepția psihicului scindat al protagonistului, specific omului din perioada postmodernă. Este firesc pentru postmoderniști să pună sub semnul întrebării realitatea, sau mai exact reflectarea acesteia în mintea personajelor. Prin urmare, opera postmodernă se derulează sub semnul indeciziei, al indeterminării epistemologice asupra lumii înconjurătoare.

În plus, pentru a reprezenta nesiguranța privind percepția și conștientizarea realității, Pelevin utilizează frecvent în opera sa teza budistă, conform căreia lumea nu este decât o iluzie, o amăgire. Nimic nu răspunde mai bine acestei preocupări postmoderne ca ideea de viață ca vis, prezentă în budism, dar, în același timp, idee proprie poststructuralismului. Totuși, aici avem de-a face și cu o situație mai deosebită. Datorită faptului că Pelevin face referire tot timpul la teze budiste, retrăgându-se în misticism și în mitologiile orientale, a fost criticat de Mark Lipovețki pentru „sucombarea” proiectului cultural postmodernist¹. Tot din acest motiv S. Kornev era de părere că Pelevin este mai curând un „scriitor-ideolog” și nici de cum un reprezentant al postmodernismului, deoarece „bagă în capul cititorului, cu insistență, fățiș, una și aceeași teorie moral-metafizică”². Canonul mitologic spre care Pelevin își orientează opera nu este specific postmodernismului care stipulează deconstrucția, demitologizarea și ruperea totală de vechile tradiții, ci mai curând modernismului.

În apărarea poziției de postmodernist a autorului trebuie menționat faptul că tezele budiste pe care le amintește acesta în operă sunt folosite nu în calitate de adevăruri echivoce sau de „teorii moral-metafizice”, după cum afirma Kornev, ci reprezintă mai degrabă procedee stilistice care îi servesc scriitorului drept unelte în deconstrucția realității ca reprezentare interioară a personajelor.

Datorită elementelor mitologice se afirmă în unele surse că opera scriitorului aparține realismului magic. Nici cu încadrarea scriitorului în acest curent nu suntem

¹ M. Lipovețki, *PMS (postmodernizm segodnja)*, pp.1-2 <http://magazines.russ.ru/znamia/2002/5/lipov.html>

² Kornev, *op. cit.*

de acord. Realismul magic întrebuițează elemente mitologice pentru a arăta cum această sferă a inconștientului influențează viața individului și destinele naționale. Însă în opera lui Pelevin nu există nici un ton moralizator ascuns în spatele miturilor adoptate. Autorul nu face distincția dintre fantastic și normal, dintre supranatural și natural, obiectiv și subiectiv, toate aceste elemente fiind amestecate, îmbinate în mod haotic, ca în cazul visului Mariei (pacient al spitalului de boli nervoase din romanul *Mitraliera de lut*). Visul Mariei nu este unul relevant sau moralizator, ci mai curând un delir halucinant cu nuanțe absurde și grotești, în care stă ascunsă cu măiestrie ironia cu privire la „căsătoria alchimistă” dintre Rusia, întruchipată de nesigurul și neajutoratul travestit Maria, și SUA, transpusă în imaginea actorului Schwarzenegger. Acest tablou ilustrează, pe alocuri cu o oarecare ironie, imaginea unei Rusii proaspăt ieșite din comunism (romanul a fost scris în anul 1996), cu un sistem politic și economic tocmai ieșit din colaps. Rusia, ilustrată de Maria, se prinde cu disperare de Schwarzenegger – America, însă fragilitatea acesteia este evidentă când actorul american o lasă să se prăbușească în gol de pe aripa avionului pe care acesta îl pilota. Prin urmare, Pelevin privește circumspect această „căsătorie alchimistă” cu America, ce pentru Rusia ar putea avea un final nefast. Putem totuși concluziona că îmbinarea acestor elemente îi acordă scriitorului o mai mare libertate creatoare, opera lui apărând ca o lume haotică, unde universul interior al personajului iese în exterior modificând realitatea obiectivă a personajelor.

Nu în ultimul rând trebuie amintit faptul că postmodernismul a luat naștere pe alte principii în Rusia decât în Occident. Dacă, în Vest, postmodernismul a fost privit ca un fenomen tipic pentru statele postindustriale, în țările est europene acesta a emers în plină criză economică și socială. După cum observau și analiștii Heller și Feher, perioada de apariție a postmodernismului coincide cu dezintegrarea politicii marxiste și cu adâncirea problemelor economice în țările socialiste. Prin urmare, este cât se poate de clar că postmodernismul nu putea să apară în statele est europene ca „efect al superstructurii” unei civilizații postindustriale, cum s-a întâmplat în Vest, ci mai curând ca rezistență artistică, datorată condițiilor opresive ale sistemului totalitar din aceste țări. Astfel, o nouă înțelegere a culturii și o nouă paradigmă artistică au emers în aceste țări ca reacție la presiunea ideologică a aparatului comunist în ultimul său stadiu de existență.

Postmodernismul în Occident se desprinde total de modernism, apărând mai degrabă ca o reacție critică la adresa acestuia; prin contrast, în țările postcomuniste, Magda Cârneci este de părere că postmodernismul a fost înțeles în două moduri: pe de o parte, postmodernismul a fost privit ca o nouă încercare de a completa modernismul, venind cumva în întâmpinarea acestuia. Acest lucru este posibil

datorită întreruperii brutale a asimilării modernismului artistic în această zonă după cel de-al doilea război mondial. Acest eveniment a avut implicații majore: arta moderniştilor a fost puternic cenzurată și chiar interzisă de către autorități în anii '50, a început să apară încet în anii '60 și asimilată mai rapid în anii '70.

Pe de altă parte, afirmă Magda Cârneci, postmodernismul a fost înțeles de către generațiile tinere într-un mod mult mai radical. Pentru ei, reprezenta o reacție puternică la formele politice ale modernismului clasic, respingerea modernismului politic „neutru”, pur estetic și metaforic, care s-a dovedit foarte convenabil regimurilor totalitare¹.

Astfel, interesul lui V. Pelevin pentru mituri și înclinația sa spre misticism pot fi considerate reminiscențe ale modernismului, o punte de legătură între acest curent și postmodernism, fenomen specific literaturii țărilor ex-sovietice. Ce e drept, mai există și opinia conform căreia, tocmai distrugând miturile existente, atitudine specifică postmodernismului, este posibil ca acest curent să își creeze propriile mituri, după cum afirma în lucrarea sa, *Mituri literare moderne și postmoderne*, Virgil Șoptoreanu.

Prin urmare se poate considera că postmodernismul ce a luat naștere în țările comuniste a deschis o dimensiune cultural-ideologică mult mai profundă, îndeplinind funcția de „a reînvinga și reforma imaginația socială”². De asemenea, multe dintre ideile preluate din postmodernismul occidental au fost folosite în țările postcomuniste atât cu funcția de inovații artistice, prin introducerea unor concepte artistice noi, cât și pentru a implementa anumite idei sociale noi – pluralismul cultural, societatea civilă, drepturile minorităților, toleranța confesională.

O preocupare de bază a autorului postmodern este aceea de a dezvălui lumea înconjurătoare așa cum este ea, adică golită de iluziile și semnificațiile create de om. Robbe-Grillet afirma, într-un eseu din 1963, că, odată îndepărtate semnificațiile create de om ce însoțesc lucrurile, evenimentele și fenomenele exterioare, obiectele vor apărea neutre în fața cititorului, înainte ca acestea să îmbrace alte semnificații. „Obiectele vor fi pur și simplu *acolo*, înainte de a deveni *ceva*; ele vor fi *acolo* și după aceea, ca *ceva* dur, neschimbabil, prezente pentru totdeauna, ca și cum și-ar sfida propriul sens, acel sens care încearcă în zadar să le limiteze la statutul de unelte precare, de materiale trecătoare și banale”³.

Viktor Pelevin se remarcă prin demersul continuu de deconstrucție a semnificațiilor, prin care încearcă să readucă realitatea la nivelul de mediu pur obiectiv, ce nu depinde în nici un fel de reprezentările mentale ale individului. Mai

¹ Magda Cârneci, *Art of The 1980s In Eastern Europe. Texts On Postmodernism*, Ed. Paralela 45, Pitești, 1999, p. 10-11.

² *Apud* Cârneci, p. 9.

³ Martin Travers, *European Literature From Romanticism to Postmodernism. A Reader In Aesthetic Practice*, Continuum, London and New York, 2001, p. 277.

ales la începutul carierei sale, scriitorul are câteva povestiri și nuvele ce aduc în discuție realitatea obiectivă vizavi de receptarea acesteia de către personajele sale. După cum am prezentat în articolul intitulat *Reprezentări ale realului în opera lui Viktor Pelevin*, apărut în revista „Romanoslavica”, vol. XLVIII nr. 2, reprezentările realității depind, pe de o parte, de un factor înnăscut, specific speciei umane (simțuri, capacitate de conștientizare și analiză a fenomenelor surprinse în exterior), dar și de un factor extern ce ține în special de educație, religie, credințe/superstiții, mediu social, specifice individului. Astfel, în funcție de acești factori, realitatea se poate prezenta în mod diferit fiecărui individ în parte, iar Pelevin, demascând aceste procese psihice, nu face decât să „dezbrace” realitatea de constructele psihice generate de mintea umană pentru a o arăta așa cum este ea, dincolo de orice concept preexistent. Pentru aceasta, personajele peleviniene, cum este și cazul eroului Ceapaev din romanul *Mitraliera de lut*, își îndeamnă discipolii – Piotr Pustota – să mediteze. Meditația budistă la care face referire autorul este de natură să destrame rețeaua complicată de semnificații inventate de om, deoarece esența acesteia este de a goli mintea practicantului de gânduri în scopul surprinderii obiective a lucrurilor din jur.

Așa cum aminteam mai devreme, postmodernismul scoate la iveală latura dezumanizată, tenebroasă a ființei umane, prin accentuarea trăsăturilor existente în subconștient. Astfel, conștiința devine o „cantitate neglijabilă”, în timp ce obiectul care interesează acum este caracterul instinctual al individului. Viktor Pelevin anihilează în scrierile sale rațiunea personajelor, lăsându-le pradă *Mașinii-dorință*. În romanul *Generation P*, tânărul Vavilen Tatarski, un simplu vânzător la un chioșc de țigări, ajunge brusc în domeniul publicitar, devenind copywriter în încercarea sa de a se integra în noua eră a capitalismului. Inventând reclame prin reciclarea stereotipurilor naționale ruse sau introducând unele occidentale, acesta răspunde nevoilor specifice epocii actuale. În această nouă epocă totul poate fi modificat și refolosit pentru a servi consumului. Cel mai grăitor exemplu îl reprezintă sloganul bazat pe texte din Biblie din reclama pentru Mercedes, în care o limuzină se oprește în fața Catedralei Mântuitorul și o lumină se revarsă din aceasta. Din lumină coboară o persoană, sloganul reclamei fiind „Hristos Mântuitorul/Un domn solid pentru domni solizi”¹. Desigur, de remarcat este însă și ironia ce răzbate din acest tablou, atribut specific postmoderniștilor. Pe baza acestor sloganuri, scriitorul de fapt parodiază realități din perioada post-sovietică, ca în situația de mai sus unde sunt parodiate diversele mărci publicitare.

¹ V. Pelevin, *Generation P*, traducere și note de Luana Schidu, Curtea veche, București, 2011, p. 152.

După cum rezultă din roman, această *Mașină a dorinței* este alimentată în special de cerințele epocii consumiste, unde lumea, conform afirmației lui Jean Baudrillard în studiul *Simulacre și simulare*, are nevoie de o regenerare a imaginarului. Cu toate acestea, teoreticianul observă în spatele acestor nevoi o implozie și o involuție mentală care pândesc societatea de consum și ale căror semne vizibile sunt „incredibila coabitare a teoriilor și practicilor dintre cele mai bizare, răspunzând neverosimilei coaliții a luxului, a cerului și a banilor, neverosimilei materializări luxoase a vieții și contradicțiilor de negăsit”¹.

În analiza *Modernitatea lichidă*, Zygmunt Bauman discută despre o interdependență vizibilă între mass-media și cerințele oamenilor din era capitalistă. Cercetătorul discută despre libertatea individului în funcție de gradul de permisivitate acordat de anumite servicii sociale, cum ar fi cea menționată mai sus. Libertatea presupune înlăturarea obstacolelor care nu îi permit individului să acționeze și să se miște liber. În opinia lui Arthur Schopenhauer, individul se simte liber atunci când există un echilibru între ceea ce își dorește, imaginația sa și capacitatea de a acționa. Cu alte cuvinte, un individ se simte liber atunci când imaginația sa nu depășește dorințele sale, iar cele două nu depășesc capacitatea de acțiune a acestuia.

Echilibrul dintre acestea se poate realiza, după cum afirmă Z. Bauman, prin două metode: fie se micșorează imaginația ori se reduc dorințele individului, fie se extinde capacitatea lui de acțiune. Or, dacă lucrurile stau așa, atunci serviciile publicitare sunt cele mai indicate pentru a „sugera” individului ce trend să urmeze, ce produse sunt la modă și trebuie folosite, toate acestea având ca scop final simularea libertății și a fericirii individului. De asemenea, Bauman încearcă să prezinte lipsa de motivație a indivizilor de a se elibera din tentaculele *Mașinii dorinței*, prin faptul că individului nu îi este permis să testeze capacitatea „obiectivă” de a acționa, ca de altfel nici capacitatea de a se descoperi pe sine însuși, ceea ce îl va face pe acesta să își fixeze ambițiile sub nivelul libertății „obiective”.

În arta postmodernă, introducerea elementelor din arealul publicist și din televiziune reprezintă o provocare pentru scriitori care, prin colajele realizate și inserate în textul literar, încearcă, după cum afirma Georges Perec, să regândească o nouă structură a *imaginarului* în prezent.

Pelevin este vădit interesat de modalitatea prin care programele publicitare și tehnologia computerizată pot controla și manipula conștiința umană. Spre exemplu, în romanul amintit, Vavilen Tatarski descoperă că agenția publicitară la care se angajează are putere totală și asupra sferei politice. Aceasta influențează imaginea politicianilor ruși cum ar fi Elțin, care apare cetățenilor la televizor ca fiind în vizită oficială într-un alt stat, când de fapt scena este filmată în studioul agenției, fiind

¹ J. Baudrillard, *Simulacre și simulare*, Ed. Idea Design & Print, Cluj, 2008, p. 14.

interpretată de un actor. Situația este împinsă la cotele absurdului când nici nu se mai cunoaște exact dacă anumiți politicieni mai sunt încă în viață, cu toate că imaginile lor computerizate continuă să circule în toată Rusia. Un studiu interesant pe această problemă a fost realizat de către Arjun Appadurai în lucrarea sa *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Autorul prezintă mass-media din perspectiva cetățeanului ca pe un set complicat și interconectat de materiale tipărite și televizate. Acesta observă că mass-media are efectul de a estompa granițele dintre realitatea cotidiană și ficțiune. Cu alte cuvinte, aceasta poate modifica, îmbunătăți sau chiar distruge, cu sau fără un fundament real, persoane politice sau publice, ori evenimente reale, prin intermediul imaginilor „fantastice” pe care le creează în jurul lor.

Postmodernismul folosește jocuri ale codurilor lingvistice pentru a reflecta ludicul, ca de altfel și intertextualitatea care este deschisă multiplelor interpretări.

După cum se poate observa din cele prezentate mai sus, în scrierile lui Pelevin un loc aparte îl ocupă intertextualitatea. Scriitorul postmodern nu prezintă direct realitatea, ci aceasta este creată pe baza „cioburilor” obținute din textele existente. Prin urmare, orice text literar este rezultatul absorbirii, deconstrucției și reconstrucției textelor literare preexistente. Introducerea colajelor publicitare, uneori a textelor istorice sau științifice, a invențiilor tehnice și a internetului, reprezintă un element des întâlnit în cele două romane discutate, prin care autorul creează o hiperrealitate.

Ca trăsătură fundamentală a proiectului postmodernist, intertextualitatea dă naștere unui număr infinit de interpretări, ceea ce face ca granița dintre text și interpretarea acestuia să se șteargă. Scriitorul îl invită pe cititor să participe la acest joc al interpretărilor, unde va descoperi că nu există un punct fix sau o destinație finală în descifrarea codului literar postmodern, ori posibilitatea ancorării în realitate. După câte se observă, în postmodernism cititorul se bucură de o libertate mai mare de interpretare a textelor. Această libertate era anunțată de Roland Barthes, care afirma că *moartea autorului* a atras după sine *nașterea cititorului*.

Multitudinea de interpretări ale textelor peleviniene, realitățile paralele și fragmentarea temporală, parodia și intertextualitatea sunt numai câteva dintre elementele existente în opera scriitorului rus. Considerăm că toate aceste elemente, ca de altfel și tematica abordată de scriitor, folosirea miturilor, cu precădere orientale, în deconstruirea realităților psihice sunt suficiente pentru a indica locul binemeritat pe care Pelevin îl ocupă în rândul postmoderniștilor ruși.

Bibliografie

- Appadurai, Arjun, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis London, 1995
- Baudrillard, Jean, *Simulacre și simulare*, Ed. Idea Design & Print, Cluj, 2008
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000
- Cârnelci, Magda, *Art of The 1980s In Eastern Europe. Texts On Postmodernism*, Ed. Paralela 45, Pitești, 1999
- Kornev, Serghei, *Stolknovenie pustot: možet li postmodernizm byt' russkim i klassičeskim? Ob odnoj avantjure Viktora Pelevina*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-krn2/1.html>
- Lipovețki, Mark, *PMS (postmodernizm segodnja)*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2002/5/lipov.html>
- Lytard, Jean-Francois, *Condiția postmodernă*, Ed. Babel, București, 1993
- McHale, Brian, *Ficțiunea postmodernistă*, Polirom, Iași, 2009
- Pelevin, Viktor, *Generation P*, traducere și note de Luana Schidu, Curtea Veche, București, 2011
- Pelevin, Viktor, *Mitraliera de lut*, trad. și note de Denisa Fejes, Curtea Veche, București, 2006
- Șoptereanu, Virgil, *Mituri literare moderne și postmoderne*, Ed. Paideia, București, 2008
- Șoptereanu, Virgil, *Modernism. Avangardă. Postmodernism*. Ed. SemnE, București, 2012
- Travers, Martin, *European Literature From Romanticism to Postmodernism. A Reader In Aesthetic Practice*, Continuum, London and New York, 2001

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

NEINTENCIONÁLNE INTENCIONÁLNA MLÁDEŽNÍCKA PRÓZA PETRA ANDRUŠKU (SONDY, REFLEXIE, INTERPRETÁCIE DO PIATICH PRÓZ JEDNÉHO JUBILANTA)¹

Patrik ŠENKÁR

In the thematic centre of the study that originates from its title: Non-intentional, intentional youth prose of Peter Andruška (explorations, reflections, interpretations into five prose of one jubilant) – stands the youth prose of an exclusive Slovak prose writer Peter Andruška. He is considered to be part of the contemporary Slovak literature by readers as well as literature critics. In the text I have not based deliberately on critical responses of titles of individual books by the author, but "only" on basic information of prose mentioned in the academic history of Slovak literature, respectively primary book sources. Cardinal parts of the paper are therefore his own interpretation explorations, reflections and analysis based on personal reading reception. The occasionally exaggerated presence of content component of prose alone (especially the plot) is due to (possible) less knowledge of specific (or every) presented title of books by Peter Andruška from the perspective of the percipients. I emphasise the fact that the field of children and youth literature for Peter Andruška was (and is) "only" a partial part of his own literary works, the substantial part of which is constituted by his works of prose for adult readers. In this area he has published "only" five book titles altogether, which I analyse in this exact paper. The study is the outcome of the first part of the research assignment UGA. No. IX/9/2011- (SOFIA Project Code: I-08-501-01) titled Contemporary Slovak Literature and finally it was created (also) for the occasion of the author's seventieth.

Key words: interpretation, prose for youth, reader's reflections, text analyses, Peter Andruška

¹ V tematickom centre štúdie – vychádzajúc už z jej názvu – stojí mládežnícka próza Petra Andrušku, ktorého, prirodzene, čitatelia aj literárna kritika zaraduje do súčasnej slovenskej literatúry. V texte sa zámerne neopieram o kritické ohlasy jednotlivých knižných titulov autora, ale „iba“ o základné informácie spomínaných próz v akademických Dejinách slovenskej literatúry, resp. primárnych knižných zdrojoch. Kardinalnou súčasťou príspevku sú vlastné interpretačné sondy, reflexie a analýzy na základe vlastnej čitateľskej recepcie. Občasná nadmierna prítomnosť samotnej obsahovej zložky próz (najmä sujetu) je z dôvodu (možnej) menšej znalosti konkrétnych (či všetkých) uvádzaných knižných titulov Petra Andrušku zo strany percipientov. Štúdia je výstupom z prvej časti grantovej úlohy UGA č. IX/9/2011-(SOFIA kód projektu: I-08-501-01) s názvom Súčasná slovenská literatúra (a slovensko-maďarské vzťahy v slovenských literárnych časopisoch).

Venujem Petrovi Andruškovi

pri príležitosti jeho životného jubilea: dnes, dvadsať rokov po jeho abrahámovinách, majú pred očami jeho „slová“: „...ak vyrastieš, všetko bude iné, na veľa vecí si zvykneš, mnohému začneš rozumieť. A čo je najdôležitejšie, život si zariadiš podľa svojho. Lebo ľudia sú takí a taký je život.

Zaspievaj, chvíľa; 1974, s. 140

Ľudský život s vlastným individuálnym osudom je akoby symbolický kruh, ktorý vyjadruje ustavične nový bod po „ceste“ s konštantným stredobodom. Môžeme sa pozerat' po jeho línii dopredu či dozadu, vždy to bude kruh s nespočetnými množinami bodov.

Transformujúc toto objektívne tvrdenie na pole symbolickejšie, literárne, môžem konštatovať, že k životu spisovateľa patria nielen nové, tvorivé činy, ale aj spätné pohľady na svoje doterajšie literárne práce. Platí to, prirodzene, aj z aspektu čitateľa jeho diel. Rôzne zosumarizovania, výbery či prehľady z rôznych strán a aktantov vnášajú do aktuálneho literárneho diania potrebný spätný pohľad, rekognoskujú literárne pole a dávajú súčasnému autorovi (popri potvrdení istej prínosnosti jeho práce) aj tvorivý impulz do budúcnosti. Zo strany recipienta zas prinášajú možnosť poznať texty staré, ale nie zastarané, ktoré ho niečím dozaista oslovia. Je to osožné teda aj pre čitateľa, ktorý ako dôležitý aktér literárnej komunikácie, nemusí, ba ani (z rôznych – objektívnych i subjektívnych – dôvodov) nemôže poznať veľmi veľkú časť beletrie – povedzme práve z dávnejšieho obdobia. Preto sa dnes jej čítaním obohacuje každá strana literárnej komunikácie: autor často dostane spätný ohlas a čitateľ umelecký zážitok. V stredobode tejto imaginárnej línie stojí kniha.

Kniha, toľkokrát velebená, ale aj zatracovaná, ktorá prežila prírodné i duševné katastrofy nepretržite od svojho „objavenia“; myslím si, že sa nemusí obávať ani ďalších storočí. Je pravda, že v dnešnom svete priam nekontrolovateľného technického pokroku sa využívajú iné, zdanlivo účelnejšie formy a metódy „komunikácie“, avšak samotné čítanie tlačenej litery na papieri nenahradí nič iné. Aspoň v súčasnosti k tomu nesmerujeme...

Na druhej strane sa však permanentne dostáva do popredia už dlhé desaťročia otázka (ne)čítania populácie. Americký mysliteľ Georges McColly celosvetovú „epidémiu nečítania“ už v polovici 20. storočia zdôvodnil tým, že napriek faktu, že ľudia sa za posledných šesťdesiat rokov naučili „čítať“: dodnes nevedia čo a ako čítať. Preto je potrebné ich zaviesť do sveta kníh, vychovať z nich obozretných čitateľov, aby v nich tlačný text nielenže vyvolal sny a túžby, ale aj komplexne formoval. Kanadský teoretik, literárny kritik Herbert Marshall McLuhan (1911-1980) napriek tomu už vo svojej knihe Gutenbergova galaxia (1962) prezentoval názor, že sa skončilo obdobie knižnej kultúry (ktorú nazýva práve Gutenbergovou galaxiou), svet dospel k tzv. Galaxie Marconiho. Počas tejto etapy sa do popredia dostávajú mechanické masovokomunikačné prostriedky. Od publikovania tejto knihy prešlo polstoročie, nové milénium je obdobím iPhone-ov či tabletov, ale kniha a tým knižná kultúra nezanikla... Dodnes je aktuálny výrok maďarského spisovateľa Ferenca Kazinczyho (1759-1831): „Bez knihy nie je človek úplný, bez lásky ku knihe nie je veda, nie je viera, na ktorú môže život stavať svoje túžby a pravdy. Ved' človek nežije len chlebom...“

Odpradáva je dôležité aj skúmanie postavenia a úlohy človeka v univerze počas celej jeho existencie. Táto otázka ho vždy zaujímala a aj v budúcnosti zaujímať bude. Na pozadí spomínanej danosti sú dôležité riešenia rôznych dôvodov a vzťahov, ktoré – v počiatku nevedomé – ľudské pokolenie viedlo k (roz)poznávaniu a premysleniu (okolitého i širšieho) sveta. Môžem vysloviť (azda) tézu, že v literárnom diele hrdina (subjekt) nie je nečinný, statický či izolovaný, ale pohybuje sa na horizontálnom i vertikálnom švíku udalostí. Tie na neho, prirodzene, pôsobia, teda vzniká aktívna interakcia – a tá v drvivej väčšine vychádza z konania subjektu. Je nespočetné množstvo literárnych diel, ktoré sa venujú práve týmto tematickým okruhom. Ženevský profesor Jean Piaget (1896-1980) skúmal práve túto oblasť (najmä) z hľadiska psychológie: ako začne najprv nevedomý, s vlastným osudom bojujúci, neskôr z vlastnej vôle činný človek s transformáciou najprv užšieho, potom širšieho okolia a až neskôr s cibrením vlastnej osobnosti. Cieľom bolo formovanie samostatnej a zodpovednej osobnosti, dnes chápanej ako dospievajúci alebo dospelý, ktorému je veľmi ťažké v rôznych životných situáciách si zachovať svoju duševnú rovnováhu a tým vnútornú harmóniu. Piaget tvrdí, že k dosiahnutiu tejto rovnováhy je potrebná veľká morálna sila. Je to dôležité najmä z dôvodu, aby si tento človek vedel zachovať hodnoty, ktoré osobne pokladá za správne. Medzi spomínané základné hodnoty, odrážajúce sa aj v literárnom svete (najmä v konaní postavy), patrí slušnosť.

Vonkajšia realizácia slušnosti v každom prípade má svoj etický základ – tvrdil nemecký básnik, humanista, vedec, politik a mysliteľ Johann Wolfgang Goethe (1749-1832). V jeho obsahu sa musí hľadať morálne stanovisko či videnie sveta. Naša morálka je v našej ľudskosti. Moderný, „ľudský“ človek podľa amerického

sociológa Davida Riesmana (1909-2002) je aj osobnosťou, ktorá sa tiež viaže k druhému človeku. Duša je pritom „významom živého tela“ (termín nemeckého filozofa a psychológa Friedricha Konrada Eduarda Wilhelma Ludwiga Klagesa; 1872-1956), ktorá nás vedie k tomu, aby sme pomohli seba samému a aj iným.

Peter Andruška, ktorého meno si kultúrna (teda i literárna) obec najčastejšie primkyna z literárnohistorického hľadiska k oblasti slovenskej prózy pre dospelých čitateľov, sa t.č. venoval aj (či už intencionálne alebo neintencionálne) tematike dospelujúcej mládeže. Vďaka tomu si svoje meno vryl do poľa slovenskej literatúry pre deti a mládež piatimi knihami, ktoré nesú názov: *Zaspievaj, chvíľa* (1974), *Nepoviem nikomu* (1978), *Dvaja zo strieborného lesa* (1980), *Dievča z osobitnej školy* (1989), *Nechýba mi otec* (1997).¹

Knižnou prvotinou Petra Andrušku, ktorá sa zaoberá dospelovaním detí a mládeže i citovým vzťahom dospelých k nim, má názov *Zaspievaj, chvíľa* (Smena, 1974). Názov tejto novely (podľa Břetislava Truhlára) „...neklamne prezrádza bezproblémové prijatie súčasnosti..., spracúvanie aktuálnych a bezpečných tém... a utvrdzovanie 'realistických postulátov'...“² Autor svojich čitateľov zavádza do mestečka na južnom Slovensku. Prízvukuje potrebu zachovania si tradícií. Tento determinant (či už cez prizmu reality alebo karikatúry) je východiskovou situáciou samotného príbehu: mladí si prezerajú vlastné tablo vo výklade obchodu ako symbol ich spoločnej minulosti. Kľúčovou postavou diela je ich triedny učiteľ Léner ako zástanca spravodlivosti a empatie voči zvereným žiakom na báze zodpovednosti. Epickým rámcom príbehu je vlastne spoločný výlet devätnástich žiakov a ich triedneho učiteľa do prírody. Táto cesta im prináša nezabudnuteľný zážitok do budúcnosti, do ďalších etáp ich života, kde sa budú musieť riadiť najmä vlastným rozumom. Predpokladá to aj napriek určitým pochybnostiam zásadnú potrebu vlastného rozmýšľania, ved' : „...je dôležité, kto si čo myslí. A najdôležitejšie je myslieť. Tú schopnosť veľa ľudí postráda.“³ Pri tejto sťaby kruhovej ceste, ktorá sa v

¹ Literárna vedkyňa Zuzana Stanislavová vo svojej publikácii s názvom *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960* uvádza „iba“ dve knižky autora, ktoré explicitne patria do oblasti literatúry pre deti a mládež (*Nepoviem nikomu*, *Dvaja zo strieborného lesa*). Brigita Šimonová však pri hesle o Petrovi Andruškovi v diele Ondreja Sliackeho a kol. s názvom *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež* uvádza, že do tohto tematického okruhu patria aj ďalšie Andruškove prózy. Vychádzajúc z tejto konštatácie i vlastnej čitateľskej skúsenosti: súhlasím s názorom Brigity Šimonovej, preto aj v predmetnom príspevku analyzujem všetkých päť (spomínaných) próz.

² Marčok, V. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry III. Literárne informačné centrum, Bratislava 2004. 471 s. ISBN 80-88878-87-X, s. 238.*

³ Andruška, P.: *Zaspievaj, chvíľa*. Smena, Bratislava 1974. 146 s. bez ISBN, s. 19.

cieli vracia k štartu, sa postupne menia aj utajované pocity deviatakov voči druhému pohlaviu, tzn. dôležitý je ich psychický vývin (zvnútra) a ich konaním identifikovateľná usilovnosť aspoň o maličkú neopakovateľnosť prežitej chvíle (zvonka).

V príbehu uvádzaný podstatný vzťah triedneho učiteľa so žiakmi sa „okoreňuje“ (aspoň náznakovou) prítomnosťou rodičov detí: svoje deti často ani dôkladne nepoznajú, nevyznajú sa v nich, vyhovávajú sa na vlastné starosti a pod. Viacero detí vidí bezútešný stav vlastnej rodiny, kde matka čaká na otca, ktorý sa vždy vyhovára na pracovné schôdze („dnes to tak chodí“) a tak ani nedbá na často len monotónne dohováranie školských záležitostí. Počas príbehu sa teda učia deti (postavy i čitatelia) životu, ale múdrejším sa stáva aj ich triedny učiteľ, ktorý dostáva dobré rady aj od riaditeľa školy (napr. ako je potrebné patrične vychádzať s rôznymi typmi rodičov).

Zaujímavé je sledovať psychodidaktický vývin učiteľa Lénera. Na začiatku sa vždy všetko usiluje vysvetliť, odôvodňovať (znak určitej učiteľskej maniere): „Ako jednoducho je to na tomto svete zariadené, všetko má svoje miesto, účel, význam, poslanie. Hádám aj ja“¹. Počiatočná identifikácia predpokladanej zlomyseľnosti osudu, ktorá ho vždy prekvapí v najneprijemnejšej životnej chvíli, sa postupne pretransformuje na potrebu budovania siete poznatkov i dobrých medziľudských vzťahov. Interpretačne dôležitý je jeho vzťah k vlastnej triede deviatakov: túži, aby mu žiaci porozumeli. Preto ich často pozoruje ako sa psychicky vyvíjajú a správajú: jeho túžbou je mať pokoj v duši, aj vo svojom okolí, ktoré sa mu nie vždy podarí dosiahnuť (veď každý človek prežíva vo vlastnom vnútri aj určité občasné nepokoje, pocity prázdnoty a stavu, keď ho nikto nepočúva). Takto sa z neho stáva postava dynamická, konajúca, blízka reálnemu životu. Dobrovoľná, ba ochotná zmena vlastnej povahy k lepšiemu je determinovaná postupom do pracovného pomeru a stretávaním sa kladných i záporných impulzov z neho (pre každého učiteľa je nezabudnuteľná jeho prvá vlastná trieda). Z toho dôvodu priam nezištnosti sa Léner stavia za svojich zverencov (teda za uskutočnenie spoločného výletu): „Čím väčšími ho kolegovia odhovárali, čím viac rozumných argumentov vyslovili, vyriekli proti jeho podujatiu, tým pevnejšie bol rozhodnutý... Už aj preto, aby sebe aj učiteľskému zboru dokázal, že mal dobrých žiakov, hodných dôvery“².

Kolektív triedy v drvivej väčšine „ťahá za jeden povraz“ a radi sa tohto výletu (táborenia) zúčastňujú. Neodradzuje ich ani denný poriadok, ktorého zásady ich učia dôkladne si zväziť každý vykonaný skutok a hovoria o potrebe zvyšovania pocitu vlastnej zodpovednosti. Postupne sa pri „prozaických“ povinnostiach (varenie, stráženie, táborák, nosenie raždia, opekánie slaniny, čistenie zemiakov, popoludňajšia siesta...) odkrývajú ich (najčastejšie) pozitívne vlastnosti, ktoré

¹ Tamtiež, s. 83.

² Tamtiež, s. 14.

neunesú ťarchu klamstva a neľudskosti v hlbokoj lesnej samote podvečerného lesa. Toto prostredie je nemým svedkom kamarátstva mladých, ktoré občas prerastie aj do prvých lások. Autor túto (pre každú stranu) citlivú tému jemne naznačuje (zo strany učiteľa) počiatočnou nedôverou a snahou odhaliť každú študentskú lásku (zo strany zainteresovaných) nekonečnými „rozhovormi“ bez jediného slova. Životnosť príbehu podopierajú rôzne detské huncútstva deviatakov ako prejsť triednemu učiteľovi cez rozum. Tie však neochvejú postupne sa vyvíjajúci vzájomný dôverný vzťah. Blízkosť týchto nevyslovených myšlienok deviatakov (i samotného Lénera) graduje už spomínané prostredie lesa; tento les „... šumel pod kvapkami dažďa, tráva sa mihotavo perlila, skláňala stebľa, po ktorých stekala voda“¹.

K pravému triednemu výletu patria aj komické situácie, ktoré sa môžu dostať do klenotnice spomienok na celý život. Preto je dôležité, aby „... všetci zažili okamihy, akých je v živote málo a sú tým vzácnym korením, ktorým treba šetriť“². V príbehu sa to konkretizuje zberom čerešní, resp. spievaním okolo vaty. Tieto chvíle stmelujú žiakov do jednej partie, v ktorej sú všetci za jedného a jeden za všetkých. Prízvukuje sa tu potreba spolupatričnosti a vzájomnej dôvery, vďaka ktorým prežívajú neopakovateľné chvíle spoločného výletu. Na druhej strane si však uvedomujú, že podobne ako svitanie nového dňa prináša čerstvé dobrodružstvá, tak aj ich spoločný výlet sa nezadržateľne blíži ku koncu. Je prirodzené, že vtedy sa už každému cnie za domovom aj napriek tomu, že „... prežili v prírode, ich naučilo milovať krásu, uvedomovať si ju, prebudilo v ich dušiach veľa dosiaľ nepoznaných pocitov. Ako tu všetci patrili k sebe, boli odkázaní jeden na druhého.“³ Romantické predstavy lesa, prirodzene, strieda realita každodenného života, ktorej cestu si musí vydobýť každý mladý človek sám pre seba. Postupne je potrebné zanechať toto prostredie, ktoré ich obohatilo. Rozlúčiť sa s včelárom (ako zástancom lesa), od ktorého sa učia mladí deviataci i čitatelia. Práve oni sú tí, ktorí sa vďaka tomuto človeku dozvedia o premenlivosti prírody ako prirodzeného zákona sveta, učia sa čítať z bieleho pokrovca lesa ako z dlane, pomáhajú mu pri zveľadňovaní okolia a pod. Oboznámením sa so zvykmi tohto človeka deviataci (i čitatelia) dostanú poznatky o každodennom živote ľudí mimo mesta. Či je to v lese alebo inde, je dôležité poznať svoje okolie, chrániť ho, zveľadňovať, poznať – teda byť s ním v symbióze: „... zvykol som si (hovorí včelár – pozn. P.Š.) na les, rozumiem mu, viem

¹ Tamtiež, s. 23.

² Tamtiež, s. 44.

³ Tamtiež, s.105.

o všetkom, čo sa v ňom deje, o každom vtáčikovi, kedy zaspieva, o každej kvetinke...“¹

Nepridržiavajúc sa čisto racionálnych prístupov, sa môže vysloviť aj myšlienka o existencii viacerých (rôznych) svetov. Na jednej strane je to svet dospelých, na strane druhej svet detí a mládeže. Postupným dospievaním sa hrdinovia príbehu dostávajú do „druhého“ sveta. Táto cesta odpradávná vedie cez údolie tajností, cez zvláštne – až neznáme – pocity duše. Je charakteristická túžbou zdôveriť sa niekomu a nazbieraním dostatočnej sily, resp. smelosti vyznať sa s osobnými citmi druhej osobe. Autor jemne podáva kolísavú náladu mladých i ich súcit voči triednemu učiteľovi, ktorý vyúsťuje k potrebnému medzigeneračnému dialógu. Ten je však efektívny iba v prípade, keď obe strany pristupujú k nemu patričným súcitom a porozumením. Ako pendant k tomu slúži myšlienka detí, ktorá hovorí o schopnosti vážiť si dospelých „... v tom, že rešpektujeme ich názor a netrúsime zbytočné poznámky“². Všetky tieto aktivity, teda vyslovené i nevyslovené slová počas výletu, hovoria detským i dospelým čitateľom o dôležitosti a potrebe vzájomnej komunikácie a poznania, ved’ : „... ľudí nemožno dokonale poznať, to, pravda, neznamená, aby sme ich nepoznávali. Toto poznanie neraz vyvoláva nedorozumenie, konflikty, ale na druhej strane je zárukou toho, že časom sa budeme vedieť vyhnúť práve týmto povinnostiam“³. Je potrebné si priznať aj to, že: „My tým našim deťom veľa vysvetľujeme. Pritom neraz by hádam bolo užitočnejšie, keby sme ich nechali, aby hovorili ony“⁴. Na základe tejto myšlienky koná Léner správne, ved’ cibrí charakter svojich žiakov a vytvára životné situácie, z ktorých sa v budúcnosti môžu učiť a brať (kladný či záporný) príklad.

Zaujímavým momentom príbehu je cesta (nevedomý únik) mladej dievčiny-deviatačky do lesa. Epický moment príbehu sa graduje hľadaním nezvestnej, ktorá uverila vlastnému zdaniu (volaniu zosnulej matky). Nájdený, s’aby rozprávkový domček v lese, je akoby útočiskom duševného pokoja pre každého. Skrýva však tajnosti, ktoré neodkryjú ani staré fotografie vlastnej matere, či túžba „stretnúť sa“ s ňou. Opätovná cesta mladého chlapca k tomuto dievčaťu (fyzicky i psychicky) je konkretizáciou už spomínaného zblíženia sa ľudí bez slov. Postupné nepochopenie vonkajšieho sveta (najmä kamarátov-chlapcov) sa mení na chápaný obraz skutočnosti (objavením dievčaťa nastali vo vzťahu kamarátov-chlapcov určité problémy, ktoré sa však vďaka ich psychickému dozrievaniu zavčasu zmiernili). Je to vlastne stret mládežníckeho a dospelého sveta, pri ktorom práve mladší musia pochopiť zásadu, že „... tajomstvo úspešného života je najmä v tom, že človek vie

¹ Tamtiež, s. 51.

² Tamtiež, s. 68.

³ Tamtiež, s. 79.

⁴ Tamtiež, s.126-127.

vidieť, vnímať, že sa nenechá zaskočiť situáciou“¹. Aj z toho dôvodu mladí potrebujú vzory: Léner sa v dôležitých otázkach prejavuje ako zásadový a charakterný (neprezradil otcovi myšlienky a útek dievčiny). Chápe, že to všetko potrebuje „...systém, cvik. Ostatné už je vecou zvyku. A dobrej vôle“². Aj on sa počas výletu učí brat ohľad na druhých, vedieť čo môže a čo nie. Tým obohacuje vlastný citový život, seba samému dáva možnosť porozumenia, podávania dobrých rád do života (teda rozprávanie), ktoré často vyústi do nádhernej chvíle krásneho mlčania, ktoré zvyčajne pre vnímavých ľudí povie viac ako riava slov. Dáva tým potvrdzujúce svedectvá (už spomínaného) kolobehu života, počas ktorého „... žiaci prichádzajú a odchádzajú, ale tradície, zvyky ostanú“³.

V poradí druhým knižným titulom, ktorý sa na širšej ploche zaoberá problémami detí a mládeže s dospelými (a naopak), je Andruškova širšie koncipovaná novela s názvom *Nepoviem nikomu* (Mladé letá, 1978). Je to autorova prvá kniha, venovaná priamo detskému percipientovi, teda je intencionálnou slovenskou prózou pre deti a mládež. Vyrozpráva príbeh o psychologickom vývine učiteľa, sklamaní sa vo svojich žiakoch, oblúku duševnej cesty, ktorá je – tak ako život – kľukatá, avšak nesúca v sebe nádej. Cez (určitú) jednoduchú osnovu sa autor príbehu „... pokúsil o reflektovanie vzťahov medzi dospelými a deťmi“⁴. Je v ňom prítomné stvárnenie podstatných vzťahov medzi dospelými a dospievajúcimi, napriek tomu „... je ešte poznamenaný prvkami naivity a štylizovanosti“⁵. Autor si aj v tomto prípade vybral osobu triedneho učiteľa v základnej škole, vychádza z predmetného sveta opustenosti prázdnej triedy, ktorú dáva do paralely s opustenou osobou triedneho učiteľa (je priam symbolické, že aj v tomto prípade sa učiteľ volá Léner a je centrálnou dospelou osobou diela). Počiatočná absencia učiteľskej smelosti a zjednodušovania okolitej reality sa v jeho vnútri postupne mení aj, prirodzene, vďaka životným skúsenostiam (v tomto prípade vychádzajúce zo správania sa svojich žiakov). Jeho naklonenosť a empatia k nim, resp. vzájomný rešpekt však vedie k tomu, že získava silu presvedčivosti vyslovených slov. Vo svojej práci je vždy svedomitý, svojich žiakov vedie k správne citovému zmysľaniu: „...“

¹ Tamtiež, s. 142.

² Tamtiež, s. 103.

³ Tamtiež, s. 115.

⁴ Sliacky, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2005. 431 s. ISBN 80-88878-97-7, s. 16.

⁵ Stanislavová, Z. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*. Literárne informačné centrum, Bratislava 2010. 318 s. ISBN 978-80-8119-026-1, s. 74.

prečo by mali mať žiaci zo zborovne strach?... Miestnosť ako veľa iných.“¹ Krízou celého príbehu (aj napriek drobným priestupkom či šarvátkam) je nešťastný okamih údajného udretia siedmaka zo strany Lénera. Tento okamih obvinenia vyvoláva časté spytovanie sa seba samého o vlastných výchovných metódach až s moralizujúcimi tendenciami. Krivé obvinenie zo strany detí i rodičov ho privádza do pozície obrany, ktorú však prezentuje najmä smerom do vlastného vnútra. Neunáhľuje sa, nerobí predčasné závery či zbytočné kroky, avšak sa v ňom postupne pretrháva dôvera vo svojich zverencoch. Autor zdôrazňuje potrebu vzájomnej ľudskej podpory a starostlivosti o ostatných. Postupne sa v živote učiteľa od tohto okamihu gradujú protichodné tendencie, ktoré sa spredmetňujú v nekorektných konaniach i výpovediach rodičov: najmä matky sa za každú cenu držia svojich ratolestí aj napriek tomu, že sa ich partner – otec dieťaťa – o nič v rodine nestará. Je to však pochopiteľné gesto, veď matku vždy „... trápí, keď vidí, ako zvysoka sa dívajú na jej dieťa“². Z textu vnímaví čitatelia môžu identifikovať skutočnosť, že za neetické správanie sa chlapcov môže najmä nevyrovnané domáce prostredie. Samotní chlapci sú už v tejto situácii apatickí, veď: „Dospelí sa vždy kamsi náhli... a pritom čo je dôležité, čo má naozaj zmysel, čo k niečomu vedie, nechávajú nepovšimnuté...“³

Podobne ako v príbehu *Zaspievaj*, chvíľa, aj v tejto novele sa hlavný hrdina stretáva s „usmerneniami“ staršieho člena učiteľského kolektívu: „... tá vaša kamarátskosť sa vám nevyplatí. Ak vy nepôjdete tvrdo na žiakov, pôjdu oni tvrdo na vás“⁴. Skúsený pedagóg prízvukuje dôležitosť poznávania, teda empírie, ktorá vyúsťuje do postavenia určitejšej mentorskej pozície: „... ľudí treba poznávať...“⁵, veď: „... veľmi ľahko a radi uštedrujú rady, keď je v kaši iný...“⁶

Opäť je zaujímavé sledovať psychický život triedneho učiteľa: trápia ho nielen dôsledky, ale aj kruté osočovania. Napriek tomu sa vztýči proti tejto lineárne plynúcej rieke udalostí a zakáže bicyklové preteky pre svojich siedmakov. Tento sťahy medový motúz pre deti a najmä oddaľujúca sa vidina víťazstva v súťaži podujme celý kolektív, aby „vydal zo seba“ vinníkov. Aj napriek tomuto kroku prenasleduje učiteľa tieň pochybností, ktorý vyúsťuje do myšlienky o dôvere, ktorá „... je pekná vlastnosť, ale nie vždy sa vypláca...“⁷ Postupne sa stráca vzduch v Lénerovom priestore, ktorý sa spredmetňuje (aj) návštevou príslušníka verejnej bezpečnosti u neho, neskôr vlastným bicyklovaním sa či potulkami. Rozrastá sa v ňom dezilúzia až skepsa: nikoho nevidieť, nepočuť, čítať si osamotene knihu medzi

¹ Andruška, P.: *Nepoviem nikomu*. Mladé letá, Bratislava 1978. 171 s. bez ISBN, s. 12.

² Tamtiež, s. 40-41.

³ Tamtiež, s. 144.

⁴ Tamtiež, s. 18.

⁵ Tamtiež, s. 55.

⁶ Tamtiež, s. 29.

⁷ Tamtiež, s. 28.

štyrmi stenami. Postupne si však uvedomuje, že „... je dôležité, aby človek vždy mal niekoho, aby nebol sám, aby mu niekto rozumel a pomohol mu práve vo chvíli, keď si už aj sám začína myslieť, že niet riešenia“¹. Táto túžba sa najprv realizuje jeho cestou do rodičovského domu, kde nájde svoju matku, ktorá ho vypočuje, povzbudí (správa sa podobne ako matky jeho žiakov k nim). Prirodzený prístup k ľuďom, ale i klesajúca a stúpajúca nálada so zvieracími pocitmi neistoty (mrzí ho možná strata podstatnej dôvery v chlapcov, ktorá ho napĺňa zmyslom) je znakom rigoróznosti voči sebe samému: „Nejde len o to, že som sa v nich sklamal. Ide aj o to, že sú im ľahostajné následky, ktoré to všetko môže mať“². Pri vlastnom moralizovaní sa dostáva do polohy už nielen tušenia, ale poznania o potrebe mať spojenca v každej životnej situácii. Autor v pozadí epického príbehu opäť využil aj jemné nite lyrickosti, keď najmä v náznakoch a holých vetách uviedol postupnosť citov pionierskej vedúcej Heleny voči Lénerovi (jej prítomnosť pôsobí na neho upokojujúco a aj ona potrebuje veriť niekomu). Toto stretnutie mladej ženy s mladým mužom je vlastne dôkazom nevypočítateľnosti životných situácií a odvekej odpozorovanej skutočnosti, že aj v najhorších životných okamihoch nás môže stretnúť niečo krásne, veď: „Ideme od stanice do stanice a nikdy nevieme, kde nás čo čaká.“³ A preto: „Je dobré vedieť, že ti ľudia veria a chcú pomôcť“⁴.

Významné je sledovať aj vzájomné vzťahy mladých chlapcov-previnilcov a ich výpovede smerom k ostatným. Autor zdôrazňuje potrebu uvedomenia si dôsledkov klamaní (a v prípade jedného chlapca dôsledok nevysslovenia pravdy a ťahania za jeden povraz), ktoré najčastejšie viac bolí ako otcova dlaň. Problémy teda – ako sme to už spomínali – aj v tomto prípade vyvierajú z rodinných nezrovnalostí, ktoré spôsobujú v duševnom vývoji chlapcov uzavretie sa do seba a určité využitie zriedkakedy sa naskytnutej možnosti utiahnutia sa do sveta prírody. Je to svet, pravda, redukovaný, ale taký, ktorý vyhovuje chlapcom (v reálnom svete „... vy dospelí stále klamete“⁵). Postupne sa však u nich objavujú výčitky svedomia, ale počiatková duševná brzda im zabráni priznať sa (vedomie nepustí). Neskoršie vyhováranie sa jeden na druhého pripomína prirodzený faktor ľudskej psychiky. Spomínaný stav sa spredmetňuje skrývaním sa a ustavičným striehnutím pred okolím, prísnou matkou i usvedčujúcim učiteľom. „Hrdinovia“ sa

¹ Tamtiež, s. 108.

² Tamtiež, s. 107.

³ Tamtiež, s. 76.

⁴ Tamtiež, s. 72.

⁵ Tamtiež, s. 101.

dostávajú do štádia straty istoty a vnútorného studeného chvenia či strachu, ved' každého chlapca vety „... prenasledovali, zneli mu v ušiach, ustavične sa mu vynárali v pamäti. Ako sa ich zbaviť?“¹ Postupný duševný vývoj mladých chlapcov sa dá opäť vyjadriť kruhom: tvrdé odmietanie priznania si viny, držanie sa klamstva ako kliešť, prenasledovanie obavami, výčitky svedomia, závažné etické rozhodnutie, priznanie si viny-klamstva.

V príbehu je dôležitá aj sila triedneho kolektívu, dobrej partie, ktorá je heterogénna ako samotný život. Uvedomujú si prastarú múdrosť: „Všetci za jedného, jeden za všetkých“², ved' – slovami Lénera – „Ste predsa trieda, kolektív, pýšite sa tým, tak si musíte urobiť poriadky medzi sebou“³. Je to znak toho, že Léner pokladá svoju triedu za dobrú, avšak podľa jeho uváženia nastala chvíľa vzájomnej konfrontácie. Jeho ťažké a tvrdé slová, adresované celému kolektívu, sú vyvážené snahou obmäkčiť snahu previnilcov a postupne si získať dôveru naozaj celej triedy. Tým sa snaží umlčať v sebe napriek tomu znepokojujúci pocit bezmocnosti. Dáva tým čitateľom vedomosť o potrebe hľadania nití, ktoré dovedú k jedinej pravde a istote v živote človeka. Vnášanie pochybností do psychiky mladých žiakov je nevyhnutným predpokladom, aby spoločne dospeli k akceptovateľnému riešeniu nepríjemnej situácie. Autor v tejto pasáži využíva aj rôzne didaktické reflexie: „Bývali ste neposlušní, ale keď bolo treba, vedeli ste dodržať slovo, a to je dôležité. Nezbedníctva sú na to, aby sme mali na čo spomínať. Dôslednosť v práci zasa na to, aby z vás vyrástli statoční ľudia“⁴. Z čitateľského hľadiska i detského aspektu je dôležité, že siedmáci (ako kolektív i jednotlivci): „Sami pochopili, čo majú robiť“⁵. Je to chlapecký čin a eticky správne riešenie, ktoré koniec koncov potvrdí Lénerov názor, „... že človeku treba dôverovať, treba mu dať čas, aby sa prejavil, aby uvážil, čo urobiť, a potom konal“⁶. Napriek tomu po komplexnom vyriešení tejto životnej situácie sa Léner cíti byť sám. V tejto nepríjemnej situácii mu pomôže jeho skrytý (hlboko zakopaný) životný optimizmus i neposlednom rade snažíva Helena, ktorá roztočí kolobeh udalostí tak, aby Léner neodišiel zo školy. Je to symbolom toho, že sa človek nemôže zdať svojich ideálov, i keď sú občas „poškrabané“, ale vždy musí začať svoj nový životný – školský – rok.

Tretia próza Petra Andrušku, ktorá sa v širšom kontexte zaoberá problémami detí a mládeže, nesie názov Dvaja zo strieborného lesa (Mladé letá, 1980). V tomto románe „... autor rozohral viacero problémov a vzťahov, aké v próze pre dospievajúcich nepatrili k typickým... vzťah mladého, neplnoletého dievčaťa

¹ Tamtiež, s. 114.

² Tamtiež, s. 54.

³ Tamtiež, s. 82.

⁴ Tamtiež, s. 121.

⁵ Tamtiež, s. 133.

⁶ Tamtiež, s. 139.

a staršieho, ženatého muža...“¹ Aj vďaka tomu táto próza „... patrí k najvydarenejším psychologickým analýzám procesov dospievania na prelome 70. a 80. rokov“². Túto psychologicky vierohodnú knihu je teda možné „... považovať za prínos do problematiky dospievania“³. Opäť sa v nej čitateľ stretáva z prvotiny známym prostredím lesa (hájovne), ktorý dáva v jej blízkosti žijúcim ľuďom pocit bezpečia, mieru, pokoja, pohody. Čitatelia sa postupne oboznamujú so zaužívanými zvykmi a obyčajmi obyvateľov hájovne: otca, matky, chlapca, dievčatka. Postava matky je charakteristická pracovitou a pilnou okolo rodiny. Jej činnosti sú sprevádzané dobrou náladou aj napriek občasným rodinným šarvátkam, ktoré vždy pramenia z porušenia prísnych domácich zákonov. Z čitateľského hľadiska je dôležitý práve jej psychický zvrät: stáva sa odmeranou voči manželovi, ktorý mu napriek tomu vždy chce urobiť radosť. Táto citová premena poskytuje hlavnému hrdinovi -chlapcovi Petrovi- dôvod na zlú predtuchu. Postupne sa dozvedá, že dôvodom tohto stavu (konfliktu) je príchod mladej dievčiny Jany do hájovne. Autor však napriek určitým rodinným nezhodám prízvukuje, že „... najdôležitejšie v živote je rodina. To, aby deti mali dobrých a starostlivých rodičov, aby mali komu patriť, aby niekoho mali.“⁴ Postava otca je vykreslená z výpovedí chlapca priam idealisticky: stretáva s v ňom vzorný manžel, starostlivý otec a zásadový lesník. Je čestným človekom prírody, ktorý sa nikdy nepretvaruje a preto (symbolicky) vždy má v mysliach svojho syna stále miesto. Syn ho veľmi často pozoruje, chcel by mu byť podobný. Otec ho v dôsledku toho zaučá do tajomstiev lesa (i života), kde je dôležitý čin a skutok. Mladý Peter si svojho otca priam idealizuje, ktorý sa: „... niekedy prejavuje ako naozajstný umelec...“⁵, „... je predsa len dobrák...“⁶ a „... vie byť vynikajúci...“⁷. Ich krásny vzťah pokladá Peter za samozrejmy: „... sme vynikajúci kamaráti. Často sa spolu túlime po lese. Otec pokladá rodinu za súčasť lesa“⁸. Vidíme tu symbiózu ľudského a prírodného elementu, ktoré sa navzájom dopĺňajú, obohacujú. Takýto vzťah môže byť podľa odvekého zákona prírody i ľudského pokolenia najčastejšie len k jednému rodičovi. Neznemena však to, že by chlapec nemal rád svoju matku,

¹ Ako v pozn. 18, s. 74.

² Tamtiež, s. 74.

³ Ako v pozn. 17, s. 16.

⁴ Andruška, P.: Dvaja zo strieborného lesa. Mladé letá, Bratislava 1980. 206 s. bez ISBN, s. 196.

⁵ Tamtiež, s. 7.

⁶ Tamtiež, s. 20.

⁷ Tamtiež, s. 31.

⁸ Tamtiež, s. 8.

ale (ako tvrdí) „... s otcom si väčšmi rozumiem. Dbáme jeden na druhého, preto sa cítim lepšie, keď je doma. To mama nechápe“¹.

V príbehu je vzhľadom na primárneho percipienta textu (čitateľ od 13 rokov) zvýraznená prirodzená zvedavosť mladého chlapca, ktorá vedie ku gradácii tajomnosti dôvodu už spomínanej návštevy osemnásťročnej Jany do hájovne. Tento fakt spôsobuje narušenie v úvode spomínaných zaužívaných zvykov i vzťahov: hájovňa je sťaby hore nohami z tejto priam udalosti.

Z čitateľského a interpretačného hľadiska sú v príbehu najdôležitejšie tri okolnosti: postava mladého chlapca Petra, jeho vzťah k Jane a prostredie lesa. Príbeh (s dostatočným epickým zázemím) je vyrozprávaný cez prizmu videnia mladého Petra. Do jeho detského sveta (ako aj do sveta čitateľov), prirodzene, zasahuje svet dospelých. Chlapec je rád v spoločnosti druhých, najmä starších (ku ktorým vždy uchováva úctu), ale rád je aj vo svojej vlastnej skrýši, ktorou je úžasný úkryt, domček v lese. V tom prostredí rád rozmýšľa aj o samote, nakoľko „... každý chlapec musí mať čosi ako svoje kráľovstvo“². Tento jeho priestor sa rozširuje aj vlastnou útulnou izbou, v ktorej podľa jeho výpovede si ukrýva veci, o ktorých si myslí, že by o nich nikto nemal vedieť. Dôležité sú jeho pocity adolescenta (vidia v ňom iba decko) a preto sa najprv o vlastných pocitoch, prirodzene, neporadí s nikým. Najviac sa zaujíma o príchod host'a: je to vlastne determinované aj vekom (i prirodzenou univerzálnou ľudskou zvedavosťou), že za každú cenu chce odhaliť tajomstvo Jany, teda chce vyhnat' chrobáka z vlastnej hlavy, ktorý mu bol nasadený rodičmi. Postupne sa jeho charakter zveľaduje, okrajovo sa príchodom slečny dotýka aj otázky umiernennej platonickej lásky: „... Láska je asi veľmi čudná vec... všetko (ako hovorí otec) sa krúti okolo muža a ženy a ešte častejšie okolo obidvoch naraz“³.

V príbehu je zdôraznená potreba rozumieť sebe samému; táto cesta je vydláždená cez porozumenie prírode i vlastnému okoliu. Mladý chlapec pociťuje empatiu voči okoliu (pomoc odkázaným, potreba počúvať), do ktorého patria (v jeho prípade) najmä dospelí. Ešte nie celkom im rozumie, čo nevyviera z nedostatočnej psychickej vyspelosti, ale z nechápania životnej situácie, t. j. absencie empírie: „Kým nie si dospelý, nikto ťa neberie vážne, aj keby si vykonal niečo geniálne“⁴. Aj tento rešpekt voči okoliu vyviera najmä z jeho vzťahu k otcovi, ktorý „... nikdy nerozpráva do vetra...“⁵, „... svoje povinnosti plní dokonale...“⁶, „... je vlastne veľmi mierumilovný človek. A najmä múdry...“⁷, „... pokojný človek a nemá rád panikárov... nie je

¹ Tamtiež, s. 102.

² Tamtiež, s. 140.

³ Tamtiež, s. 15.

⁴ Tamtiež, s. 133.

⁵ Tamtiež, s. 162.

⁶ Tamtiež, s. 93.

⁷ Tamtiež, s. 97.

zlomysel'ný a váži si ľuďi...“¹ a „... nikdy neklame, ani si nevymýšľa...“² Postava otca je z hľadiska Petra stmelujúca aj pri okruhu práce rodiny i medziľudských vzťahov: „Pravý chlap sa osvedčuje vo svojej robote a v tom, ako sa stará o rodinu. Otec sa o nás stará dobre, to je pravda...“³ Kolísavosť a nevyváženosť pocitov chlapca vyúsťuje občas k tomu, že sa niekedy cíti ako chlap, inokedy si však uvedomuje svoj vek. Napriek tomu ho obklopuje pre neho prirodzené prostredie spravodlivej prírody-lesa, v ktorom si uvedomuje postavenie seba samého: „... proti prírode si, chlapče, nepomôžeš. Keď sa rozbesnia živly, najlepšie je zaliezť do postele a pospať si...“⁴, preto: „Asi budem ako otec. V lese sa cítim istejšie. Náš dobrý strieborný les!“⁵ Otec s chlapcom sa priam identifikujú s lesným prostredím (volajú ich: dvaja z toho lesa), podnikajú výlety s dobrodružstvom. Počas týchto túr chlapec (i samotní čitatelia) sa veľa dozvedia o spôsobe života v lese. Prízvukuje sa potreba zachovania si etických princípov života v tomto prostredí, v ktorom sa ticho stáva životným elementom. Peter sa tu cíti ako doma; hnevá sa na každého, kto les dostatočne nechráni. Z čitateľského hľadiska je efektívny príbeh jeho starostlivosti o hniezda, či o záchrane srnca Mótana. Pre dospelých únik do lesa znamená cestu pred problémami, pre deti je to zdrojom poznávania: „Mám rád les, to je pravda, ale aj som zvedavý a rád by som všetkému rozumel“⁶.

Azda kardinálnou otázkou celého príbehu je vzťah mladého chlapca Petra k Jane. Ten prechádza najprv cez pocit žiarlivosti (voči technikovi) až k postupnému psychickému zblíženiu sa, ktorý je okorenený určitým pocitom nepokoja: „Sám neviem, čo sa to so mnou robí, keď sa zhováram s týmto dievčaťom. Asi som naozaj iný, keď ma osloví. Zmením sa bez toho, aby som si to uvedomil“⁷, Od prvej chvíle chlapec k nej pociťuje náklonnosť a „produkuje“ náznaky adolescenta: z pohľadu dospelých robí samé čudné veci, chce ukázať dievčaťu ako vie pohnúť aj s dospelými, vyťahuje sa pred ňou svedomosťami, ktoré získal od otca a pod. Spočiatku ju chápe ako zvláštnu bytosť, potom ako kamarátku, neskôr ako sestru a potom ako ideál so začínajúcou citovou náklonnosťou. Spomínaná (získaná) vedomosť zachovania si ticha v lese sa pretransformuje do sociálneho vzťahu mladých: chlapec redukuje svoje výpovede, radšej mlčí v jej prítomnosti aj napriek

¹ Tamtiež, s. 72.

² Tamtiež, s. 39.

³ Tamtiež, s. 34.

⁴ Tamtiež, s. 114.

⁵ Tamtiež, s. 28.

⁶ Tamtiež, s. 60.

⁷ Tamtiež, s. 165.

nervóznym myšlienkam o ich „vzťahu“. Fakt, že si chce získať priazeň tohto múdreho a vzdelaného dievčaťa s fantáziou, značí o jeho dospievaní (stretáva sa tu fyzický i psychický vývin). Tomuto faktu svedčí aj ich spoločná cesta k Petrovmu malému domčeku v lese, teda do jeho „kráľovstva“. Tým sa aj ona oboznamuje s osobnosťou a „tajnosťami“ chlapca, ktorého tento fakt nesmierne teší: „... bol som spokojný, že o mne zasa o čosi viac vie a už ma -dúfam- nepokladá za obyčajného chalana...“¹ V ich výpovediach autor zdôrazňuje potrebu hovoriť priamo k veci v živote a priznať si aj vlastné omyly. Prozaický dôvod jej príchodu (musí prísť na iné myšlienky z dôvodu nereálnej lásky k staršiemu ženatému mužovi) dáva príbehu nádych kontaminácie romantiky a reality. Práve realistický prvok je zvýraznený občasným huncútskym správaním chlapca; a to najmä v prípadoch, keď za každú cenu chce odhaliť dôvod návštevy Jany. Preto robí odposluchy, pri ktorých si však uvedomuje, že „... nepatrí sa natrčať uši a počúvať, o čom sa iní zhovárajú, ale nikto o mne nevie a ja zasa nikomu nepoviem, čo som počul, a tak vlastne nerobím nič zlé“², ktorých konečným výsledkom je jeho rozvážne konanie, počas ktorého sa pozrie do tajného denníka dievčaťa. Aj kvôli tomu má kolísavé výčitky svedomia, nevie nájsť svoje vlastné miesto, ved' pokušenie a zvedavosť zvíťazili nad korektnosťou. Sám si to uvedomuje, „... aká odporná vie byť zvedavosť, aká zlá a bezohľadná...“³ Jeho nie celkom etické konanie determinuje aj zlé počasie (bojí sa rovnako o les i Janu). On i les sa však rýchlo spamätávajú, človek si priznáva svoju vinu, les vdýchne nové lúče slnka. Vzájomný vzťah Petra a Jany vyúsťuje až do kamarátstva, v ktorom ťahajú za jeden povraz. Ich myšlienky zodpovedajú veku (Peter – 14, Jana – 18): chlapec by sa s ňou aj „oženil“, ved' „... odkedy je Jana u nás, na veľa vecí sa dívam ináč, pozornejšie“⁴; dievča si aj napriek možnému výsmechu nechápavých ľudí zachová svoju rozhladenosť a trpezlivosť. Dôležitým momentom v psychickom vývine mladého chlapca je vnútorné pohnutie odhalenia dôvodu dočasného uzavretia Jany do seba. Je to vlastne chlapcova osobná skúška dospelosti (vo vzťahu k sebe samému, Jane i okoliu), ved' vďaka tomu postupne získa seriózne, racionálne a zdôvodnené rozmýšľanie. Na tejto trnistej ceste ho neodradí ani moment chvíľkového príchodu spomínaného staršieho ženatého muža k Jane, resp. krutá empiria uvedomovania si konca života, ktorú získava na príklade nezmyselnej smrti malého chlapčeka Paľka.

Aj v tomto príbehu je identifikovateľná túžba protagonistov po večnosti okamihu. Napriek tomu si uvedomujú prirodzený koniec leta, dobrodružstiev, prázdnin, bezstarostného života v lese. Toto prostredie im však dá veľa a väčšina

¹ Tamtiež, s. 49.

² Tamtiež, s. 70.

³ Tamtiež, s. 172.

⁴ Tamtiež, s. 94.

z nich (najmä Peter a Jana) si odnáša skúsenosti, ktoré môžu získať navzájom len vtedy a tam. Plne si uvedomujú skutočnosť, že časom „... sa človek naučí na všetko hľadieť ináč. Čo je dôležité dnes, zajtra nemusí mať nijakú cenu. Ostáva len to, čo bolo naozaj krásne“¹.

Štvrtým rozsiahlejším textom, v ktorom sa Peter Andruška venuje otázke - nástročných, je novela s názvom Dievča z osobitnej školy (Slovenský spisovateľ, 1989). Je to príbeh mladej Gizely Bernátovej, ktorá sa neprávom dostáva do osobitnej školy. V tomto prostredí sa stretáva s najrozličnejšími situáciami i mladou učiteľkou Helenou, ktorá si ju oblúbi a chce jej pomôcť. Autor zdôrazňuje osobnostné dozrievanie hlavných protagonistov a „... upozorňuje na možné negatívne dôsledky ľahostajného a povrchného prístupu dospelých k deťom, na falšnosť a pokrytectvo, egoizmus a bezcitnosť...“²

V príbehu sa čitateľ stretáva s pokojným a spokojným manželským životom mladej Heleny a Pavla aj po viacerých rokoch. Manžel nechá rozhodovať svoju ženu o jej vlastnom osude samostatne: svedčí to o potrebnej tolerancii v takomto vzťahu (neskôr sa aj on začne pracovne zaujímať o Gizelu). Odveká potreba človeka ísť zvyčajne do bezpečia vlastného domova je negovaná entuziazmom mladej učiteľky Heleny, ktorá sa stáva celkom zdatnou profesionálkou aj napriek tomu, že mladí učitelia to mávajú v škole dosť zložité. Toto dievča so zdravým sebedovomom je spočiatku roztržité, avšak po rôznych psychických vnemoch v nej dozrieva cez prvotnú naivnú radosť až nadšenie: „Učiteľ si zvyčajne myslí, že všetko musí využiť výchovne. Aj ja som podľahla tomuto klamu“³. Nespokojnosť s vlastnou predchádzajúcou prácou pionierskej vedúcej ju nenaplnia a tak sa rozhodne prijať náročné miesto učiteľky v osobitnej škole, ktoré je determinované ťažkou prácou často bez odzvy. V tomto novom prostredí sa Helena hneď cíti veľmi dobre, zapadá do cudzieho kolektívu štrnástich deviatakov, ktorí si ju aj hneď oblúbia. Aj tie deti vedia pochopiť, že „... ľudí, ktorí nám pomáhajú, si musíme vážiť“⁴. Postupné oboznamovanie sa s problematickými žiakmi (fajčia, utekajú z domu) Helenu učí väčšej vnímavosti a tolerancie, ved' sa pokúša „... iba o to, aby... trocha rozšírila okruh ich záujmov... nestačí len byť, chodiť do školy, spať, hrať sa, potľkať sa po uliciach... ale že sú aj zmysluplné zábavy“⁵. Na základe toho robí s deťmi aj mimoškolskú

¹ Tamtiež, s. 203.

² Andruška, P.: Dievča z osobitnej školy. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989. 158 s. ISBN 80-220-0011-6, záložka knihy.

³ Tamtiež, s. 32.

⁴ Tamtiež, s. 96.

⁵ Tamtiež, s. 82.

činnosť (výstava kníh a hračiek), ktorou podporuje potrebu dobročinných skutkov v živote mladých. Táto jej vrodená snaha vyúsťuje k hlbšiemu pozorovaniu šestnásťročnej Gizely. Učiteľka ide až tak ďaleko, že začína častejšie navštevovať svoju rodinu len kvôli tomu, aby mohla mať pred očami svoju zverenkyňu, ktorej starí rodičia bývajú v susedstve. Postupne sa oboznamuje s touto nenápadnou, tichou, pasívnou dievčinou, ktorá je schopná sama uvážiť veci, nekoná impulzívne, ale na základe dôkladnej úvahy. Jej podobná vnímavosť je nahrádzaná povrchným videním celej jej osobnosti dospelými: majú ju za nenapraviteľnú ignorantku s apatickou nevšímavosťou, ktorej „... môže byť ukradnuté všetko, čo súvisí s povinnosťami školopovinného človeka“¹. Postupné získavanie si dôvery mladého dievčaťa je znakom tvrdého odhodlania dospelého človeka pomôcť. Je preto dôležitá opierať sa v živote o svoje pocity a dojmy, nebát sa životných prekážok aj napriek ťažkým orieškom (najprv si aj Helena myslí, že je Gizele na smiech). Je to cesta veľmi ťažká a namáhavá, kým si človek nájde spôsob komunikácie; Gizela sa postupne prihovori svojej učiteľke, nasleduje ju ako tieň za chrbtom. Získa si je dôveru, ved' aj ona hľadá spôsob zbližovania sa navzájom. Gizelina určitá tvrdosť vyviera z primárnej potreby úniku, či hľadania východiska zo životnej situácie, ktorá nevyhovuje. „Slepota“ dospelých vedie v škole k zanedbaniu tohto „prípady“, avšak autor vďaka Heleniným výpovediam vyslovuje optimistické stanovisko, že nič nie je stratené (je potrebný iba čas a veľa trpezlivosti): „Chcem tomu dievčaťu pomôcť. Možno ju preradili omylom... Staré rozhodnutia... nemusia byť večné...“² Je to znakom autorovej kladnej životnej filozofie z tohto hľadiska. Na druhej strane sa však aj v psychike mladej ženy objavuje pochybnosť ohľadom správnosti vlastného konania: „... často už ani neviem, čo je vlastne lepšie, otvárať týmto deťom oči, hľadať medzi nimi tie vnímavejšie a viesť ich k jasnej mysli, alebo ich nechávať v blaženej temnote čistej nevedomosti...“³ Napriek tomu sa však hrdinka nielen slovami, ale aj činmi pridŕža toho, že je potrebné ísť za dobrou vecou, o ktorej sme aj napriek pochybnostiam okolia, dostatočne presvedčení. Autor prízvukuje potrebu hľadania si možných spojencov na tejto ceste: to sa v príbehu konkretizuje v osobách matky Gizely, riaditeľky školy a vlastnej bývalej učiteľky. Pri každom z týchto stretnutí sa mladá Helena psychicky vyvíja a získa si nové skúsenosti: spoznáva svet a tým aj samu seba.

Vychádzajúc z vlastného citu pre poriadok, pre triednu učiteľku Helenu je dôležitý systém aj vo vlastnej triede: podobne ako v reálnom živote, aj tu autor podáva heterogénny obraz človečikov. Ignorantský Bohuš Lovás, ktorý berie spolužiakom desiaty, trápí a šikanuje triedu, nepriamo „sprostredkuje“ možnosť

¹ Tamtiež, s. 27.

² Tamtiež, s. 53.

³ Tamtiež, s. 66.

bližšieho spoznania „problematickej“ Gizely, ktorá fyzicky vyrieši nastolený problém v triede. Čitateľ tu môže identifikovať jej kladný postoj k celému kolektívu. Návšteva triednej učiteľky u Lovásovov dáva obraz o ľahostajnosti nielen chlapca (priestupok hodí za plece, neprijíma vinu na seba, vníma len televíziu), ale aj jeho matky. Opäť sa tu stretávame s častým motívom v týchto typoch prózach Petra Andrušku, v ktorých sa rodič (najmä matka) za každú cenu pridrža syna a pochybuje o úprimnosti učiteľových slov. Neuvedomuje si podporu bezcieľnosti vlastného dieťaťa a vyslovuje najväčšiu spokojnosť vtedy, keď Bohuš sedí pred televíznou obrazovkou.

Z čitateľského hľadiska je zaujímavá osoba riaditeľky osobitnej školy Márie Skratkovej (onomastika mena...), ktorá je najprv zaujatá voči Gizele, avšak spomínaný prípad Bohuša Lovása ju znepokojí, nazlostí a vytriezvi. V jej výrokoch sa dá identifikovať typizácia zdanlivo nečinnnej vedúcej, ktorá sa pracovným vyhovením stáva až veľmi odolnou voči každodennému ruchu školského života: problémy je potrebné znieť zo stola a zbytočne ich nerozmazávať, rodičov nezaťažovať a zbytočne nevzrušovať, nechať všetko plynúť, veď to, čo platí všeobecne, je potrebné aplikovať na každého. Tento názor však nie je dostatočný už ani v opisovanom prostredí školy, nakoľko vedie k šedivosti a automatizácii činností, pri ktorých sa stráca azda to najdôležitejšie: vlastná osobnosť zverených detí. Veľmi silno znejú nielen apatické, ale azda až zákerné slová riaditeľky: „Všetko sú to pankharti, ktorí síce nemajú rozum na učenie, ale vždy si nájdu spôsob, ako potrápiť učiteľa...“¹ Typizovaný je aj postoj vlastných kolegov-učiteľov, ktorí sa vynikajúco cítia v tomto vlašnom, tichom prostredí, „...pretože na tejto škole nie je zvykom protirečiť šéfke“². Na jednej strane stojí drvivá väčšina z nich, dáva premúdrele pseudorady („Nerob si problémy z vyriešených vecí“³), avšak aj tu sa nájde jediný kolega Záhradný, ktorý naznačuje Helenine správne tušenie o psychickom stave Gizely. Autor tu nastoľuje aj problematiku vekovosti v učiteľských radoch; predstieranú mladosť priam zakysnutých pedagógov, ktorí robia všetko, aby prirodzenú mladosť ich kolegov brzdili a hatili, ktorí si dovoľia takú bezočivosť, že narušia „... ich ochranný systém, ten dobre strážený val mlčania...“⁴ Napriek tomu je z textu identifikovateľná potrebná snaha ísť za svojim cieľom v ľudskom živote, pomôcť psychicky a fyzicky chorým deťom, aby „... ich ťažké, kruté osudy aspoň kde-

¹ Tamtiež, s. 46.

² Tamtiež, s. 48.

³ Tamtiež, s. 120.

⁴ Tamtiež, s. 50.

tu presvietilo slnko“¹. Preto je teda potrebné posudzovať ich prípady individuálne, mať dobré slovo ku každému a tým konať v živote dobré veci aj napriek občasnemu lomcovaniu pocitov. Takéto konanie je osožné, ved’ nikto z nás nevie o minulom osude toho druhého: ved’ aj dcéra pani riaditeľky je v podobnom ústave, syn emigroval do Švajčiarska aj napriek jej osobným invektívam a pod. Zlom vo videní celej osoby Gizely zo strany riaditeľky nastáva v prípade doručenia anonymného listu, ktorý je plný ohováraní a chce zničiť nielen dobrý vzťah Gizely k Helene, ale aj dobré meno celej školy. Je to teda impulz k navráteniu dôvery ku Gizele: „Ten anonym bol predsa len na voľačo dobrý, aspoň sa skôr zorientujete... že aj tu sa nájdú podlí ľudia... a je ich dost’ na to, aby otravovali život okolo seba...“², ale: „Život je prikrátky na to, aby sme ho márnili tým, že sa budeme zapodievať bezcharakternými ľuďmi“³

V tomto texte je dôležitá otázka ticha. Mlčivosť Gizely je pôsobená aj správaním sa jej nevlastného otca, ktorý ju hodí cez palubu z dôvodu narodenia vlastného dieťaťa. Pri jeho osobe je zdôraznený nezáujem niektorých dospelých o vychovávané deti, resp. zachovať si za každú cenu vonkajšiu vidinu, ved’ aj otčimovi je pretváarka „... cennejšia ako holá skutočnosť“⁴. V jeho charaktere sa odzrkadľuje prácou zaťažovaný človek, ktorému je azda najdôležitejšia vlastná dobrá povesť v meste a za svoju dcéru i za svoje ďaleké pracovné okolie sa priam hanbí (preto Gizelu postupne zanedbáva a vyvršuje sa nad ňu). Z toho dôvodu sa toto vnímavé a rozumné dieťa stáva nielen v škole, ale aj doma odstrkovanou bytosťou. Situácia sa vyhrcoje až tak, že v škole si nenájde seberovných kamarátov a je celkom opustená. V tejto životnej situácii prichádza už spomínaná mladá učiteľka, ktorá si ju postupne získa. Jedným takýmto pokusom je aj návšteva Heleny u Gizelinej matke (chce presvedčiť o tom, aby Gizelu pustila na exkurziu so žiakmi základnej školy). Zaujímavé je sledovať psychologický vývin vzťahu matky k učiteľke: najprv je podozrivý, potom skeptický až úprimný. Ku koncu sa dostáva do fázy, že aj ona sa potrebuje „vyspovedať“. Autor kritizuje jej správanie sa, počas ktorého bez námietok prijíma (možno) falošné úsudky o dcére zo strany úradov, učiteľov i vlastného manžela: „... aké bývala Gizela živé, milé dievčatko, ako vedela šantiť s ostatnými deťmi, ako sa vedela do chuti vyblázniť... ale... som dovolila, aby sa z nej stalo také zakríknuté, ubité stvorenie, ktoré sa bojí otvoriť ústa...“⁵ Dôležité je preto bojovať o zverenú osobu, tentoraz z pozície vlastnej matky, ved’ v budúcnosti bude dôležité, ako sa to dieťa bude dívať na život a čo bude o ňom vedieť. Helena pripomína Gizelinej matke na čo už ona chce zabudnúť. Správne

¹ Tamtiež, s. 55.

² Tamtiež, s. 134.

³ Tamtiež, s. 135.

⁴ Tamtiež, s. 114.

⁵ Tamtiež, s. 99.

kritizuje jej apatiu a nezáujem o vlastnú dcéru a prízvukuje, že nemožno odpísať nikoho. Je tu teda vyslovená evidentná potreba mať otvorené oči v živote a tým sa vlastne nestratiť. Prívetivosť Gizelinho charakteru je zrejmá aj z jej niektorých konaní (kŕmi a kúpe malé šteniatko, resp. pomáha učiteľom s ťažkou taškou). Vyvoláva to empatiu zo strany čitateľov, ktorí sa utvrdzujú v tom, že pocity Heleny (voči Gizele) sú správne.

Zblíženie mladej dievčiny s Helenou sa konkretizuje aj obojstranným dobrým pocitom doučovania. Postupne sa mení psychika dievčaťa: začína byť vytrvalé, ženie ju dopredu každé prajné slovo, upokojuje ju, že cíti dohľad a pevnú ruku. Preto je potrebné aj v širšom zmysle slova pre deti tvrdá, rozhodná – ale výchovná ruka, ktorá vedie k efektívnemu zvládnutiu životných mét. Učenie zas pomáha, aby si človek uvedomil, že „... život bez nádeje, bez vyhliadok na zmenu, na aspoň malý, nepatrný obrat k lepšiemu, je strašný...“¹ Postupne sa zlom, ktorý nastal v jej psychickom vývine kvôli domácim podmienkam i preradeniu do osobitnej školy, sa postupne odbúrava. Je to symbolom, že nič netrvá večne a že z každej pochmúrnej životnej situácie sa dá – často s pomocou druhých – vždy dostať. Komplexne sa tým mení osobnosť: zvnútra i zvonka. Aj na Gizele sa dá neskôr zbadáť, ba „zmerať“, že „... sa vkusne oblieka, vie narátať do sto, nerobí je problémy napodobňovať tvary, odpovedá celými vetami, rada sa túla, doma pomáha...“²

Citové dozrievanie Gizely vyúsťuje k jej prirodzenému vzťahu k osemnásť-ročnému Mirovi. Napriek tomu, že zostane v druhom stave, postupne získa pochopenie zo strany učiteľky Heleny i vlastnej matky (ktorá najprv krčí a nevypočuje si ju, až neskôr sa udobria). V tomto období prvé vzopretie sa proti tyranii nevlastného otca svedčí o tom, že sa Gizela od neho citovo odtrhla, ved' „... pri Mirovi našla to, čo nenachádzala u najbližších“³. Ich svadba a narodenie malého Pavka vplýva na každého zainteresovaného stmelujúco a potvrdzuje praveké poznanie o tom, že čas každú ranu zahojí. Autor efektívne opisuje opätovné prežívanie vlastného Heleninho triumfu zo všetkých hľadísk pri doručení Gizelinho svadobného oznámenia. Úprimná vďaka nevesty voči svojej akoby druhej matky je potvrdením priam povinnosti dospelého človeka pochybovať nad problémovými skutočnosťami vlastného okolia. Týmto „veľkým prípadom“ so šťastným koncom sa osobnostne vykryštalizuje najmä osobnosť Gizely a Heleny, ale aj ich okolie, ktoré aj napriek rôznym životným komplikáciám dosiahlo osobnú výhru. Aj z toho dôvodu

¹ Tamtiež, s. 64.

² Tamtiež, s. 119.

³ Tamtiež, s. 152.

môžeme z pohľadu konca snaženie sa Heleny hodnotiť ako podstatnú skúšku jej profesionálneho života. Takéto „exámeny“, len s možnými obmenami prostredia a vzťahov, môžu (ba musia) nájsť každého rozumného človeka. Je to len a len na ňom, či urobí taký oblúkovitý vývoj vo svojom vnútri a prekoná veľké záťaže svojho života (ako tieto postavy), alebo bude vidieť iba tmavé a hmlisté zákutia vlastných životných peripetií.

Napriek istým výhradám kritiky – dotýkajú sa najmä mentorovania – možno knihu Petra Andrušku *Nechýba mi otec* (Arkus, 1997) „... považovať za úspešný pokus zobrazit' svet chlapca žijúceho v neúplnej rodine s matkou vorkoholičkou, no zároveň ženou, ktorá po rozvode potrebuje mužského partnera. S jedným z nich sa musí mladý hrdina vyrovnat'. Autor zvolil „ja“ rozprávanie, ktoré mu umožnilo očami chlapca sprostredkovať udalosti pre neho dôležité. Za pozitívum knihy možno považovať dobre použitý mládežnícky slang“¹.

Základným myšlienkovým východiskom príbehu je rozvod rodičov štrnásťročného Patrika a príchod nového otčima. Pozorné sledovanie a zaznamenávanie rodinných udalostí očami hlavného hrdinu speje k dospievaniu mladého chlapca, ktorý sa stáva svedkom „... niekedy aj proti svojej vôli, keďže dospeláci nie vždy dbajú na to, že deti by najradšej nevedeli o ich smiešnych starostiach“². Patrik je viac ako ostatní, iný ako všetci, na svoj vek rozmýšľa racionálne, hovorí uvážlivo. Od rodinných šarvátok však nájde únikovú cestu pri počítači, ved': „Takto je všetko znesiteľnejšie“³. Autor prízvukuje dôležitosť nachádzania osobných záujmov v živote takého človeka, u ktorého je slušnosť viac ako pravda: „Čo riadiť, keď v duši máš chaos a blázinec?!... Kto vnesie poriadok do duše ľudskej?“⁴ Je to svet dospievajúcich s ich miliónmi (pseudo)problémami, ba občasným mudrovaním: „... byť vzdelaný ešte neznamená byť aj inteligentný. Radšej byť inteligentný ako iba vzdelaný. Vzdelanie doženieš, inteligenciu ťažko. Aj obyčajný človek so základným vzdelaním môže byť inteligentný, kým človeku, ktorému chýba inteligencia, nepomôže ani Sorbona“⁵. V kl'udnom psychickom vývine pubescenta nastáva teda zlom pri príchode matkinho nového partnera, v ktorom -celkom pochopiteľne- vidí akéhosi súpera. Preto sa necíti dobre v jeho prítomnosti: „... sťažovať by som sa mal ja, že ich musím počúvať. Je to ako v zlom kine“⁶. Autor jemne uvádza očami Patrika vonkajšie „videnie“ na lásku (protipóly sa priťahujú), ktoré je ešte v tomto prípade sprevádzané hanblivosťou (otočí hlavu, keď vidí svoju matku bozkávať sa s cudzím chlapom). Takéto – v jeho očiach

¹ Ako v pozn. 17, s. 16.

² Andruška, P.: *Nechýba mi otec*. Arkus, Senica 1997. 110 s. ISBN 80-888-2225-4, obal knihy.

³ Tamtiež, s. 10.

⁴ Tamtiež, s. 106.

⁵ Tamtiež, s. 10.

⁶ Tamtiež, s. 12.

nehanebné správanie sa dospelých – vyúsťuje do jeho osobnej potreby zachovať si súkromie v domácnosti, ved’: „... každý tají pred druhými svoje rany. Aj my musíme“¹. Čitateľsky je prítlačlivý fakt, že si Patrik uvedomuje čudnosť vlastnej rodiny („... v našom byte je to občas ako vo včelom úle. Každý si bzučí svoje“²), napriek tomu o ich vlastných starostiach nikde verejne neprehovorí. Vzorným správaním sa voči svojej matke (drží jej palce, aby mala dobrý citový život) dáva príklad detským čitateľom: ako sa má správať kvlastnej matke. Okrem toho, vychádzajúc z príslovia: každá minca má dve strany, zaujíma sa aj o svoj pôvod, minulosť vlastnej rodiny. Postupné psychické dozrievanie je u neho sprevádzané častejším kladením otázok sebe samému o správnosti vlastného konania: „Rád by som jej poradil (matke – pozn. P.Š.), ibaže čo, čo jej poradiť... Môžem ja hovoriť do vecí dospelých? Aj v maminých očiach som iba decko, ktoré musí poslúchať a nemiešať sa do vecí, ktorým nerozumie. Lenže ako mám rozumieť tomu, s čím si nevedia poradiť ani dospelí?“³ V jeho výpovediach sa postupne objavuje aj skepsa, vlastnosť – nástročné: „Ludia sa dávajú dohromady, aby si mohli liezť na nervy“⁴. Z týchto svojich myšlienok vyvodzuje všeobecné názory, napr. o neznášanlivosti lásky a rozumu, resp. o zbytočnej strate času spánkom. Jeho racionalita sa však prejavuje permanentným záujmom o vzdelanie (onedlho bude gymnazista), ktorého základným atribútom je práve jeho nadmerný záujem o počítače, nakoľko „... robota s počítačom je vynikajúca... pri počítači nevnímam čas...“⁵

Významnou oporou v živote dospievajúceho Patrika je osoba, ktorá sa rada vypytuje, rozpráva a je sebavedomá; osoba, ktorá „... nevychováva, ale vždy musí mať pravdu“⁶. Je to jeho matka, ktorá však aj vďaka vlastnej živnosti nemá príliš veľa času venovať sa svojim deťom. Napriek tomu ju Patrik veľmi uznáva. Autor empaticky pristupuje k tejto osobe, nakoľko je to Patrikova azda jediná dôverná bytosť a taktiež potrebuje lásku a slobodu, ktoré sú vzájomne prepojené pojmy. Autor vyjadruje jej citové rozpoloženie po rozchode s Patrikovým otcom, prirodzenú nedôverčivosť voči mužom a napriek tomu hľadanie životnej opory-partnera. Zaujímavá je jej citová premena; vďaka tejto udalosti sa z nerozhodnej ženy stáva stmelujúca matka rodiny, ktorá dôveruje, ale preveruje. Nájdenie si životného partnera v príbehu graduje: najprv sa objavuje Juno, ktorý vlastnou vypočítavosťou,

¹ Tamtiež, s. 26.

² Tamtiež, s. 107.

³ Tamtiež, s. 86.

⁴ Tamtiež, s. 52.

⁵ Tamtiež, s. 64.

⁶ Tamtiež, s. 45.

bezočivosťou, ba narcizmom pokazí vzťah k rodine (podľa Patrika to bol chudák, ktorý si veľa dovoľoval). Z čitateľského hľadiska sviežo pôsobí vlastný komentár Patrika o jeho odchode: dostali sa z neho ako ľudia z lepy.

Patrikov vlažný vzťah k otcovi symbolizuje nerovnomernosť rozvedených rodičov kvlastnému dieťaťu. Otcove márne sľuby a bezbrehé vymýšľanie si dôvodov, prečo nemusí ísť na návštevu k bývalej rodine, vyvoláva u detských čitateľov pocit krivdy a vyslovenie viacerých otázok: Prečo sa poriadne nerozpráva otec so synom už vyše roka? Prečo si myslí Patrik, že jeho otec je mŕtvy zaživa? Prečo na neho nikdy nemá čas a ako to súvisí s jeho novou ženičkou?

Po rôznych peripetiách v živote tejto typicky uponáhľanej rodiny si srdce matky – detskej krajčírky – získa Marek. V očiach mladého chlapca tento sťaby nový náhradný muž v domácnosti je mazaný, chválenkársky, zaťatý ako kôň, do všetkého sa pletúci, prefíkaný (pri hádkach on ustupuje a prispôsobuje sa situácii). Na druhej strane jeho sebavedomosť a ignorantstvo voči vonkajšiemu svetu imponuje Patrikovi, ktorý ho však aj napriek tomu vo svojom vnútri kladie mimo rodinného okruhu: vyjadruje to binárnou opozíciou náš-ich (Marek nie je náš iba mamin). Autor túto postavu však opisuje celkovo kladne (má rád hudbu, knihy, má inteligenciu). Čitateľov si získa aj častým vymýšľaním a organizovaním spoločných „rodinných“ výletov k zručaninám, do okolitých miest a podobne, ktoré však chlapca nudia. Ich vzájomné zblížovanie najčastejšie vyúsťuje do nezáujmu, ústupu (najmä zo strany Patrika).

Autor zdôrazňuje aj potrebu správnej výchovy mladých. Tento fakt sa konkretizuje pri výchove malého dievčatka, sestry Patrika, ku ktorej sa otčim správa priateľsky. Marekova radosť pri výchove často vyúsťuje do didaktických sentencií: „... ide o slušnosť, že tí, čo sú starší, už niečo urobili a my im máme za to prejavovať úctu aj tak, že budeme zdvorilí...“¹ Marek predstavuje typ človeka, v ktorom sa skľbia praktické návyky (vie opraviť všetko v domácnosti) a teoretické zručnosti (potreba vysvetliť všetko). Opäť sa tu objavuje počítač, vďaka ktorému stroskotá Marekova snaha získať si Patrikovu priazeň, nakoľko je vášnivým odporcom počítačov, počítačové hry pokladá za nezmyselné. Predstavuje idealistické zmýšľanie slobodného človeka, u ktorého sú dôležité sny a túžby. Vo svojom často filozofickom zmýšľaní vyslovuje priame rady pre Patrika (tým i pre dospievajúcich čitateľov), ktoré sú popretkávané niťami vlastnej bohatej životnej empirie: „Ak nechceš z tohto sveta načisto zblbnúť, musíš niečo robiť... Pohyb, to je život. Aspoň vidíš, že svet je veľký a krásny... Cestovanie učí skromnosti a pokore. A dvíha sebavedomie. Vieš, že si súčasť tohto sveta, a to je fajn!“² „... robota nie je všetko. Práca je na to, aby sme si mohli dožiť také pekné popoludnie... zo života sa máme tešiť, krása, poézia, radosť,

¹ Tamtiež, s. 22.

² Tamtiež, s. 67.

to je prvoradá, robota, pechorenie, ustavičný zhon, to je daň za krásu...“¹ Marek je zástancom čestného života a dobrej výchovy, ktorá zákonite vychádza aj z osobnosti človeka: „Usiluj sa o to, aby si bol dobrý, aby si mohol byť spokojný sám so sebou... Za všetko, čo sa v tvojom živote stane, môžeš ty sám. V prvom rade ty sám a nikto iný“². Nakoľko nikto nemôže byť ostrovom samým pre seba, v texte sa vyslovuje aj myšlienka o potrebe kamarátstiev v živote človeka a túžba podeliť sa s vlastnou radosťou.

Vtipnou, zaujímavou osobou v rodine je zdravá, ale ukecaná „naša“, občas neznesiteľná stará mama, ktorá „... je horšia ako tank T 34, ide cez mŕtvol“³. Napriek jej evidentným manierom sa pod viditeľným povrchom skrýva žiaľ, ktorý pramení v nedostatočnom kontakte so svojou dcérou, ktorá jej nikdy nezavolá. Napriek tomu svoju rodinu má nesmierne rada, nájde si rozdielny spôsob, ako na nich zapôsobiť.

Spomínaná didaktizujúca tendencia a usmerňovanie je okrem rodinnej výchovy spätá aj so školským prostredím a osobou učiteľa. V týchto typoch próz je toto okolie azda nevyhnutné, vyplývajúce najmä z veku postavy i percipienta. Zdôrazňuje sa potreba dôvery (povedať pani učiteľke vždy čo deti trápí) a mať v živote dospelujúceho školáka vzor (napr. iniciatívnu triednu učiteľku). V príbehu táto spomínaná spojitosť rodiny a školy vyúsťuje do spoločného podujatia módnej prehliadky pre mesto (Patrikova mama ako krajčírka dáva šaty, deti z triedy ich predvádzajú). Zaujímavým momentom v školskom prostredí detí je nastolená otázka spolužitia s Rómami a ich socializácia do nového prostredia (príchod novej žiačky Zlatice do triedy). Znakom puberty je aj fakt, že si ju mladý chlapec všima najmä výzorovo. Postupne však dospieva k názoru, že vnútorné hodnoty sú taktiež veľmi dôležité. Ich vzájomné skamarátenie sa je od chvíle, keď sa vyrieši príhoda s krivým obvinením dievčaťa. Autor aj v tomto prípade zdôrazňuje potrebu byť charakterným nielen v dospelosti, ale aj v tomto mladšom veku.

Určitém epickým rozuzlením príbehu je rozchod matky s Marekom, ktorý však mladý hrdina prežíva povrchne. Do jeho myšlienok sa opäť vkráda spomínaná skepsa, okorenená filozofovaním, sebavedomým a vidinou vydarenej budúcnosti: „... nešťastie patrí k životu a ja to nejakto zvládnem. Zvládol som aj lepšie veci“⁴. Koniec

¹ Tamtiež, s. 69.

² Tamtiež, s. 82.

³ Tamtiež, s. 59.

⁴ Tamtiež, s. 109.

koncov je tomu tak. Dospievajúca mládež si to môže, ba musí uvedomiť. Dobrým príkladom k tomu je aj tento literárny text.

Na záver by som na základe uvedených pramenných próz i interpretácií každému – autorovi i čitateľom – úprimne želal, aby tie (azda) neuchopiteľné čarovné chvíle písmen v nich spievali ako fanfáry, hrajúce ako strieborné pozauny; ktoré by niežeby nepovedali nikomu, ale by napospas vykričali do nášho sveta, že nám dnes všetkým osobitne chýba les či škola, ktorá v tomto uponáhľanom svete dáva patričný úkryt. Čitateľom preto želim krásne chvíle nájdením týchto úkrytov a jubilujúcemu autorovi toľko rokov života, koľko poznámok je v tejto štúdii (100)!

LITERATÚRA

ANDRUŠKA, P.: Dievča z osobitnej školy. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989. 158 s. ISBN 80-220-0011-6

ANDRUŠKA, P.: Dvaja zo strieborného lesa. Mladé letá, Bratislava 1980. 206 s. bez ISBN

ANDRUŠKA, P.: Nechýba mi otec. Arkus, Senica 1997. 110 s. ISBN 80-888-2225-4

ANDRUŠKA, P.: Nepoviem nikomu. Mladé letá, Bratislava 1978. 171 s. bez ISBN

ANDRUŠKA, P.: Zaspievaj, chvíľa. Smena, Bratislava 1974. 146 s. bez ISBN

MARČOK, V. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry III. Literárne informačné centrum, Bratislava 2004. 471 s. ISBN 80-88878-87-X

SLIACKY, O. a kol.: Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež. Literárne informačné centrum, Bratislava 2005. 431 s. ISBN 80-88878-97-7

STANISLAVOVÁ, Z. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960. Literárne informačné centrum, Bratislava 2010. 318 s. ISBN 978-80-8119-026-1

MENTALITĂȚI

GEOGRAFIA CAMPANIILOR MILITARE RUSE ÎMPOTRIVA IMPERIULUI BIZANTIN (882-1043)

Mihai DRAGNEA

This article presents a study about the military campaigns between Kievan Rus and Byzantine Empire. The majority of all conflicts were on the sea. With the help of the Byzantine innovation called Greek fire, the Byzantine armies smashed almost everytime the Russian attacks on the sea. The historic sources for the study are from both sides: for Russian side we have The Primary Chronicle, also known as Nestor's Chronicle (Old Church Slavonic: *Повѣсть времяньныхъ лѣтъ*; Belarusian: *Аповесць мінулых часоў*; Russian: *Повесть временных лет*; Ukrainian: *Повість врем'яних літ*, often translated into English as *Tale of Bygone Years*), *Ruthenian Primary Chronicle* or *Russian Primary Chronicle*, which is a history of Kievan Rus' from about 850 to 1110, originally compiled in Kiev about 1113 by a monk called Nestor. The book contains two manuscripts: Laurentian codex and Hypatian codex. For Byzantines we have chronicles written by John the Deacon (Iohannes Diaconus), Leo Grammaticus or Symeon Logothetes.

Keywords: Kievan Rus, Byzantine Empire, Varangians, Greek fire

Relațiile dintre Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin nu au fost întotdeauna prietenoase. În 833, împăratul Theophilus¹ a transformat regiunea Hersonului din Crimeea într-o *thema*. Scopul era acela de a menține controlul cuceririlor Rusiei Kieveene de la Marea Neagră, precum și protejarea orașului Herson (un port important de transbordare a cerealelor pentru capitala bizantină). Un alt scop mai era și acela de a menține o relație pașnică între bizantini și Rusia Kieveană, cel mai probabil un acord comercial. Trimișii varegi au apărut în Constantinopol, în acest sens, între anii 838-839. Oricare ar fi motivul misiunii lor, ei nu s-au putut reîntoarce acasă pe drumul pe care au venit², urmând să se vină prin Imperiul Carolingian.

Primele informații despre contactele militare dintre rușii kieveeni³ și Imperiul Bizantin le găsim în *Viața Sfântului George de Amastris*⁴, ce reprezintă o lucrare hagiografică din secolul al IX-lea. Acolo rușii kieveeni sunt descriși de o

¹ Împărat al Imperiului Bizantin (829-842). A fost ultimul împărat al Bizanțului care a susținut iconoclasmul.

² Prin Marea Neagră, s-ar părea, și prin stepa în care nu exista activitate nomadă militară.

³ Prin rușii kieveeni se înțelege varegii scandinavi.

⁴ Episcop de Amasra care a trăit în Imperiul Bizantin la Paphlagonia, în cel de-al IX-lea secol.

ferocitate inedită, încercând să ocupe Constantinopolul. Această primă expediție a rușilor asupra Imperiului Bizantin avea loc cu jumătate de secol înainte de fondarea oficială a Rusiei Kievene de către dinastia varegă a lui Rurik, în anul 882. Atunci varegii au eliberat triburile slave de sub dominația hazară și au mutat noua capitală a Rusiei Kievene la Kiev, după ce Novgorodul ocupase acest loc în Kaganatul Rus. Despre expediția militară a rușilor în Paphlagonia aflăm că aceștia au trimis o flotă numeroasă în Propontis (Marea Marmara), încercând să ocupe întâi Constantinopolul. Această expediție avea loc cu puțin timp după moartea Sfântului George de Amastris (806). În *Viața Sfântului George de Amastris* aflăm că, după ce rușii au ajuns în Amasra (oraș în regiunea Paphlagonia), au provocat distrugerii și pagube însemnate. Se spune că însuși Sfântul George, care era episcop de Amasra, a ajutat populația locală să supraviețuiască raidului. În lucrarea de secol al XV-lea, în slavonă, numită *Viața Sfântului Ștefan de Sugdaea*, aflăm că un anume Bravlin al rușilor a condus această expediție. Despre acesta se spune că ar fi devastat Crimeea în 790 și că ar fi paralizat când a intrat în biserica Sfântului Ștefan din Sugdaea¹. Istoricul rus Vasili Grigorievici Vasilievski, care a publicat în 1893 pentru prima oară traducerea textului din *Viața Sfântului George de Amastris*, este de părere că acest text a fost scris de către diaconul Ignatius (775-848) și că expediția rușilor împotriva bizantinilor ar fi avut loc într-o perioadă cuprinsă între anii 825-830.

În 860, după un atac rus asupra Bizanțului, Constantinopolul a primit un ambasador al rușilor care cerea botezarea cneazului și supușilor săi. Tot în același an, la data de 18 iunie 860, la apusul soarelui, varegii au atacat Constantinopolul, navigând prin strâmtoarea Bosfor cu o flotă ce consta într-un număr de 200 de nave². Efectivul trupelor invadatoare este estimat la 5.000 de oameni. În momentul atacului, împăratul era cu armata sa la frontiera de est a Imperiului, iar marina era de asemenea ocupată cu lupta împotriva arabilor și normanzilor în Marile Egee și Mediterană. În mod normal, armata imperială, a cărei garnizoană se afla lângă Constantinopol, lupta pe frontal răsăritean cu arabii. Numai zidurile solide ale capitalei bizantine au ținut invadatorii ruși în afara orașului. Potrivit lui Fotie, Patriarhul Constantinopolului, responsabil de orașul asediat în absența împăratului, atacatorii ruși au jefuit suburbiile fără milă, înainte de retragerea lor bruscă, provocând pagube uriașe. Despre Patriarhul Fotie se spune că ar fi implorat-o pe

¹ Actualul oraș Sudak, situat în vestul Peninsulei Crimeea.

² Dimitri Obolensky, *Byzantium and the Slavs: collected studies*, Variorum Reprints, London, 1971, p. II, 494.

Maica Domnului să salveze orașul¹. Despre acest atac aflăm că a produs multe victime, incluzând chiar și femei și copii. Surse de mai târziu au atribuit retragerea varegilor ca fiind un miracol înfăptuit de Fecioara Maria, pentru a-i salva pe creștini de pagânii ruși. După ce au distrus o bună parte din Constantinopol, rușii au navigat pe Marea Marmara, oprindu-se pe Insulele Prințesei², unde, în acel timp, se afla în exil Patriarhul Ignatius al Constantinopolului. Acolo rușii au distrus satele și mănăstirile, ucigând o bună parte din populație, inclusiv douăzeci și doi de servitori ai patriarhului, măcelăriți cu topoarele. Atacul rușilor trebuie să fi fost foarte puternic, din moment ce l-a forțat pe împărat să părăsească frontiera de est. Însuși Patriarhul Fotie spunea că *atacul a fost ca un fulger din cer*. Această invazie a durat până la data de 4 august. Conform *Cronicii lui Nestor*, atacul rușilor ar fi fost condus de celebrii dinastia varegi ai Kievului, Askold și Dir³.

Nu se știe din ce parte au lovit armatele rușilor. Este posibil să fi pornit din partea de nord unde se aflau alte stabilimente varege. Este de asemenea posibil ca atacul să fi fost lansat de o colonie de comerț varegă, din apropierea gării de vărsare a fluviului Don, punctul cel mai probabil de origine pentru o flotilă de 200 de nave. Rusia Kieveană nu exista încă. Răspunsul bizantin la această nouă amenințare a fost dublu. În primul rând, bizantinii au confirmat alianța lor cu hazarii⁴, care au dominat stepa rusă, prin care rușii au trebuit să se meargă în drumul lor spre Constantinopol. În al doilea rând, Patriarhul Fotie a trimis misionari pentru a converti rușii la creștinismul bizantin, o convertire care se presupunea că i-ar fi făcut mult mai prietenoși cu Imperiul. În 867, același Patriarh Fotie a anunțat clericii bizantini că rușii care au atacat Constantinopolul au acceptat un episcop, nu cu mult timp în urmă. Șapte ani mai târziu, auzim de un Arhiepiscop al Rușilor, deși nu știm unde a fost localizat scaunul episcopal. Primul stat al rușilor kieveni recunoscut a fost format pentru a proteja comerțul rușilor cu Bizanțul. Comercianții varegi au unificat și fortificat căile navigabile pe Niprul superior și mijlociu în secolul al IX-lea, înlocuind turcii hazari care garantau siguranța drumurilor de comerț peste stepă. Bunurile de preț ale terenurilor forestiere din nord (blănuri, sclavi, miere) au fost aduse în cetatea de la Kiev pe râul Nipru mijlociu și apoi transportate pe apă, în fiecare primăvară, în josul râului, și cu barca de-a lungul coastei Mării Negre la Constantinopol, capitala Imperiului Bizantin. Acolo acestea au fost tranzacționate pentru articole de lux mediteraneene (vin, bijuterii, materiale fine) care au fost aduse înapoi la ruși, în Scandinavia, și uneori spre Est. Constantin al VII-lea

¹ *Cronica lui Nestor*, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, 1935, p. 45.

² Actualele insule din arhipelagul Adalar.

³ *Cronica lui Nestor*, p. 44.

⁴ Kaganatul Hazar a fost un imperiu euro-asiatic care a existat în perioada 448-1048. Capitala acestui stat se afla la Balanjar, în regiunea Caucazului de Nord din Federația Rusă.

Porfirogenetul, împăratul bizantin din secolul al X-lea, descrie expedițiile de comerț ale rușilor timpurii, în detaliu, în lucrarea sa, *De administrando Imperio*.

Un nou atac al rușilor kieveni a survenit în anul 907, când aceștia au ajuns până în suburbiile Constantinopolului¹. Descrierea din cronicile rusești a campaniei este înșesată cu detalii legendare (bărci cu vele și terenuri cu roți, încercări de otrăviri descoperite etc.), dar izvoarele bizantine nu fac nici o referire la acest atac. Atacul însă se produsese. Textul tratatului că bizantinii semnat în 911 (anterior fiind acordul ruso-bizantin din 907), conservat în traducerea slavă din *Cronica lui Nestor*, are toate semnele distinctive ale unui document diplomatic autentic bizantin, semnat sub presiunea militară a armatei rușilor conduși de Oleg. Tratatul prevede drepturile comercianților din Rusia Kieveană de a face negoț în Constantinopol fără a plăti taxe și dreptul de a se bucura de avantajele unui sediu comercial în cartierul Sfântului Mamas de pe Bosfor, în apropierea Constantinopolului. Tratatul prevede de asemenea și detalii cu privire la modul de a soluționa disputele dintre Rusia Kieveană și Bizanț. Acest tratat mai garantează și drepturile rușilor care doresc să lupte contra cost în armata bizantină. O sursă istorică din Bizanț înregistrează un număr de 700 de ruși care luptă în marina bizantină la anul 911.

Oleg își conduce flota maritimă către Constantinopol. Ilustrație dintr-un manuscris medieval rusesc

¹ Obolensky, *op.cit.*, p. II, 505.

Un alt conflict dintre ruși și bizantini a avut loc în 941. Motivul acestui conflict se pare ca ar fi reprezentat de ostilitatea hazarilor împotriva bizantinilor, după ce împăratul bizantin Romanos I Lekapenos¹ a persecutat evreii din Bizanț. Rușii și aliații lor pecenegii, au debarcat în luna mai 941 pe coasta nordică a Anatoliei, în Bitinia. La acel timp, flota bizantină era prinsă într-un conflict militar cu arabii în Mediterană, în timp ce armata imperială se afla poziționată la frontierele răsăritene ale Imperiului. Împăratul bizantin dispunea de o flotă formată din numai cincisprezece vase de luptă ce puteau folosi focul grecesc. Rușii s-au apropiat de teritoriul imperial pe mare, au atacat și au jefuit de-a lungul coastei Mării Negre și a Asiei Mici și au avansat până la malul asiatic al Bosforului, jefuind Chrysopolis, așezare situată lângă Constantinopol. Generalii bizantini Ioan Kourkouas și Bardas Phokas, întorși de la frontiera de est a Imperiului, au condus un atac de succes asupra rușilor în afara Constantinopolului. În timp ce rușii se pregăteau să se retragă în apele din partea nordică a Mării Negre, marina bizantină condusă de Theophanes a atacat navele lor în Bosfor, folosind focul grecesc², o formă medievală de incendiere, asemănătoare napalmului. O parte din soldații Rusiei Kievene au scăpat, iar cei care nu au ars, au fost uciși de către armata bizantină. Despre acest eveniment, Liudprand ne spune următoarele: „Rușii, văzând flăcările, au sărit peste bord, preferând apa în locul focului. Unii s-au scufundat, fiind trași mai rapid spre fund datorită greutateii platoșelor și coifurilor; alții au prins focul”. Acest eveniment este semnalat și în *Cronica lui Nestor*³.

Bizantinii folosind focul grecesc. Ilustrație din manuscrisul iluminat al lui Ioannes Scylitzes (sec. XII), Biblioteca Nacional de España, Madrid

¹ Împărat bizantin (920-944). Datorită persecuției acestuia împotriva evreilor a intrat în conflict cu Iosif ben Aaron, regele hazarilor, care, la rândul său, i-a persecutat pe creștini.

² Obolensky, *op.cit.*, p. II, 510.

³ *Cronica lui Nestor*, p. 58.

Pe lângă acest episod tragic din tabăra rușilor, s-au raportat și o serie de atrocități comise de către aceștia, cum ar fi crucificarea prizonierilor bizantini. Din sursele bizantine mai aflăm că rușii au pierdut întreaga flotă, urmând a se întoarce la baza lor din Crimeea în câteva bărci. Prizonierii ruși au fost duși la Constantinopol și decapitați. Din sursele hazare, aflăm că însuși cneazul Igor a reușit să scape din mâinile bizantinilor prin Marea Caspică, urmând a fi ucis în războiul cu arabii. Evident, aceste informații nu sunt reale. Cu toate acestea, atracția rușilor față de Constantinopol și de comerțul de acolo a continuat să se manifeste printre negustorii ruși.

În 944, cneazul Igor a profitat de mutarea strategică a capitalei Rusiei Kieveene de la Novgorod la Kiev și a strâns o armată puternică pentru a ataca Constantinopolul. De data aceasta, bizantinii au oferit cadouri rușilor, reînnoind termenii tratatului din 911 (negociat de către Oleg), urmând a sugera încă o dată că motivul suprem pentru expedițiile rușilor a fost reprezentat de drepturile comerciale cerute de aceștia¹. Aparent, la cererea drujinei², Igor acceptă propunerile bizantine de pace, urmând a se întoarce de la Dunăre, părăsind astfel teritoriul bizantin. Datorită acestui nou tratat cu Bizanțul, oarecum mai puțin favorabili, odată cu comerțul mult dorit cu Bizanțul au venit și influențe culturale, mai ales începuturile creștinismului în Rusia Kieveană³. Despre efectivele militare ale rușilor aflăm din *Cronica lui Nestor* și din sursele grecești. Acolo ni se spune că numărul navelor militare kieveene era de 10.000. Liudprand din Cremona (922-972)⁴ nota că numărul real al navelor militare rusești nu depășea cifra de 1.000. Scrierile acestuia se bazează pe mărturiile tatălui său vitreg care a fost prezent la acel atac. Despre efectivele militare navale ale bizantinilor aflăm că acestea nu depășeau 15 vase de luptă, iar numărul soldaților era estimat undeva la 40.000⁵.

Următorul conflict dintre Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin a început în 967-968 și s-a sfârșit în 971. Sviatoslav⁶, noul cneaz al Rusiei Kieveene, a creat o forță militară pe care a folosit-o pentru a cuceri mai multe triburi vecine, inclusive pe

¹ Este vorba de un nou tratat semnat între Igor și Constantin al VII-lea Porfirogenetul, la anul 944.

² În Rusia Kieveană, puterea supremă a cneazului se baza pe drujină, care era împărțită în drujina mare, formată din boieri, și drujina mică, formată din garda personală a cneazului (varegi).

³ Obolensky, *op.cit.*, p. II, 511.

⁴ Istoric din Lombardia, Episcop de Cremona.

⁵ *Cronica lui Nestor*, p. 58.

⁶ Fiul al cneazului Igor și al prințesei Olga ce va domni în perioada 945-972. Fiind născut în 942, când tatăl său, cneazul Igor, a fost ucis în luptă, rolul de conducere va fi exercitat de către mama lui Sviatoslav, Olga, până în 963, când Sviatoslav ajunge la maturitate.

hazari, de la care au capturat orașul lor, Sarkel. Dovedindu-și priceperea militară, Sviatoslav a fost pus de împăratul Nicephorus Phocas să atace Bulgaria, contra unei taxe foarte mari. Astfel, în august 968, Sviatoslav a pornit spre Dunăre, urmând să-i cucerească rapid pe bulgari în bătălia de la Silistra, ocupând aproape întreaga regiune Dobrogea. Bizantinii însă nu-și vor respecta promisiunea de a oferi tribute rușilor și vor strange armată pentru a-i cuceri. Sviatoslav a fost chemat înapoi la Kiev, din cauza asediului periculos al pecenegilor asupra capitalei, de care bizantinii se temeau. Pecenegii au devenit putere dominantă în stepele din sudul Rusiei Kievene, în detrimentul hazarilor. După ce și-a revenit din asediul peceneg al orașului, Sviatoslav a anunțat că nu dorește să rămână în Kiev, ci ar prefera mai degrabă să se stabilească în orașul bulgar Pereslaveț¹ de pe Dunăre, pe care el l-a descris ca fiind acum centru imperiului său. Într-adevăr, după îngroparea mamei sale, Olga, Sviatoslav s-a reîntors la cuceririle balcanice, l-a prins și l-a detronat pe țarul bulgar Boris al II-lea². Aparent, Sviatoslav pretindea, la acel moment, toate cuceririle bizantine. În această campanie militară condusă de Sviatoslav, rușii sunt descriși de Ioannes Scylitzes³ într-un mod pozitiv. Ei mășăluiesc veseli spre câmpul de bătălie, cântând și dansând. În *Cronica lui Nestor* aflăm că efectivul trupelor lui Sviatoslav era de 10.000, în vreme cel trupele bizantine erau în număr de 100.000⁴. Tot în *Cronica lui Nestor* aflăm că, după o scurtă incursiune a rușilor în teritoriul bizantin, au reușit să-i învingă pe cei din urmă într-o scurtă bătălie, urmând a se apropia de Constantinopol. Bizantinii, speriați, îi propun lui Sviatoslav un tribut pentru a nu ataca Constantinopolul. Sviatoslav acceptă, urmând a se întoarce la Pereslaveț. Acest gest consta într-un tratat încheiat între ruși și bizantini în iulie 971, ce obliga Rusia Kieveană să nu mai atace niciodată Bizanțul, Bulgaria sau orașul Cherson din Crimeea și să lupte împotriva inamicilor Imperiului Bizantin⁵.

Despre armata ce organiza incursiunea în teritoriul bizantin aflăm din sursele bizantine că era compusă de ruși, pecenegi, maghiari și bulgari. Conform scrierilor lui Leon Diaconul, această armată invadatoare ar fi distrus orașul Philippopolis⁶ din Balcani, trăgând în țeapă 20.000 de localnici. Despre efectivele militare ale bizantinilor aflăm ca ajungeau la aproximativ 12.000 de oameni și că erau conduse de un anume Skleros. Ciocnirea dintre cele două armate ar fi avut loc în Tracia, la Arcadiopolis⁷, în primăvara anului 970. Bizantinii vor folosi o stratagemă pentru a-i

¹ *Pereslaveț*, în bulgară; *Pereyaslaveț* în slavonă, a fost un oraș din Țaratul Bulgar, menționat în *Cronica lui Nestor*. Numele său derivă de la Preslav (capitala statului bulgar) și înseamnă Preslavul Mic.

² Țarul Bulgariei din 969 până în 977. Din 971 se află în captivitate la bizantini.

³ Istoric bizantin care a trait în secolul al XI-lea.

⁴ *Cronica lui Nestor*, p. 75.

⁵ Obolensky, *op.cit.*, p. II, 514-515.

⁶ Plovdivul de azi din Bulgaria.

⁷ Lüleburgaz din Tracia turcească de azi.

îndepărta pe pecenegi din nucleul principal al armatei invadatoare, lucru ce s-a și întâmplat, urmând ca trupele conduse de Sviatoslav să se retragă la nord de Balcani. Acest lucru a ajutat Bizanțul să se reorganizeze pentru o nouă contraofensivă. Împăratul bizantin Ioan Tzimiskes va aduce contingentul militar din Asia în Tracia, lansând o ofensivă majoră asupra rușilor. Bizantinii vor trimite și o flotă maritimă cu personal militar, dorind să le taie rușilor orice cale de retragere la Dunăre. Tzimiskes va alege perioada Paștelui din 971 pentru a lansa această ofensivă, surprinzându-i pe ruși. Înaintarea cu ușurință a bizantinilor către partea de nord a Balcanilor a fost posibilă datorită faptului că rușii nu au lasat garnizoane militare care să pazească trecătorile din Munții Balcanici, fiind ocupați cu dese războaie ale bulgarilor. Tot atunci, Sviatoslav ar fi executat 300 de nobili bulgari, din cauza nesupunerii acestora față de el. Ofensiva bizantină, ce număra 30.000-40.000 de oameni, a ajuns rapid la Preslav, capitala bulgarilor, unde se retrăsese Sviatoslav¹, urmând a cuceri orașul și a lua mulți prizonieri, printre care și țarul bulgar Boris al II-lea și suita sa. Datorită acestui context nefavorabil, Sviatoslav se va retrage la pe Dunăre, la Durostorum. Asediul bizantinilor asupra orașului a durat trei luni, urmând ca bizantinii să obțină o strălucită victorie asupra rușilor. Cronicarii Imperiului Bizantin spuneau că, din 60.000 de oameni ce se aflau sub conducerea lui Sviatoslav, au rămas doar 22.000. Atunci s-a semnat un tratat de pace între cele două părți. Despre acest tratat înregistrat către bizantini, aflăm următoarele²: „Copia tratatului de prietenie care s-a încheiat între Sviatoslav, mare principe al Rusiei și Svenald, scris de Theophilos Syncellos³ către Ioan, numit Tzimiskes, împăratul Grecilor la Durostorum, în luna lui Iulie, la a 14-a Indicațiune, în anul 6478”⁴.

¹ Obolensky, *op.cit.*, p. II, 514.

² *Cronica lui Nestor*, p. 76.

³ Secretar particular al împăratului bizantin.

⁴ Anul 971.

În *Cronica lui Nestor* aflăm că, după acest episod, Sviatoslav se va întoarce în Rusia Kieveană, urmând să fie prins de către într-o ambuscadă pe Nipru de către pecenegii conduși de către Kuria și ucis. Aceștia i-au tăiat capul cneazului rus urmând, a bea mai apoi din țeasta sa¹.

Un alt conflict între Rusia Kieveană și Bizanț s-a produs pe fondul unei probleme interne a Imperiului Bizantin. În 987, generalii Bardas Sclerus și Bardas Phocas s-au revoltat împotriva împăratului Vasile al II-lea². Aceștia au mășăluit spre Constantinopol, urmând ca Bardas Phocas să se proclame împărat. Dorind să rezolve această situație, Vasile al II-lea ceru ajutor cneazului Rusiei Kieve, Vladimir, cu toate că erau considerați dușmani în acel timp. Vladimir a acceptat să-l sprijine pe împăratul bizantin, în schimbul unei legături matrimoniale între cele două state și acceptarea creștinismului de către Vladimir. Astfel, acesta s-a căsătorit cu prințesa bizantină Ana, fiica împăratului Romanos al II-lea, sora a lui Vasile al II-lea. Când detaliile nunții dintre cei doi erau stabilite, Vladimir a trimis deja un grup expediționar format din 6.000 de soldați, ca să înăbușe revolta generalilor bizantini. În *Cronica lui Nestor* aflăm o cu totul altă poveste. Mai exact, în anul 6496³, Vladimir atacă Hersonul, situat în Peninsula Crimeea, urmând a-l cuceri⁴. Acest semn reprezenta o garanție pe care Vladimir o cerea lui Vasile al II-lea pentru a-l ajuta pe acesta cu sprijin militar împotriva generalilor rebeli. Tot în cronică aflăm că Vasile al II-lea acceptă acest lucru, urmând să-i ofere lui Vladimir mâna surorii sale, prințesa Ana. După ce luă sfârșit toată această aventură, Vladimir se va boteza la Herson sau Kiev, urmând a primi numele de botez al cumnatului său imperial, Vasile. Apoi,

¹ *Cronica lui Nestor*, p. 77.

² Vasile al II-lea, împărat bizantin (976-1025), cunoscut și sub numele de „Vasile cel Tânăr” sau „Vasile Porfirogenetul”.

³ Anul 988.

⁴ *Cronica lui Nestor*, p. 98.

conform legii creștine, Vladimir putu să se cunune religios cu prințesa Ana, stabilind o politică de unitate puternică între cele Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin, care va dura până în 1024, când sursele medievale bizantine menționează un conflict între ruși și Imperiu. Istoricul bizantin Ioannes Scylitzes ne informează că un contingent militar, condus de un anume Hrisohir¹, ce era format din 800 de soldați și 20 de nave, a ajuns în Bosfor, urmând să învingă o unitate militară de coastă a Imperiului Bizantin, în timpul lui Vasile al II-lea. Apoi rușii au navigat spre Marea Egee, ajungând în insula Lemnos², unde au fost decimați de o flotă considerabilă a bizantinilor. Foarte interesant este faptul că acest scurt conflict nu este menționat în nici o sursă a rușilor.

Ultimul conflict militar între Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin a avut loc în 1043. Atunci cneazul Iaroslav³ al Rusiei Kieveane a lansat un atac pe mare, condus de fiul său, Vladimir al Novgorodului⁴, și de generalul Vișata (Вишата)⁵. Istoricul bizantin Mihail Psellos, care a fost martor al evenimentului militar, ne relatează că rușii au fost învinși de o flotă bizantină superioară, folosind focul grecesc aproape de țărmul Anadoliei. În *Cronica lui Nestor* aflăm că Vladimir și Vișata au pornit spre Constantinopol prin vestul Mării Negre. Datorită unei furtuni, s-au scufundat navele ce se aflau sub comanda lui Vișata, reușind să scape doar soldații acestuia, în număr de 6.000. În acel timp, împăratul Constantin al IX-lea⁶ trimise 14 nave bizantine pentru a-i ataca pe ruși. Atunci navele de sub comanda lui Vladimir au reușit să distrugă toată flota bizantină, urmând a se întoarce în Rusia. Trupele generalului Vișata ce au rămas pe uscat au fost capturate de către bizantini și duse la Constantinopol. Mai târziu, peste trei ani, generalul Vișata a fost trimis la Kiev de către bizantini, pentru a semna un tratat de pace⁷. Acest tratat de pace prevedea ca fiul lui Iaroslav, Vsevolod I al Kievului⁸, să ia de soție pe prințesa Anastasia, fiica lui

¹ Despre acest Hrisohir, istoricul bizantin ne spune că ar fi fost o rudă a cneazului Vladimir.

² Insulă grecească situată în partea de nord a Mării Egee.

³ Mare Cneaz al Kievului și al Novgorodului (1019-1054), care a unit cele două principate pentru scurt timp. Este numit și Iaroslav cel Înțelept.

⁴ Mare Cneaz al Novgorodului (1036-1052). A fost fiul lui Iaroslav și al prințesei Ingegerd, fiica regelui Suediei, Olof Skötkonung (995-1022).

⁵ Voievod și general de Novgorod. După înfrângerea rușilor, în 1043, generalul a fost luat prizonier de către bizantini.

⁶ Constantin al IX-lea Monomahos, împărat bizantin (1042-1055).

⁷ *Cronica lui Nestor*, p. 127.

⁸ Mare Cneaz al Kievului (1078-1093).

Constantin al IX-lea. Din căsătoria celor doi rezultă un copil, Vladimir al II-lea Monomah, viitorul Mare Cneaz al Rusiei Kievene (1113-1125).

Din alte cronicile europene aflăm că acest conflict nu s-a încheiat încă. Istoricul polonez Maciej Strykowski¹ ne spune că rușii ar fi capturat orașul Herson în 1044. Tradițiile novgorodiene marchează înălțarea catedralei Sfânta Sofia din Novgorod la 1045, în cinstea victoriei asupra bizantinilor din Crimeea. Într-o vizită la Kiev, în anul 1048, episcopul de Châlons, Roger al II-lea, ne relatează că ar fi văzut acolo moaștele Sfântului Clement din Roma², ce au fost aduse acolo de către Iaroslav, odată cu asediul din Crimeea. Sursele slavone ne relatează însă că moaștele ar fi fost aduse la Kiev de către tatăl lui Iaroslav, Vladimir cel Mare, odată cu botezul acestuia.

În concluzie, putem observa că relațiile între cele două state nu au fost deloc prietenoase. Desele conflicte care au existat între Rusia Kieveană și Imperiul Bizantin fie s-au soluționat pe cale politică, rezultând tratate de prietenie, unde fiecare parte își urmărea propriul interes, fie s-au terminat cu conflicte sângeroase pe viață și pe moarte. Superioritatea militară a bizantinilor și-a spus cuvântul. Datorită focului grecesc bizantinii s-au putut impune în fața rușilor, evitând ocuparea Constantinopolului de către aceștia. Imperiul Bizantin deținea o legitimitate internațională moștenită de la Imperiul Roman iar rușii, după creștinare, râvneau la acest statut. Dorința în cauză o putem regăsi și la germanici, prin Sfântul Imperiu Roman, devenit mai târziu „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană”. Aceasta dorință a rușilor de a râvni la tradiția romană s-a păstrat până în ziua de astăzi, Moscova considerându-se a Treia Romă.

Bibliografie

Izvoare

- Iohannes Diaconus, *Chronicon*, Rome: Monticolo, Cronache veneziane antichissime, 1890
Leo Grammaticus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn, 1842
Nestor (*Cronica lui Nestor*), traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, Tipografia Bucovina, București, 1935
Symeon Logothetes, *Chronicon*, Bonn, 1838

¹ Istoric polonez care a trăit în Republica celor două națiuni (1547-1593). Va deveni cunoscut în Europa prin lucrarea sa, intitulată *Istoria Poloniei, Lituaniei, Samogitiei și întregii Rutenii*, din anul 1582.

² Papa Clement I a fost unul dintre Părinții Apostolici aflat pe scaunul episcopal al Romei.

Lucrări de specialitate

- Derjavin, N.S., *Slavii în vechime*, Editura de Stat, 1949
Obolensky, Dimitri, *Byzantium and the Slavs: collected studies*, Variorum Reprints, Londra, 1971
Idem, The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453, Praeger Publishers, New York, 1971
Runciman, Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge University Press, 1988
Saharov, Andrei, *Diplomatija drevnej Rusi: IX – pervaja polovina X veka*, Moscova, 1980
Stokes, A.D., "The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Sviatoslav Igorevich", *Slavonic & East European Review*, 1962
Treadgold, Warren T., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1997
Vasiliev, Alexander, *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge Mass., 1925
Whittow, Mark, *The Making of Byzantium, 600–1025*, Berkeley: University of California Press, 1996

Internet

- (<http://historik.ru/books/item/f00/s00/z0000048/st026.shtml> <accesat la data de 13.02.2012>

ROLUL ORAȘULUI ÎN FORMAREA IDENTITĂȚILOR NAȚIONALE ÎN BALCANI

Cristian Vasile RUSNEAC

In its present form and extent, "The Role of the City in the Formation of National Identities in the Balkans" is part of a more ample dissertation, which puts forward the thesis of the conspicuous role which class struggle had to play in Balkan statehood and nation formation, ever since the Slavs settled in the Peninsula, through to the emergence of the Balkan nation-states. Upper classes, of variable character, have evolved on the constant stage of the city. The city of Belgrade serves as a case study, lying at the centre of Serb national awakening, whose majority of agents and heroes are shown to form an ethnically heterogenous, alien, wealthy elite, wielding the levers of power and controlling the process of Serb national identity formation in the early decades of the Serbian state. The root of the argument is traced back through the centuries, down to the medieval multi-ethnic slav czardoms, which were themselves the expression of a political consensus among the equals of the upper classes. Ottoman conquest and rule dispelled the medieval aristocracies, concentrating all power in the hands of a central government and replacing aristocracy with a meritocratic bureaucracy. Subsequently, the rise of burgeoise capitalism against the corrupted checks and controls of the decrepit Empire in the firm grip of decay, empowered a new, wealthy, educated and modern elite to yank the reins of power from the ruling class. Class loyalty, self-interest and class struggle are shown to have pervaded the making and breaking of nations and empires, and it is imperative to study them at work throughout history in order to predict how they will yet play out in an era where we move away from the ideals of the nation-state.

Liberté (provisoire), Égalité (dérisoire), Fraternité (aléatoire)

Introducere

Europa secolului al XXI-lea se află în fața unei revoluții ideologice sub egida noii paradigme a *spațiului comunitar* definit de cadrul politico-economic al Uniunii Europene. Înfăptuirea statului național a fost dezideratul revoluționar al secolului al XIX-lea, înfăptuit pretutindeni cu tribut de sânge, cu săvârșirea unor crime mai mici sau mai mari și cu repudierea unora și răstâlmăcirea altor părți de istorie. După un secol de consolidare a *națiunii*, asistăm în prezent la devalorizarea granițelor scump plătite. Pentru popoarele balcanice, aflate perpetuu la marginile „planșei de desen”,

și mai cu seamă pentru statele fostei Federații Iugoslave, aceste prefaceri în succesiune halucinantă prin rapiditatea și contradictoriul lor, vor însemna regăsirea din nou împreună sub un soi de umbrelă federativă, într-un viitor imediat. Pare astfel că adevărurile unui secol, ba chiar și cele ale ultimelor două decenii, vor fi dezmințite de actualul secol. Însă dispariția unor granițe nu înseamnă dispariția tuturor granițelor – consolidarea suprastructurii politice europene presupune redesenarea altora, conforme cu arbitrajul unei logici sistemice interne. Vechi structuri vor trebui dezarticulate în vederea rearticulării lor, potrivit planului funcțional pan-european. Având în vedere că asistăm la încheierea unei etape istorice și la debutul uneia noi, considerăm de maximă importanță o analiză lucidă a ceea ce a însemnat naționalismul european și mai cu seamă cum s-a concretizat această mișcare în Balcani. Ne propunem să identificăm principiul funcțional care își transcende avatarele sale polimorfe – structurile istorice sociale și politice, alcătuirii vremelnice, de care trebuie să ținem cont în ciuda naturii lor trecătoare, deoarece acestea tind să se imprime peren atât la nivelul unui mental colectiv, cât și într-o „memorie geopolitică”. Legătura imperiilor apuse cu prezentul se face prin *identificatorii identitari* cu care, în retragerea lor, au minat topografia istorico-geografică. Imperiile s-au succedat, întărind, recombinaând sau obliterând elementele întâlnite, care modelau realitatea socială, politică, economică și religioasă.

Identificatori identitari în Balcani

1. Baza economică

Din cele mai vechi timpuri *baza economică* a fost de asemenea fundamentul culturilor și civilizațiilor populațiilor care s-au perindat prin spațiul balcanic. Pe de o parte moștenită și pe de altă parte impusă de condițiile de climă și relief, ocupația de bază în peninsulă și dincolo a fost și a rămas până târziu în secolul al XX-lea *creșterea animalelor*. Triburile elene care au pătruns în valuri avansând către Sud au fost la rândul lor triburi de păstori, purtate de nevoia de pășune a turmelor lor. Aceasta va rămâne realitatea neschimbată pe tot cuprinsul Hinterlandului est-balcanic, locuit sau cutreierat de triburile traco-ilire cu care se învecina spațiul cultural elen. Civilizația elenă s-a cristalizat în jurul *comerțului maritim* în bazinul Mediteranei și al mărilor sale comunicante, activitate economică cu rolul de a deservi în primul rând schimburile materiale dintre orașele-stat elene și diaspora coloniilor acestora, situate între mare și terenurile agricole din interior, și dintre acestea și civilizațiile antice orientale și Egipt. În al doilea rând, contactele și

schimburile cu vastul rezervor uman oriental au alimentat și înflorirea civilizației elene. Odată descoperită vocația pentru *comerțul maritim*, aceasta va deveni ocupația tradițională cu care vor fi asociați grecii iar această asociere intimă constituie unul din *identificatorii* distinctivi pentru această comunitate etnică.

Până la așezarea slavilor în spațiul balcanic în secolul al VII-lea, autohtonii nu au avut o aplecare notabilă pentru *cultivarea pământului*. Dimpotrivă, izvoarele istorice atestă tradițiile locale pastorale și războinice¹, concretizate adesea prin raiduri de jaf asupra orașelor, prin care erau completate cele necesare traiului. Ca bază economică, cultivarea pământului va deveni apanajul imigranților slavi, care vor constitui viitoarele societăți țărănești prin excelență, neexcluzând însă de la practicarea acestei ocupații celelalte grupuri etnice. În ierarhia claselor sociale care se vor contura ulterior în evul mediu, astfel de asocieri între fondul etnic și ocupație vor juca un rol determinant în stabilirea raporturilor de putere. Astfel, ca o notă general valabilă pentru Europa, cuceritorii alogeni vor fi cei care vor forma sau consolida elitele politice și militare². În altă ordine de idei, este evident că și unele părți ale populației slave au fost în mod sporadic și repetat atrase spre *creșterea animalelor*, de obicei în zonele de graniță, în contextul instabilității produse de starea cronică de război sau asediu, dar trebuie menționat caracterul excepțional al acestor fenomene. Demn de remarcat în acest sens este că, accederea către o altă categorie a bazei economice decât cea practică de marea masă a comunității a atras cu sine mai degrabă aplicarea apriorică a identificatorului consacrat, prin care se asocia unei etnii o ocupație principală. Păstoritul transhumant fiind specialitatea populației romanice rustice, etnonimul extern de *vlah* s-a răsfrânt, de exemplu, și asupra acelor care au adoptat stilul de viață specific acesteia, fără alte afinități sau filiații etnice cu acest grup. Faptul reprezintă și în prezent o sursă de confuzii pentru cercetători, și, de aici, un motiv de polemici.

După cum am anticipat prin menționarea grecilor și a ocupației lor prin excelență, anume *comerțul maritim*, un al treilea tip de bază economică a populațiilor balcanice l-a reprezentat comerțul. Dacă grecii au dominat mările, atât românii balcanici (vlahii și aromânii) cât și strămoșii pre-romanici ai acestora au practicat din cele mai vechi timpuri *cărăușia*³, ca ocupație anexă păstoritului transhumant și ca sub-specializare necesară practicării *comerțului terestru*. Premiza

¹ Herodot. *Istoria lui Herodot, Cartea a V-a*. Trad. George Rawlinson, The Internet Classics Archive, 2009. <http://classics.mit.edu/Herodotus/history.5.v.html>, 13.01.2013. "To be idle is accounted the most honourable thing, and to be a tiller of the ground the most dishonourable. To live by war and plunder is of all things the most glorious".

² Neagu Djuvara. *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*. Humanitas, București 2011. p.11.

³ Anca Tanașoca. Nicolae-Șerban Tanașoca. *Unitate romanică și diversitate balcanică. Contribuție la istoria romanității balcanice*. Editura fundației Pro, 2004. p.12.

oricăru tip de mișcare de bunuri o reprezintă surplusul creat la un moment dat de societate, astfel că trebuie subliniate numerele restrânse în care membrii unei societăți productive puteau avea acces la formele superioare de activitate economică. Această observație este valabilă și pentru un ultim tip de activitate economică de care trebuie ținut cont, și anume *activitățile de jaf: brigandajul, pirateria* și, ca o expresie a acestora într-o formă reglementată de stat, *mercenariatul*. Rigorile vieții militare s-au pliat perfect peste semi-nomadismul pastoral balcanic, motiv pentru care aceste societăți au fost cele care au dat de-a lungul secolelor numeroși oșteni, începând cu legiunile romane, romano-bizantine și mai apoi angajarea de o parte și de alta a forțelor beligerante, otomane sau creștine, cum a fost cazul *albanezilor, muntenegrenilor și vlahilor* – populații muntenești cu neputință de legat de pământ, în virtutea faptului că, odată, pământul pe care locuiau era greu săi imposibil de cultivat, și în al doilea rând, aceste populații nu aveau tradiții de cultivatori. Astfel, acestea au devenit mase mobile de manevră pentru imperii, bucurându-se de o libertate pizmuită de cei care purtau povara impozitelor aplicate muncilor productive. De altfel, în contextul potrivirii fericite între prezența militară romană în Balcani și a semi-nomadismului pastoral transhumant s-a format identificatorul etnic de *român*.

2. Etnia

Din punct de vedere etnic, în antichitate, Balcanii au constituit un continuum etno-lingvistic cu câteva zone de interferență, reflectând în principal colonizările succesive. Viziunii globaliste a macedoneanului Alexandru, care a dat un prim imbold cristalizării unei limbi grecești *koine*, și deferenței romanilor pentru cultura elenă li se pot atribui creerea conștiinței etnice grecești unitare – romanii au fost primii care au conceptualizat un spațiu grecesc, pe fundamentul și în limitele căruia regăsim astăzi așezat statul grec modern. Romanii au inițiat de asemenea și etnogeneza românească și albaneză, acceleartă și desăvârșită prin pătrunderea slavilor în peninsula. Odată cu pătrunderea slavilor, caracterul de continuum etno-lingvistic al Balcanilor este definitiv pierdut, fiind înlocuit de unitatea lingvistică de tip *Sprachbund*. În condițiile fragmentării continuumului romanic dintre Adriatică și Pont, rămășițele neromanizate și slab romanizate sunt asimilate la întrecere între slavi, albanezi și români. Antemergător, în spațiul elen are loc o transmutație nominală a identificatorului etnic de la *elen* sau *grec* către *roman* (ρομαίος), pe măsură ce Imperiul Roman devine un imperiu creștin, deoarece, în noua ordine

creștină, a te numi elen sau grec ajunsese să denote practicile și ideologia antică păgână¹, care decădea acum în oprobriu. Epoca târzie a Imperiului Roman ilustrează foarte elocvent mișcarea relativă în dinamica făuririi identificatorilor etno-culturali: lumea romană primește o inimă elenă în timp ce lumea elenă îmbracă regalia și titulatura romană². Scurta înflorire a civilizației greco-romane în faza sa creștină degenerază pe măsură ce disputele rup unitatea bisericii, urmând ca din mijlocul acestui conflict să se nască precedentul statelor medievale balcanice, care a fost ulterior reinterpretat pentru a servi edificării statului național.

Absorbit de problemele sale interne și fiind solicitat simultan în diferite puncte ale granițelor sale, Bizanțul păstrează doar nominal prerogative imperiale, pe care și le exercită slab la periferii, pe firave căi diplomatice sau prin expediții militare sporadice. Între intervenții scurgându-se decenii și secole, imperiul în curs de grecizare, chiar dacă păstrează numele roman, se înstrăinează și își alienează supușii neelenici, periferici – tulburările cauzate de presiunea slavă în Nord au doar efectul de a masca tulburările sociale și revolta periferiilor față de centru. Anarhia deselor insurgențe slavo-romane este o forță pe care o va stăpâni și canaliza elita proto-bulgară, țaratele bulgare plasându-se de la început într-un raport de rivalitate cu Constantinopolul. Așadar, în antagonism față de Constantinopol se va cristaliza din masa slavă mai întâi *identitatea bulgară*, cu o importantă contribuție românească la care se va adăuga ad-stratul elitei războinice turanice. Începe procesul de accentuată diferențiere lingvistică a slavilor, dialectele fiind produse de interferență cu alte limbi și asocieri culturale sau politice. Țaratul bulgar creștin înființează și prima biserică autocefală. Autocefalia Bisericilor creștine este un fenomen care se naște în mijlocul disensiunilor doctrinare și politice dintre biserica Romei și cea de la Constantinopol. Înființarea primelor țarate slave în Balcanii de Vest este stimulată de strângerea rândurilor în lupta pentru supremație din preajma și ulterior Marii Schisme, între catolicism și ortodoxism. Asocierea catolicismului cu etnia croată într-un *identificator identitar* are loc acum, în timp ce opțiunea Serbiei atârână încă în balanță, tot astfel cum și domnii români și țarii româno-bulgari cunosc momente de cumpănă din punct de vedere religios. La albanezi, care nu cunosc unitate politică, poporul se împarte între catolicism și ortodoxie. Trebuie subliniat

¹ Kelley L. Ross, *The Vlach Connection and Further Reflections on Roman History*, friesian.com, 1996. <http://friesian.com/decdec2.htm>, 13.01.2013.

² Armonia acestui tablou dinamic se regăsește și la nivel ideologic, dezbaterea teologică asupra detaliilor precise ale felului în care omenescul și divinul au coexistat în persoana lui Iisus Hristos exprimându-se nu doar în sedimentarea doctrinelor creștine sau în disputarea raporturilor dintre împărat și episcop, dintre Constantinopol și Roma ci și în sinteza inextricabilă prin care Orientul a conlocuit cu Occidentul prin intermediul Creștinismului în lumea bizantină. Această minune care a dăinuit preț de o zi simbolică s-a înfăptuit în numai 600 de ani de la teribila aventură a lui Alexandru.

un fapt crucial, și anume că, statele balcanice medievale au fost fără excepție state multi-etnice, așa cum o relevă chiar titulaturile țărilor bulgari și sârbi.

3. Religia

Populația balcanică urbană cunoaște timpuriu creștinismul iar creștinarea este un proces care se desfășoară firesc, de-a lungul și la răspântiile drumurilor romane, în armonie cu noua orientare a elitei imperiale. În secolele al VI-lea – al VII-lea declinul rural și concomitent ruralizarea orașelor¹ are ca efect creștinarea aproape completă a populației, rămânând totuși insule necreștinate sau slab creștinate în zonele interioare, inaccesibile, din munți.

După cum am amintit, în contextul luptei pentru supremație dintre Roma și Constantinopol, apare în premieră în istoria Bisericii creștine fenomenul *autocefaliei* Bisericilor ortodoxe. Prima Biserică ortodoxă autocefală va fi cea bulgară; primul țar creștin Boris I începe demersurile pentru o Biserică bulgară independentă. Între anul 870 și până la realizarea deplină a acestui deziderat ambițios în anul 919, când, după victoria bulgară asupra bizantinilor la Achelon (917), arhiepiscopul de Preslav este ridicat la rangul de patriarh în cadrul unui conciliu eclesiastic național, țarii bulgari Boris I și fiul său Simeon I duc o luptă susținută atât pe căi diplomatice, cât și prin forța armelor, negociindu-și și cucerindu-și independența: abia la 893, fructificând munca fraților Chiril și Metodiu, Boris I se debarasează de clerul grecesc, ieșind astfel *de facto* de sub tutela Patriarhiei de la Constantinopol. Biserica autocefală sârbă ia naștere mai târziu (1219), când Sf. Sava (Rastko, fiul țarului Stefan Nemanija) devine primul arhiepiscop al Bisericii sârbe, primind totodată autocefalia de la Patriarhul în exil al Constantinopolului, Manuel I.

Dârzenia cu care țarii au urmărit secesiunea religioasă de Patriarhia de la Constantinopol a fost motivată de valențele politice ale acestui centru religios. Obediența față de Patriarhul capitalei imperiale însemna subordonare politică față de Împărat. În scopul consolidării puterii lor în țările pe care le cărmuiau, elitele balcanice medievale au urmărit tranșarea oricăror legături ierarhice cu

¹ Florin Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*. Editura Cetatea de Scaun, 2006. p. 115. „Evidența arheologică citată arată că acea casă nu poate fi interpretată drept o „infiltrare slavă în planul urbanistic bizantin”, fiindcă antedatează cele mai timpurii așezări slave din Balcani, așa cum sunt cunoscute din izvoarele literare. Ea pare să indice în schimb prezența unor militari (vîrfurile de săgeată, fibulele romano-bizantine) într-un *areal urban în curs de ruralizare*”. [subl. ns. C.V.R.].

Constantinopolul. Influența politică și culturală copleșitoare a imperiului trebuia stăvilită cumva, iar simpla secesiune de Patriarhia de la Constantinopol nu ar fi fost suficientă. Biserica nu putea fi naționalizată decât prin democratizarea limbii liturgice, adică prin înlocuire cu limba vorbită – opțiunea firească a fost ca această limbă să fie limba noii majorități, a slavilor. Elitele vlahe (românești) și cele proto-bulgare împreună cu cele slave au reușit să-și conserve astfel privilegiile de clasă, în timp ce introducerea slavonei în biserică a sortit slavizării quasi-complete grupurile etnice din care proveneau aceste elite. Elaborarea unui alfabet, traducerea și transcrierea scripturilor și a altor scrieri liturgice în limba slavonă de către frații Chiril și Metodiu, când aceștia sunt trimiși misionari bizantini în Moravia, vor crea oportunitatea ideală pentru realizarea dezideratului țărilor bulgari de separare completă de Constantinopol. Acesta a fost un efect secundar nedorit care a derivat din pragmatismul cu care bizanțul a căutat să pareze avansul politic și religios al Romei în Moravia.

Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea

După ce am prezentat contextul balcanic din preajma cuceririi otomane, modul în care au ființat statele medievale multi-etnice și felul în care ele au fost creația unui consens al elitelor diferitelor etnii care au intrat în contact pe acest teritoriu, vom prezenta premisele dezagregării forței care s-a instalat în locul lor.

Însăși noțiunea de „Balcani” o datorăm spațiului delimitat în Europa de entitatea Imperiului Otoman și a sferei sale de influență, mai întâi geopolitic și apoi ca amprentă perenă în memoria colectivă. Dincolo de evoluția termenului și de balastul de conotații pe care l-a acumulat, spațiul balcanic se suprapune peste noțiunea de „Turcia în Europa” și coincide fluctuant în termeni geografici cu Peninsula Balcanică, incluzând sau excluzând teritoriile sale satelit de la Vest și Nord.

Deși este un protagonist al feudalismului european, Imperiul Otoman se distinge de puterile europene, prin prisma cărora ne-a parvenit imaginea Europei medievale. În primul rând, otomanii aduc cu sine meritocrația specifică societăților turco-tătare războinice alături de o tradiție pastorală. Ambele vor înrâuri stilul de guvernare otoman. Sistemul meritocratic va fi de natură să dea continuitate unui aparat birocratic imperial și să dizolve aristocrațiile de tip feudal angajate în luptă pentru hegemonie în Balcani în secolul al XIV-lea. Propria tradiție turcică îi va pune pe otomani în postura de a-și păstori supușii ca pe niște parohii, lucru concretizat prin instituția *mileturilor* – în fapt, o împărțire a populației pe criterii confesionale în „turme” de credincioși. Mai mult, cucerirea Constantinopolului va fi încununarea simbolică a secole îndelungi de colonizare și infiltrare a spațiului bizantin la toate

nivelurile, a unei îndelungate interacțiuni și medieri între Constantinopol și Persia, cele două modele imperiale antagonice care au inspirat ascendența la statutul de putere dominantă a otomanilor. Partida otomanilor cu Imperiul Roman de Răsărit (Bizanțul) a fost câștigată prin izolarea piesă cu piesă a Constantinopolului, atât de aliații cât și de inamicii săi, astfel că lovitura finală nu a reprezentat decât o preluare a puterii în stil corporatist. Mahomed al II-lea Fatih s-a privit nu mai puțin împărat al romanilor decât Constantin al IX-lea Paleologul sau decât restauratorul Iustinian I și a preluat prerogativele tradiționale ale acestora, urmărind extinderea și reîntregirea împărăției Romei sub egidă islamică.

Islamul a reprezentat pentru otomani suportul ideologic al statalității și expansiunii lor, prin prisma căruia au reglementat relațiile dintre ei și supuși. În limitele omenescului și oricum mult avansat pentru acele timpuri, Imperiul Otoman a reprezentat un model funcțional de toleranță religioasă și conviețuire interetnică. În interiorul granițelor sale și-au găsit refugiu evreii sefarzi, expulzați din fostele teritorii maure în urma Reconquistei spaniole. Viziunea otomană asupra împărăției lor a fost una ecumenică, conservatoare, iar guvernarea otomană a căutat prin toate măsurile ei să mențină starea de fapt. Sultanii s-au servit de tradițiile și aptitudinile cu care istoria investise diferitele nații, fără discriminare – numeroși conducători militari și birocrati otomani au provenit din mediul creștin. Totuși, pentru a promova în ierarhia militară sau administrativă a statului, aderarea la ideologia de stat, Islamul, era o condiție necesară. Însă, în ciuda stimulentei pozitive de ordin material și social-ierarhic cât și al celor represive, prin măsuri meschine, dar mai degrabă formaliste, de discriminare și restricționare față de populația nemusulmană, convertirea la islam a fost întotdeauna un act benevol, nu s-a impus niciodată prin forță. Dimpotrivă, zdrobind fără drept de apel forțele creștine pe care, la pătrunderea în Balcani, le-au găsit angajate în lupte reciproc erozive pentru hegemonie regională, otomanii au salvat și restaurat Imperiul în dauna micilor sau marilor feude și au adus *Pax Ottomanica*. Astfel Balcanii s-au bucurat, începând cu Imperiul Roman și până în secolul al XIX-lea de o neobișnuită continuitate de factură imperială, cu avantajele și dezavantajele ei.

Pentru Balcanii otomani, realitatea imperiului a însemnat administrație centralizată, politică fiscală unitară și protecție militară. Centralizarea s-a manifestat la nivel administrativ și economic printr-o serie de măsuri *protecționiste*, dintre care, instituția eminentă care a modelat dinamica dezvoltării economice și a relațiilor dintre clasele sociale în orașele-târg otomane, a fost breasla – *esnaf*-ul. Această formă de organizare a meșteșugurilor înlesnea fiscalizarea activității economice și permitea statului să intervina și să reglementeze viața economică din

imperiu. În acest sens, deși formal omologul breslei din Europa occidentală, *esnaf* se distinge complet, ca origine și scop de aceasta¹. Nikolai Todorov subliniază influența ideologică religioasă, care face din esnaf o instituție eminentamente islamică, cadru în care vor trebui înțelese și măsurile luate de statul otoman pentru a reglementa viața economică. Dar chiar dacă regulile de funcționare ale esnafului erau de factură islamică, acesta era accesibil oricui, indiferent de profilul său religios: mozaic, creștin sau musulman². Ierarhia profesională cobora de la *usta* – maestrul, la *kalfa* – muncitorul calificat și în cele din urmă la *çirak* – învățăcelul. Deschiderea unui atelier nou se făcea de către un maestru doar în baza unei aprobări scrise din partea autorităților, numită *gedik*. Numărul atelierelor sau manufacturilor era strict reglementat și limitat de autorități și un nou așezământ de producție putea fi înființat numai cu mare dificultate. Cel mai adesea, *gedik*-ul, dreptul de a profesa, se moștenește din tată în fiu, dar putea fi și înstrăinat prin vânzare și astfel obținut de altcineva pe o cale ocolitoare față de cea oficială. Intervenționismul autorității centrale otomane viza o stabilitate economică și socială înțeleasă printr-un egalitarism similar comunismului; statul a luptat prin legi precise contra monopolului asupra materiilor prime și mijloacelor de producție, asigurând repartitia egală a acestora între atelierele de producție și expunerea egală a acestor ateliere pe piață. Practicile generale ale concurenței nelocale erau interzise, incluzând defăimarea produselor altor colegi de breaslă, dar neoprinde-se la atât, se interziceau și concurența prețurilor dar și inovația – aceste două elemente vor păstra într-adevăr un echilibru economic, dar vor avea și efectul nedorit al retardării tehnologice. Lipsa unei reale creșteri economice a fost compensată în perioadă ascendentă a Imperiului de cuceririle teritoriale. În anii de declin, această stare de fapt va situa Imperiul Otoman pe o poziție dezavantajoasă în raport cu puterile occidentale. Retardul tehnologic va restrânge la una potențialele soluții: resemnarea ca parte exploatată, furnizor de materii prime și piață de desfacere pentru produse finite.

Necropsia Imperiului Otoman, care sucombă din cauza unui complex de factori interni și externi, ar releva, fără îndoială, drept una din cauzele cronice, incurabile, ale declinului său sub auspiciile marilor descoperiri geografice, ale căror beneficiari naturali au fost puterile occidentale de la țărmul oceanului planetar, periferice până atunci. Monopolul economic de până atunci al otomanilor asupra bazinului Mediteranei și rolul de intermediari economici, instalați de-a curmezișul rutelor comerciale care legau Occidentul de Orient, își pierde în mod accelerat importanța în secolul al XVIII-lea, odată ce Occidentul avansase cu colonizarea și

¹ Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Seattle and London, pp.108-109.

² *Ibidem*, p.111.

exploatarea (fără scrupule) a noilor teritorii. Necesitățile navigației și accesul la nesfârșite plantații textile, lucrate „gratuit” de sclavi, au stimulat în Occident dezvoltarea tehnologică. Cu binecuvântarea „mâinii invizibile” a modelului capitalist de producție, prin implementarea principiului *diviziunii muncii*, procesul tehnologic a fost luat din mâinile meșteșugarului polivalent, a fost distribuit în subdiviziunile sale elementare unei mase în creștere de muncitori specializați până când, în momentul în care tehnologia a atins un nivel suficient de perfecționare, aceste etape suficient simplificate au putut fi mecanizate¹.

Dacă, la 1453, otomanii cucereau Constantinopolul, în 1492 Cristofor Columb descoperea Indiile de Vest. Izolarea și pauperizarea Moldovei prin pierderea Cetății Albe în mâinile turcilor în timpul domniei lui Ștefan cel Mare la 1484², cu doar opt ani înaintea acestui eveniment, poate fi privit ca umbră a destinului final al Imperiului otoman: biruitor într-o lume mică, învingător al bătăliilor mărunte, Imperiul va pierde războiul, rămânând claustrat fără putință de salvare departe de adevărata „mare cea mare”. Sărăcirea se produce treptat dar inexorabil, expansiunea teritorială stagnează, Imperiul își atinge limitele puterii sale de acoperire, epuizându-și bazele materiale. Asediul economic rodește și pe câmpul de luptă și se soldează cu pierderi teritoriale, dintre care, cele mai multe, irecuperabile. Starea cronică de război, insurgențele pașilor din teritoriu, rebeliunile ienicerilor, suflul ideologic al Revoluției Franceze și ascensiunea Rusiei induc o puternică volatilitate, care îi vor incapacita funcționarea. Bolnav, în defensivă, acesta va iniția o secvență auto-distructivă prin exacerbarea fiscalității, însoțită de generalizarea corupției și feudalizarea statului prin creșterea puterii pașilor dizidenți. Tot mai mult, pătura otomană conducătoare își pierde rațiunea de a fi, pierzându-și funcția de protector al populației și fiind tot mai mult înregistrată ca o povară opresivă și absurdă.

Orașul otoman balcanic

Orașul balcanic otoman a fost o reflectare a ecumenismului și conservatorismului Imperiului, reproducând ca un microcosm ansamblul etnic, religios și funcțional-economic al acestuia. Otomanii au colonizat cu populație musulmană (turcă sau de altă origine) fiecare oraș-tîrg mai important. Astfel,

¹ Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, 4th rev. ed., Yale University Press, 1996. p.164.

² Neagu Djuvara. *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Humanitas, 2002, p.93.

musulmanii sunt nelipsiți din toate *sangeak*-urile, însă sunt concentrați mai ales în cele de graniță (Bosnia, Herțegovina, Silistra, Vize) și în jurul Istanbulului (Çirmen, Gelibolu). În aceste zone, în perioada expansiunii teritoriale din secolul al XVI-lea, raportul dintre populația creștină și cea musulmană putea varia de la 3:1 până la 1:3, respectiv 1:8 în jurul capitalei. Populația în serviciu militar reprezenta la acea vreme circa 20% din totalul populației plătitoare de impozite din Balcani¹. Elementul distinctiv dintre orașul medieval musulman și cel otoman în general, și în mod deosebit orașul balcanic otoman, a fost acela că, în mod programatic² otomanii au încurajat relaționarea interetnică în orașe și, deși de regulă comunitățile musulmane și cele nemusulmane trăiau în cartiere separate bine delimitate, acestea nu erau neapărat compacte, ci răspândite uniform și în imediata vecinătate a celorlalte, în timp ce zona centrală a orașului cu funcțiile sale economice era utilizată în comun, în mod cu totul uniform. Exemplar pentru implementarea politicilor de stat în combaterea segregării comunităților etnice, care intrau în componența Imperiului, a fost desigur Istanbulul, „perla” din *sorguç*-ul sultanilor. Cele mai multe orașe balcanice și-au păstrat caracterul majoritar creștin, raportul numeric dintre musulmani și nemusulmani fluctuând sau chiar inversându-se în funcție de evoluția geostrategică a Imperiului, a necesităților logistice și a efectelor economice produse de această dinamică³.

La Istanbul întâlnim, pe lângă majoritatea relativă turcă, alături de cea greacă, numeroși reprezentanți ai altor etnii: albanezi, țigani, arabi – supranumiți generic „egipteni”, perși, vlahi, sârbi și bulgari, prestând muncă în construcții sau în aprovizionarea cu alimente a capitalei. Turcii ocupau preponderent nișa economică a meșteșugurilor, practicându-le pe toate, mai puțin cele incompatibile cu preceptele islamice – producerea și comercializarea băuturilor alcoolice precum și tăbăcăria. Deschiderea admirabilă pentru supușii de altă limbă și credință se baza atât pe pragmatism, cât și pe convingeri religioase⁴ împletite cu tradițiile turanice, ceea ce i-a pus pe otomani în postura de a conștientiza și exploata ecosistemul relațiilor preexistente între diferitele populații, constituite în adevărate specii economice de care împărăția avea nevoie.

¹ Todorov, *op. cit.*, p.52.

² *Op. cit.*, p.59. „Coexistența la Istanbul în numere considerabile a populațiilor cucerite a fost ceva dictat de sus, reafirmat prin lege, și coabitarea naționalităților conducătoare alături de cele subjugate era reglementată și controlată personal de sultani și de autoritățile centrale. Centrul statului era o reflecție a Imperiului ca întreg, o societate multi-etnică bine omogenizată” [s n. C.V.R.].

³ *Op. cit.*, pp.55-60.

⁴ În spiritul coranic, care recunoștea filiația religiilor abrahamicе, s-a promovat toleranța religioasă. În același spirit, musulmanul otoman s-a raportat cu o teamă sfântă față de orânduirea lumii așa cum o lăsase Allah.

Dezvoltarea relațiilor capitaliste de producție

Criza economică în care Imperiul Otoman se afunda începând cu secolul al XVIII-lea a condus la feudalizarea administrației. Autoritatea pașilor a crescut în dauna guvernului central, progresiv mai mult cu cât ne depărtăm de centru. Inițial întregul pământ era deținut de sultan, care, în spirit meritocratic încredința administrarea unor domenii sau provincii funcționarilor destoinici pe durata serviciului acestora – funcția și privilegiile nu erau transmisibile, existând oricând riscul decăderii din rang. Sistemul a funcționat câtă vreme Imperiul a fost victorios pe câmpul de luptă, astfel că veniturile erau asigurate din prăzile de război, însușirea de noi teritorii și din extinderea plajei de impozitare. În perioada de regres, foarte frecvent aparatul administrativ mărginaș a evoluat spre o aristocrație feudală care, fiind în imposibilitatea de a exploata noi populații și teritorii, s-a întors să exploateze populația din jurisdicție¹. Exploatarea avea să fie resimțită cu atât mai crunt, cu cât, plasându-se pe poziții antagonice față de sultan, pașii locali căutau să fructifice cât mai eficient incerta situație prin care ei se găseau într-o poziție avantajoasă, până când ar fi urmat să fugă de firmanul sultanului sau chiar să își lase capul și viața. Nu întâmplător, secolul al XVIII-lea este secolul instaurării domniilor fanariote în Țările Române – în disperare de cauză pentru a colecta mai multe venituri pentru nevoile tot mai insașiabile ale statului, Poarta scoate tronurile Principatelor la licitație, ceea ce va duce la exacerbară *prețului*, plătit evident prin impozitarea și exploatarea tot mai sălbatică a țăranimii. Acestea sunt vremurile în care s-au conturat și fixat stereotipurile negative despre ce a însemnat stăpânirea otomană.

Pe de altă parte, dacă fiscalitatea a crescut fără precedent în paralel cu corupția administrativă, pe plan economic se produce o schimbare sensibilă în activitatea breslelor (esnafurilor). Dacă inițial esnaful reglementa și limita strict activitatea economică a membrilor ei, astfel că un *usta* (maestru) nu putea întreprinde alte activități decât cele specifice breslei, în perioada de declin putem nota o liberalizare tacită prin care diversificarea portofoliului economic era tolerată. Nikolai Todorov analizează tendința negativă a numărului de promovări în rang de *usta* începând cu anul 1685 până în 1775. Tendința se inversează brusc între 1775 și atinge un vârf urmat de un declin definitiv dincolo de anii 1820, după ce taxa de

¹ Steven S. Sowards, *Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History (The Balkans in the Age of Nationalism)*, staff.lib.msu.edu, 2008. <http://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lecture2.html>, 13. 01. 2013.

promovare atinge și ea un plafon maxim la o valoare de douăzeci și cinci de ori mai mare decât cea inițială¹. Suntem îndreptățiți să conchidem că cei aflați în poziții privilegiate au fost preocupați de conservarea acestora mai întâi prin restrângerea accesului novicilor și apoi o liberalizarea în paralel cu mercantilizarea speculativă a rangului de maestru. Studiul de caz al lui Todorov, care urmărește îndeaproape evoluția și tranzacțiile maestrului abagiu Atanas Gümüşgerdan și ale fiilor săi, relevă pe rând diversificarea activităților economice prestate, implicarea pe piața financiară, achiziția proprietăților imobiliare și perceperea chiriilor sau arendelor – activități care i-au propulsat pe cei aflați în pozițiile cheie ale structurii economice preexistente la averi impresionante. Revelator este și natura clientelară dintre acești mici antreprenori și industriași emergenți și stat. Principalul client al familiei Gümüşgerdan, operativă în Plovdiv, cu prenume grec și nume turc, era chiar statul otoman. Din acest gen de relații, țărănimea avea să tragă ponoasele unei dependențe economice totale față de burghezia rapace în plină formare din rândurile industriașilor și comercianților. Cum în veacurile precedente Imperiul creese în orașe un melanj etnic pe criterii de specializări economice tradiționale, acum majoritățile țărănești ajungeau treptat sub influența politică crescândă a acestor alogeni de origine greacă, armeană sau vlahă, cu care așa-zisele *proprie* elite fraternizau în spiritul conservării privilegiilor de clasă.

Studiu de caz: Belgradul și statul național sîrb

Cu titlu general valabil, trebuie precizat faptul că otomanii au obliterat orice aristocrație capabilă să opună rezistență politică, înlocuind-o cu funcționăria imperială și lăsând soluționarea pricinilor civile în seama Bisericii. Clerul a fost singura structură de castă pe care otomanii au tolerat-o în sistemul milleturilor și unica păstrătoare și cultivatoare a unui mit național, pe care îl moștenise din mariajul acesteia cu înființarea primelor state medievale în Balcani. Paradoxul folosirii unui stat medieval feudal, multi-etnic, ca precedent pentru un stat etno-național modern, nu a reprezentat o piedică pentru elitele burgheze, cu origini etnice mixte sau cu totul alogene, să fie promotoarele zeloase ale proiectului național în Balcani, atunci când interesele de clasă au coincis cu atingerea acestui obiectiv.

Serbia reapare pe harta politică în 1815, după aproape cinci sute de ani de la dispariție, în mijlocul unei stări generale a statului otoman așa cum am descris-o anterior: sangeacul de Smederevo și Belgradul sunt încredințate ienicerilor căliți în războiul austro-otoman (1787-1791), mulți dintre aceștia fiind controlați de Pașa de

¹ Todorov, *op. cit.*, p.220.

Vidin, rebel față de Poartă¹. Abuzurile acestora provoacă revolta populației, iar deconspirarea cnejilor² sârbi și execuția lor exemplară marchează începutul Primei Răscoale Sârbe (1804). După eșecul soluționării problemelor administrative de către sultan, are loc o a doua Răscoală Sârbă în anul 1815, în urma căreia se constituie *Principatul Sârbesc* semi-independent. Independența va fi recunoscută formal în 1829, dar garnizoana otomană va părăsi Belgradul abia în 1876, când Serbia devine independentă de facto. În răstimpul dintre cele două revolte sub conducerea lui Karageorge Petrovici, se constituie un prim parlament (*narodna skupština*³) și un guvern militar (*pravijatelstvjuči sovjet*) și în anul 1808 se deschide Școala Superioară de la Belgrad, fundamentul învățământului universitar național sârb, prin Dositei Obradovici. Imobilul sediului universității va fi donat de Miša Anastasijević, al doilea cel mai bogat sârb, magnat al importului de sare din Principatele Române („Rothschild al Dunării”). Catedrele Universității au fost deservite de-a lungul timpului de numele unor învățați sârbi formați în Occident, printre care îi vom menționa în mod deosebit pe cei cu origini etnice mixte sau heterogene, prin juxtapunere contrastivă față de concretizarea idealului etno-național în statul sârb modern. Astfel, elita tînărului stat național sârb a fost dominată de personalitățile marcante din rândul burgheziei străine, foarte mulți dintre aceștia fiind elenofoni de origine aromână, greacă sau macedoneană:

Jovan Sterija Popović – dramaturg, poet și pedagog, născut la Vîrșeț (Banat) în 1806. Provine din părinți așa-numiți greci, dar numele Steria alături de locul natal în mijlocul unei puternice prezențe românești în Banatul austro-ungar trădează o origine aromână. Anul nașterii sugerează proveniența dintr-o familie de refugiați aromâni moscopolitani, probabil la prima generație pe teritoriul Serbiei. Preocupările sale s-au extins și asupra studiului limbii române, fiind unul dintre singurii trei redactori de la acea dată ai unor liste de cuvinte traco-dace din substratul limbii române⁴;

Jovan Karamata – cel mai strălucit matematician sârb al secolului al XX-lea, născut la Zagreb în 1902, dar descendent al unei familii de comercianți din Zemun

¹ Este, de fapt, o adevărată epocă a pașilor rebeli, printre care Ali Pașa de Ioanina, albanezul care distruge orașul aromânesc Moscopole și antrenează valuri succesive de refugiați către Imperiul Habsburgic, Serbia, Bulgaria, Grecia și, nu în ultimul rând, către Țările Române.

² Nu este vorba despre un rang nobiliar, ci este numele funcției perceptorilor autohtoni de taxe, care intermediuau între autoritățile otomane și populația creștină.

³ Adunarea Populară.

⁴ Gheorghe Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european: studii și texte*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p.23.

(de lângă Belgrad). Ținând cont de nume, avem un puternic indiciu al originii elino-vlahe;

Jovan Jovanović Zmaj – născut la Novi Sad în anul 1833, poet al naționalismului sârb foarte iubit pentru poezia patriotică pentru copii, bunicul său comerciant, țințar, pe nume Constantin, vlah, cu alte cuvinte, imigrează din ținuturile Macedoniei în Serbia în secolul al XVIII-lea. Ținând cont de această dată, putem specula că făcea parte din marea diasporă de refugiați moscopolitani;

Mihajlo Pupin – fizician sârb născut în Voivodina, numele său ne conduce către origini vlahе macedonene¹;

Aleksandar Cincar-Marković – născut în 1889 la Belgrad, diplomat sârb și ministru de externe al Serbiei (1939-1941), provine dintr-o familie de militari, fiul lui Costa „Cincar” Marković (născut în 1777, Dolna Belica, Biala di Ghios – Macedonia, pe lângă lacul Ohrid. Supranumele Cincar (Țințar), după exonimul etnic pentru aromâni, pe care l-au primit după particularitatea pronunțării lui *cinci* drept *ținți*, indică originea etnică ne-slavă a acestui mare sârb.

Concluzii

Desigur că apologetica naționalistă a făcut și va face ample demersuri pentru securizarea în patrimoniul național a acestor personalități heterogene din punct de vedere etnic, pe de o parte de teama unui închipuit iredentism cultural sau politic din exterior și pe de altă parte din dorința de a prezenta poporului un mit neștirbit al realizării idealului național. Un iredentism cultural românesc ar fi nefondat, în primul rând prin prisma subiectivității percepției identității etnice a purtătorilor de cultură și civilizație, adică a indivizilor. În al doilea rând, chiar demonstrând o comunitatea etnică româno-aromână, trebuie să concedem că pentru românism aceste personalități reprezintă capătul unor linii moarte. În al treilea rând, cel mai de seamă pentru problema abordată, este loialitatea exhaustivă a acestor elite față de clasa socială.

Loialitatea de clasă a fost constanta formării atât a statelor balcanice medievale, cât și a statelor naționale balcanice. Elitele autohtone au coabitat cu cele alogene, mariajele mixte fiind de natură contractuală, din rațiuni dictate de nevoia de a-și menține sau consolida situația materială și influența politică. Acest amănunt iluminează mecanismele slavizării integrale a aristocrației v(a)laha bulgare, românizarea elitelor cumane în Țările Române sau maghiarizarea aristocrației vechi românești în Transilvania.

¹ Petar Kočović, *Pupinovi su poreklom Vlasi?* ПОЛИТИКА, 09.04.2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Pupinovi-su-poreklom-Vlasi.lt.html>, 23.11.2012.

După ce Imperiul otoman a dizolvat elitele aristocratice balcanice și bizantine, deși o parte însemnată a lor a subzistat, regrupându-se în jurul monopolurilor pe activități economice esențiale sau în diplomația imperială, modul de organizare a societății otomane a creat premisele unei elite heterogene din punct de vedere etnic. Orașul balcanic, în ultima parte a stăpânirii otomane, prin melanjul său etnic caracteristic, a reprezentat fermentul unei noi elite emergente din rândul comercianților și industriașilor. Ancorați la dinamica economică și politică externă, canalizând energiile maselor spre revolta împotriva poverii unui sistem defunct, aceștia au năzuit să smulgă puterea politică din mâinile aristocrației birocratice otomane, percepute tot mai mult ca fiind anacronică, costisitoare și parazitare. Ei au fost primii sârbi, primii bulgari, primii greci, reinterpretând precedentele medievale, retușând și estompând nepotrivirile de fond dintre realitatea multi-etnică, propriul profil etnic ambiguu și idealul măreț al statului național.

Bibliografie

- Curta, Florin. *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*. Editura Cetatea de Scaun, 2006
- Djuvara, Neagu. *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Humanitas, 2002
- Djuvara, Neagu. *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*. Humanitas, București 2011
- Herodot. *Istoria lui Herodot, Cartea a V-a*. Trad. George Rawlinson, The Internet Classics Archive, 2009. <http://classics.mit.edu/Herodotus/history.5.v.html>, 13.01.2013.
- Kočović, Petar. *Pupinovi su poreklom Vlasi?* ПОЛИТИКА, 09.04.2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Pupinovi-su-poreklom-Vlasi.lt.html>, 23.11.2012
- Mihăilă, Gheorghe. *Cultură și literatură română veche în context european: studii și texte*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979
- Ross, Kelley L. *The Vlach Connection and Further Reflections on Roman History*, friesian.com, 1996. <http://friesian.com/decdec2.htm>, 13.01.2013
- Sowards, Steven S. *Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History (The Balkans in the Age of Nationalism)*, staff.lib.msu.edu, 2008. <http://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lecture2.html>, 13. 01. 2013
- Tanașoca, Anca. Tanașoca, Nicolae-Șerban. *Unitate romanică și diversitate balcanică. Contribuție la istoria romanității balcanice*. Editura fundației Pro, 2004
- Todorov, Nikolai. *The Balkan City, 1400-1900*. University of Washington Press, 1983

STEĆCI – ÎNTRE PROFAN ȘI FILOZOFIC

Iulia STAIKU-RUSNEAC

The intention of this article was to present an unique cultural phenomenon of the western and central Balkan Peninsula during the late Middle Ages, more precisely between the 11th and 16th centuries. Although the mysterious tombstones, the so-called "stecci", have been capturing the attention of scholars for the past 150 years, many questions still arise also due to the fact, that the enigma of their existence has been exploited in order to justify historical rights or even territorial claims. Leaving behind the contemporary perspective of analyzing the heritage and without trying to find a legitimate "heir" among one of the modern nations, this study represents an attempt to present a general framework, the main characteristics and an inventory of the most common motifs that appear on these mysterious tombstones. The only conclusions, which can be assumed beyond doubt, are few - we can only claim with certainty that the stecci belong to a wealthy class, who could afford them. It is very unlikely, that any particular ethnic or religious group was of any substantial significance in its make-up. It is far more likely, that it was a heterogenous group of successive generations of slavs and vlachs, who were catholic, orthodox or bogumils alike. Another undoubted feature of this phenomenon, is the intrinsic artistic value of the tombstones, which has been a source of inspiration in literature, painting and music.

Călătorind în vestul Peninsulei Balcanice, în zone greu accesibile și relativ îndepărtate de marile așezări, putem remarca existența unor monumente funerare impresionante, ce poartă denumirea de *stećak* (sg) sau *stećci* (pl) de la verbul *stajati* din sârbo-croată (a sta vertical). Acestea sunt niște blocuri masive de piatră plasate deasupra mormintelor propriu-zise și au forme dintre cele mai diverse (lespezi, coloane, cruci, sarcofage etc.). Ca arie de răspândire menționăm Bosnia și Herțegovina, hinterlandul litoralului croat, nordul Muntenegrului, vestul Serbiei și nordul Republicii Macedonia. În țările mai sus menționate, există numeroase alte denumiri precum *Grčko Groblje*, *Mađarsko Groblje*, *Mramorje*, *Kamenovi*.

Cea mai veche mențiune a lor aparține unui membru al delegației austriece, care călătorea spre Constantinopol în anul 1530¹. Cel mai cunoscut cercetător care face o descriere a acestora, este chiar sir Arthur Evans, în 1875, și tot este cel care le asociază cu erezia bogumilă. Austriecii sunt cei care s-au implicat foarte mult în cercetarea acestui fenomen, odată cu anexarea Bosniei-Herțegovina și deschiderea

¹ Benedict Curipeschitz, *Itinerarum der Botschaftreise des Joseph v. Lamberg und Niclas Jurischuz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, Innsbruck 1930, p. 38.

Muzeului Național din Sarajevo, în anul 1888. În această perioadă, autoritățile austriece au ordonat și inventarierea lor, numărând aproximativ 60.000. O altă inventariere, realizată aproape un secol mai târziu, în 1971, cu rezultate asemănătoare, a confirmat acuratețea primului inventar. În prima jumătate a secolului al XX-lea, interesul pentru *stećci* a fost unul scăzut, din cauza celor două războaie mondiale cercetările fiind reluate abia după 1950, când apar primele monografii. Deși *stećci* reprezintă obiectul unor cercetări temeinice în ultimul secol, fenomenul ridică mai multe întrebări rămase fără răspuns. Este foarte posibil ca această situație să se permanentizeze, dacă ținem cont de faptul că foarte multe au dispărut în ultimele decenii sau sunt în pericol de dispariție. De asemenea, după sângerosul război din fosta Iugoslavie, cercetarea fenomenului a îmbrățișat un puternic caracter etnic și religios. În această lucrare vom prezenta principalele motive și inscripții de pe monumente, dar și principalele două mari teorii legate de acestea, ipoteza bogumilă, respectiv cea vlahă. Cea din urmă ipoteză menționată poate fi de interes pentru publicul din România, având în vedere că se referă la romanitatea dispărută din spațiul vestic al Balcanilor, a cărei existență este astăzi aproape dată uitării și chiar contestată. Nu în ultimul rând, vom prezenta importanța acestor monumente medievale ca sursă de inspirație în cultura contemporană.

Unul dintre marile mistere legate de necropolele apărute în secolul al XI-lea este metoda de transportare în zonele muntoase unde se regăsesc cel mai adesea. În cimitirele medievale însă, nu toate mormintele aveau pietre funerare, procentul fiind de aproximativ 30%. Există cercetători care consideră că restul mormintelor aveau și ele un semn distinctiv, dar confecționat din lemn. De aici se poate conchide că pregătirea și decorarea acestor pietre țin de un statut social aparte, doar populația bogată putând să și le permită. Mormintele din perioada răspândirii necropolelor din piatră (secolele al XI-lea – al XV-lea) sunt foarte diferite și în ceea ce privește ritualul de îngropare – unele sunt foarte simple, decedatul fiind îngropat direct în pământ, în cazuri mai rare acesta este depus pe o scândură și, doar în mod excepțional, există coșciuge confecționate din lemn sau piatră. Fiecare mormânt conține un singur trup, însă există și situații când au fost găsite mai multe trupuri în interiorul aceluiași mormânt. Nu este vorba de o îngropare colectivă, ci de deschideri ulterioare ale mormântului. În cazuri excepționale, au existat trupuri îngropate cu fața în jos. Motivele sunt necunoscute. Šefik Bešliagić¹ emite ipoteza că ar fi vorba de o pedeapsă, pe când Ante Milošević susține că este doar un accident

¹ Šefik Beslagic, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1982, p.44.

din timpul îngropării¹. Cel mai adesea, decedatul are brațele împreunate pe piept sau în zona abdomenului, dar există zone precum Grborezi, unde trupurile aveau brațele de-a lungul corpului, ceea ce este foarte caracteristic pentru mormintele păgâne. Există o tendință de a implica cronologia în interpretarea poziției mâinilor răposatului, dar cel mai probabil acest lucru ține strict de obiceiurile funerare ale fiecărei regiuni.

Destul de frecvente sunt ofrandele funerare, astfel că mai multe morminte conțin bijuterii și monezi. Acestea din urmă au reprezentat un indiciu important în datarea necropolelor, cele mai multe fiind din secolele al XIV-lea și al XV-lea. În morminte au fost găsite și alte obiecte, precum arme.

Aljoz Benac identifică în monografia sa două școli artistice în funcție de motivele gravate pe monumentele funerare și modul de reprezentare a acestora: prima în Herțegovina, cu centrul la Stolac (în această localitate sunt localizate cele mai frumoase necropole cu o multitudine de tipuri și motive decorative) și ce-a de-a doua în partea de est a Bosniei, al cărei centru ar fi Ludmera și a cărei influență s-a văzut într-un spațiu mai restrâns. O intersectare a celor două școli pare a fi, în mod excepțional, la Zgošća, în partea centrală a Bosniei unde se găsește cel mai bogat și împodobit sarcofag².

În regiunile carstice ale Herțegovinei, ne atrag atenția sarcofagele care sunt încadrate de coloane arcadiene, acestea fiind foarte răspândite. La unele sarcofage din vestul Muntenegrului observăm coloane cu bază și capitel. Acest tip de coloane este caracteristic clădirilor din Dalmația și părții de litoral a Muntenegrului, influența fiind evidentă.

Deși doar unul din nouă monumente este împodobit, putem afirma cu certitudine că Herțegovina are repertoriul cel mai bogat. Basoreliefurile ilustrează cel mai adesea animale și ființe fantastice. Din viața medievală cotidiană sunt ilustrate scene de vânătoare de cerbi. Aproape toate sarcofagele care sunt bogat împodobite ilustrează acest fenomen, de unde putem deduce că este vorba de o îndeletnicire extrem de răspândită printre feudații acelor regiuni. Reprezentările mistrețului și ale ursului urmează cerbului ca frecvență a motivului și ca arie de răspândire. Un loc aparte îl au reprezentările fantastice (zmei, cai înaripați și balauri). Prin aceste reprezentări, imaginația omului din epoca medievală nu cunoaște limite, iar privitorul contemporan este transpus într-o lume unde zânele și vârcolacii sunt la fel de prezenți ca și oamenii. Motivul etnocoreologic al horei este foarte răspândit pe stećci, în cele mai multe cazuri fiind reprezentați bărbați și femei jucând împreună, cu mâinile prinse pe umăr. Scene cu hore doar ale bărbaților sunt

¹ Ante Milošević, *Stećci i vlaške migracije 14 si 15 stoljeća u Dalmaciji i Jugozapadnoj Bosni*, Split, 1991, pp. 16-18.

² Aljoz Benac, *Stećci*, Sarajevo, 1967, p. 10.

rare, la fel și cele cu hore jucate doar de femei. Locul al treilea ca frecvență îl ocupă scenele de vitejie, unde apar o varietate de arme și scuturi împodobite cu embleme feudale. Alte scene semnificative, dar mai rar reprezentate, sunt cele familiale.

Școala din Bosnia se deosebește în primul rând prin tipurile de necropole care se întâlnesc în spațiul ei de influență. Acestea au dimensiuni mai reduse. Cele mai frecvente sunt motivele florale, ca, de pildă, vița de vie. Foarte rar apare reprezentat omul și, spre deosebire de cele din Herțegovina, aici întâlnim doar scene statice. Există mai mult de două sute de *stećci* cu inscripții în Bosnia, însă, spre deosebire de cele din Herțegovina, este vorba de inscripții lapidare în alfabet chirilic vechi (bosancica), ca, de pildă, cea din localitatea Boljuni, care datează din secolul al XV-lea : *A se leži dobri junak i čovek Vlatko Vuković. Piše Semorad* (Aici se odihnește bunul viteaz și om Vlatko Vuković. Scrie Semorad).

De obicei, începutul epitafelor face referire la Dumnezeu, dar, pe cele mai multe pietre funerare din Bosnia, se menționează doar numele celui decedat și modul în care a murit. Pe lângă numele celui decedat, aproape întotdeauna apare

statutul social sau funcția politică. Cel mai adesea apare și mențiunea, că este îngropat în locul de baștină, ceea ce ar putea sublinia statutul de stăpân feudal.

Cele mai remarcabile inscripții sunt cele din zona Herțegovinei, Dalmației și Muntenegrului, pentru că redau și gândurile celui decedat, fenomen neîntâlnit în Bosnia : *A se leži Radivoj Draščić. Dobri junak ja bih, molju ja se vas, ne ticajte. Vi ćete biti kako ja, a ja ne mogu biti kao vi* (Aici se odihnește Radivoj Draščić. Am fost un bun viteaz, și rog să nu atingeți /mormântul/. Voi veți fi ca mine, dar eu nu pot să mai fiu ca voi; Gornje Hrasno, secolele al XV-lea – al XVI-lea).

După cum observăm, trecerea în neființă este tema centrală, la fel și grija pentru pacea eternă, alături de blesteme adresate celor care deranjează somnul de veci. Astfel de texte sunt relativ rare, însă reprezintă un reper foarte bun pentru a înțelege modul de gândire și raportarea la moarte din acea perioadă.

Semnificația motivelor decorative de pe *stećci* au făcut posibilă lansarea foarte multor ipoteze, care atribuie acest tip de morminte unei anumite comunități religioase (cea mai vehiculată ipoteză, în acest sens, fiind legată de erezia bogumilă) sau unei anumite etnii (cea vlahă). Motive precum rozeta, crucea, armele, războinicii, vânătorii, călăreții și scenele de luptă sau vânătoare apar în tot spațiul european. O particularitate o poate reprezenta hora. După cum am subliniat, de mai bine de un secol se discută cu o intensitate variabilă despre caracterul *stećci*-ilor și esența artelor lor. De la început, s-a remarcat aspectul rustic și măiestria artistică încă neajunsă la un stadiu de maturitate a meșterilor care au făurit motivele decorative. Această artă, confruntată cu specimene comparabile cu cele din spațiul vest-european, nu a produs acolo foarte multe reacții. În schimb, în spațiul sud-slav, marii artiști naivi au găsit în acestea o inepuizabilă sursă de inspirație.

Este foarte greu de stabilit care este semnificația acestor motive și, dacă au existat reguli precise, în ceea ce privește reprezentarea lor pe *stećci*. Cel mai ușor de interpretat sunt reprezentările de arme și scenele războinice. S-ar putea deduce că ele marchează mormintele unor bărbați, cel mai probabil nobili. Dar, și în acest caz, există contradicții. În localitatea Svojdruk, din vestul Serbiei, sub piatra pe care era reprezentată o sabie, s-a găsit mormântul unei femei¹. Astfel, pare cu neputință să tragem concluzii ferme legate de persoana celui îngropat sub diferitele pietre funerare, despre statutul social sau modul în care a murit, în funcție de motivele reprezentate pe acestea. Poate fi realizat doar un studiu asupra repartizării motivelor ornamentale pe diferite regiuni. Doar *stećci* ce conțin inscripții sunt cele care pot oferi informații despre statutul social, sexul sau cauza morții unei persoane.

Cercetătorul englez Arthur J. Evans a fost primul care a formulat ipoteza că *stećci* sunt pietre funerare ale ereticilor bogumili. Unele motive au fost interpretate ca aparținând simbolismul ereziei maniheiste, asociată adesea cu bogumilii din

¹ Emina Zečević, *Mramorje. Stećci zapadne Srbije*, 2005, p. 159.

Peninsula Balcanică. Este probabil cea mai larg acceptată ipoteză legată de *stećci*. Principalul argument adus de cercetători în sprijinul acesteia este existența unei biserici bosniace (*Bosanska crkva*) între secolele al XII-lea și al XVI-lea (perioada de apariție și răspândire a monumentelor), nesubordonată nici Romei, nici Constantinopolului. După Evans, această teză a fost continuată de Johan Asboth și Čiro Truhelka. Cel mai zelos susținător al acestei teorii este Aleksandar Solovjov. Printre argumentele sale se află simbolistica semilunii și a stelelor (motive des gravate) în credințele eretice, unde acestea reprezintă ambarcațiuni celeste, vehicul al sufletelor pure în ascensiunea lor către rai. Acesta considera că reprezentarea cerbului nu are legătură cu vânătoarea, ci ar avea o simbolistică adâncă: vânărea cerbului poate simboliza sufletul omului încolțit de spiritul răului și hăituit de păcate¹. Cea mai pregnantă dovadă care pare să invalideze această teorie este reprezentarea simultană a crucii pe foarte multe monumente și de asemenea inscripțiile, care nu fac nicio referire ce poate fi asociată bogumilismului. De asemenea, este bine cunoscut că între secolele al XIII-lea și al XV-lea, teritoriile unde au fost găsite aceste monumente funerare s-au aflat sub stăpânirea (ce este drept, vremelnică) mai multor puteri străine, ale căror conducători erau fie catolici, fie ortodocși.

¹ Aleksandar Solovjev, *Simbolistika srednjovjekovnih spomenika u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1956, p. 45.

Stilul acestui tip de morminte s-a perpetuat mult timp și după cucerirea otomană. De aceea, este imposibil să atribuim unei anume comunități religioase paternitatea acestor monumente. S-a subliniat aspectul că bogumilii nu ridicau biserici, iar în regiunile unde există numeroase monumente, nu se poate observa existența unor biserici. Însă, cercetările arheologice sistematice au demonstrat că multe cimitire se află în jurul unor biserici ale căror fundații au fost descoperite în urma săpăturilor. Deși în Bosnia-Herțegovina nu mai există construcții bisericești impozante care să dateze din perioada medievală, precum în Serbia sau Macedonia, ele vor fi existat cu siguranță. Cel mai probabil, au fost mai modeste, iar dispariția lor a fost cauzată de faptul că majoritatea erau din lemn, iar în timpul stăpânirii otomane multe au fost părăsite sau distruse. Este foarte posibil ca viziunea asupra situației culturale a Bosniei-Herțegovina, caracterizată în perioada modernă ca fiind *înapoiată* din cauza stăpânirii otomane, să fie extrapolată și la perioada de dinainte. Astfel, mergând pe ideea că aria de răspândire a bogumilismului ar fi coincis cu zone retrase, înapoiate, teoria bogumilă a fost foarte ușor acceptată de către cercetători.

Cercetătoarea de origine americană, Marian Wenzel, este cea care a formulat ipoteza că *stećci* ar fi creația populației autohtone vlahe. Principalele sale argumente sunt legate de ocupațiile vlahilor – păstoritul și cărăușia –, ceea ce îi determina să traverseze teritorii vaste, astfel că se pot face conexiuni între modul de viață al acestora și motivele frecvent reprezentate, precum cele ale călărețului și ale vânătorului. De asemenea, se face o distincție clară între alte forme ale pietrelor funerare și sarcofage, susținând că doar cele din urmă pot fi considerate *stećci* autentici¹. Dintre *stećci* care conțin inscripții, puține pot fi asociate cu vlahi romanofoni (nume, precum Vlaho, Vlasić, Vlahović, sunt dovada faptului că populația romanizată este în plin proces de slavizare). De asemenea, foarte mulți istorici din spațiul sud-slav susțin că în prima jumătate a mileniului al II-lea, cea mai mare parte a populației autohtone romanofone fusese deja asimilată. Cercetările relativ recente ale istoricului croat Ante Milošević readuc în discuție această ipoteză și demonstrează că populația vlahă nu a fost nicidecum asimilată, ci a continuat să existe și să aibă un statut special chiar și la două secole după cucerirea otomană.

O altă ipoteză, mult mai puțin dezvoltată, este că *stećci* continuă o veche tradiție slavă de a-și îngropa morții într-o construcție cu acoperiș în două ape, care inițial a fost de lemn și care s-a păstrat în evul mediu și în partea de est a spațiului slav (Ucraina și Rusia de astăzi). Acest obicei a continuat neîntrerupt de la așezarea slavilor în Balcani, iar în urma contactului cu lumea traco-iliră romanizată materialul utilizat inițial, lemnul, a fost înlocuit cu piatra. Nu există însă dovezi solide în sprijinul acestei teorii.

¹ Marian Wenzel, *Bosnian and Herzegovian Tombstones. Who made them and why?*, 1962, pp.101-139.

Dubravko Lovrenović susține că sarcofagele clasice au fost inspirația pentru stećci medievale, mai ales că cimitrele unde acestea sunt răspândite sunt plasate foarte aproape de locurile unde se aflau vechile cimitire romane. Același cercetător afirmă că sarcofagele mari cu acoperișuri înălțate sunt de fapt un rezultat al influenței artei gotice, care a iradiat din Dalmația¹.

Niciuna dintre ipotezele expuse mai sus nu poate oferi un răspuns neechivoc la întrebarea, ce a determinat apariția acestor monumente unice. Arta de pe *stećci* poate să exercite însă o puternică fascinație asupra omului modern, invitându-l la reflectare asupra lumii și a legăturilor nevăzute dintre viață și moarte. În secolul al XX-lea, la aproape nouă veacuri de la apariția lor, arta și inscripțiile acestor monumente au reprezentat sursă de inspirație pentru cel care este considerat cel mai important poet al Bosniei-Herțegovina, Mak Dizdar.

La aproape un mileniu de la apariția primelor monumente de tip *stećak*, teritoriul pe care sunt răspândite continuă să rămână un spațiu al interferențelor etnice și religioase. Este evident că maximul de intensitate a cercetării fenomenului a coincis cu perioada redeșteptării naționale, iar acest fapt compromis într-o oarecare măsură obiectivitatea ei. Cel mai probabil, *stećci* au fost ridicate de către oricine, a cărei poziție socială și stare materială le permiteau acest lucru, își într-o perioadă de prosperitate economică. Astfel, putem concluziona că ortodocși, catolici sau eretici cu stare, fără altă deosebire, se află în mormintele de sub aceste monumente medievale, ale căror motive nu au conotații sacre, ci mai degrabă profane. Chiar și unele motive aparent asociate cu religia, precum stelele, semnul crucii, soarele sau luna, pot reprezenta simboluri heraldice. Configurația etnică a Balcanilor de vest în primele secole ale mileniului al II-lea era cu siguranță proporțional diferită față de cea de astăzi, dar aspectul etnic a contat prea puțin, populația înstărită fiind formată atât din feudali slavi, cât și din comercianți vlahi, fără discriminare.

Bibliografie

- Benac, Alojz, *Stećci*, Sarajevo, 1967
 Beslagic, Sefik, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1982
 Curipeschitz, Benedict, *Itinerarum der Botschaftreise des Joseph v. Lamberg und Niclas Jurischuz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, Innsbruck 1930

¹ Dubravko Lovrenović, *Stećci. Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*, 2009, p. 102.

- Lovrenović, Dubravko, *Stećci. Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*, Sarajevo, 2009
- Milošević, Ante, *Stećci i vlaške migracije 14 si 15 stoljeća u Dalmaciji i Jugozapadnoj Bosni*, Split, 1991
- Solovjev, Aleksandar, *Simbolistika srednjovjekovnih spomenika u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1956
- Wenzel, Marian, *Bosnian and Herzegovian Tombstones- Who made them and why*, 1962
- Zečević, Emina, *Mramorje, Stećci zapadne Srbije*, Beograd, 2005

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

LINGVISTICĂ

UNELE DIFICULTĂȚI ALE STUDENȚILOR CEHI ȘI SLOVACI CARE ÎNVAȚĂ LIMBA ROMÂNĂ ÎN LUCRUL CU ASPECTUL VERBAL ȘI UTILIZAREA ACESTUIA ÎN TRADUCERILE BILATERALE

Mircea Dan DUȚĂ

This paper presents some of the problems the Czech and Slovak students of Romanian language have in working with elements of verbal aspect and the use of it in bilateral translations, confusions they make when trying to transpher some grammar and / or stylistic structures from Czech or Slovak into Romanian and possibilities of correcting these confusions.

Key-words: verbal aspect, perfective verb, imperfective verb, elements of verbal aspect in Romanian, translation of verbal aspect, context,

1. Introducere

Întrucât nu putem presupune că lectorul acestor rânduri a avut ocazia de a fi parcurs materialul mai sus menționat, dedicat de noi problemelor de natură fonetică în învățarea limbii române de către cehi și slovaci, suntem nevoiți să reluăm o parte dintre informațiile de acolo, menționând că întregul proiect, inclusiv capitolul privind fonetică și rândurile de față, dedicate aspectului verbal, are la bază monitorizarea de către autor a unui număr de 100 de studenți cehi și slovaci dintre aceia care s-au înscris, într-o formă sau alta, la un curs organizat de limba română: la Secția de Studii Românești a Universității Caroline, la cursurile organizate de Institutul Cultural Român din Praga sau la cursuri individuale sau colective organizate la diverse școli de limbi străine din Praga. Primul dintre studenții monitorizați a absolvit un curs individual de limba română între anii 2000 și 2002 iar cea mai tânără generație a început studiul limbii române (într-una dintre formele menționate mai sus) în anul 2011. Criteriile după care ne-am condus în faza finală a

selecției acestor studenți (numărul celor pe care am început inițial să-i monitorizăm a fost mult mai mare) au fost în principal următoarele:

- absolvirea și promovarea (într-o formă specifică) a unui curs organizat de limba română pe teritoriul Cehiei (sau cel puțin a primului an dintr-un asemenea curs, cu intenția fermă de a continua)

- prezența la curs

- nivelul interesului respectivului student pentru limba și cultura română¹.

Suntem conștienți de limitele încercării noastre de analiză și de faptul că, în selecția studenților, nu am respectat criteriile pe care statistica le definește drept obligatorii (vârsta, sexul, nivelul de educație, profesia etc.) Dacă am fi intrat însă în asemenea detalii, numărul final al subiecților ar fi scăzut foarte mult, nemaipermițând o analiză statistică².

¹ În acest context, ar fi foarte interesant de comparat (în termeni de absolvire/promovare/abandonare a cursului, frecvență, interes în învățare, complexitatea cunoștințelor acumulate etc.) nivelul motivației diverselor categorii de studenți cehi sau slovaci pentru învățarea limbii române, dar acesta constituie deja obiectul unui alt posibil studiu. Ne vom mărgini la a menționa faptul că, în ciuda așteptărilor, studenții cei mai motivați s-au dovedit a fi potențialii investitori în afaceri pe teritoriul României, urmați de persoanele pe care obligații de serviciu sau oportunități de lucru le determinau să petreacă mai mult timp în țara noastră și de-abia pe locul al treilea de studenții Universității Caroline (cei mai motivați dintre aceștia fiind, din nou, cei pe care îi așteptau stagii de studiu pe teritoriul României). Pe locul al patrulea se află persoanele care frecventează cursurile ICR, urmate de filologii de profesie interesați în a face studii comparatistice în care să cuprindă și exemple din limba română, studenții școlilor de limbi străine, persoanele care și-au găsit un partener/o parteneră de naționalitate română sau intenționează să finalizeze această relație printr-o căsătorie, persoanele cu strămoși în România etc.

² În altă ordine de idei, mulți dintre cei care și-au aruncat ochii peste acest material au considerat că numărul la care ne-am oprit în final, o sută de studenți selectați pe parcursul a doisprezece ani de studiu, este fie exagerat (ideea că s-ar putea aduna din Cehia – fie și pe parcursul a doisprezece ani – o sută de persoane interesate în limba și cultura română părându-li-se absolut neverosimilă), fie insuficient (pentru un studiu statistic care a durat atât de mult). Primilor le vom răspunde că numai la ICR Praga se organizează în fiecare an cursuri de limba română pentru aproximativ 30-35 de începători (dintre care absolvesc cam jumătate), 15-20 de studenți de anul al doilea (cu 10-15 absolvenți) și 8-10 studenți avansați, care frecventează cursul de conversație). Dacă ne vom mărgini numai la cei care absolvesc și îi vom adăuga și pe cei aproximativ 5 studenți de la Universitate, vom obține 40 de persoane interesate în limba și cultura română numai pe parcursul unui an, astfel încât o cifră de sută de absolvenți în doisprezece ani nu ar trebui să pară exagerată. Celor care, dimpotrivă, consideră drept insuficient numărul subiecților monitorizați de noi, le vom răspunde (am făcut-o într-o anumită formă și mai sus) că, din punct de vedere strict al statisticii, au, fără îndoială, dreptate, dar că filtrul primelor trei criterii, acelea pe care le-am considerat absolut necesare și pe care le-am enunțat mai sus, a redus drastic numărul studenților monitorizați (în special din cauza procentajului mare de abandonuri).

2. Aspectul verbal și problemele legate de el în învățarea limbii române de către cehi și slovaci

2.1. Prezentarea problematicii. Primele explicații

A repeta faptul binecunoscut că, formal, în limba română categoria aspectului verbal nu există, în schimb există „elemente de aspect verbal”¹, mai precis elemente care amintesc de comportamentul perfectiv sau imperfectiv al verbelor slave, ar reprezenta, desigur, un truism inutil, dacă nu ar fi vorba despre prima informație pe care, ca lectori de limba română ca limbă nematernă, suntem nevoiți să le-o furnizăm studenților străini în cadrul lecției cu privire la aspectul verbal. Prima reacție a studenților cehi și slovaci (probabil și a celor de alte etnii slave) este una de șoc, care se preschimbă apoi în panică: aspectul verbal face parte din educația elementară a fiecărui tânăr ceh și slovac, ei au „crescut” utilizând aspectul verbal în vorbirea de fiecare zi, îl au „în sânge”, astfel încât recepționează absența acestuia dintr-o limbă oarecare (fie ea și străină) ca pe o „amputare” fulgerătoare, ca pe o privare subită de un instrument de lucru familiar și, în aparență, de neînlocuit. Noianul de întrebări pe care ni le adresează studenții imediat după acest moment „de șoc” (fără să mai aștepte explicațiile ulterioare) se reduce, în esență, la două idei: „Cum pot românii să vorbească dacă nu au aspectul verbal în limbă?”, respectiv „Cum vom mai putea noi învăța româna în aceste condiții?” Ne-am întâlnit cu asemenea reacții la 82% dintre studenții monitorizați de noi. Restul de 18% erau studenți la Secția de Românică a Facultății de Litere și Filozofie din cadrul Universității Caroline sau la alte domenii filologice, absolvenți de filologie sau buni cunoscători a cel puțin o limbă străină de sorginte romanică sau germanică.

2.2 Cum reacționăm; primele explicații vs. primele compromisuri

Spre a nu-i „pierde” pe studenți încă de la bun început, suntem nevoiți să reacționăm „bătând un pic în retragere”, aplanând ceva din „gravitatea” afirmației inițiale și informându-ne discipolii că, de fapt, „lucrulile nu stau chiar așa” și că anumite elemente amintind de aspectul verbal funcționează și în limba română. Ce-i drept, este de așteptat că vom plăti scump acest „compromis”, întrucât conform experienței noastre, studenții cehi și slovaci se vor „agăța” de aceste elemente marginale ale românei, vor încerca să reducă toată problematica aspectului verbal și a utilizării sale în traducerea bilaterale la aceste câteva elemente, vor forța între cehă și română echivalențe neverosimile, dar familiare lor, străduindu-se să „inventeze” și în română o teorie a aspectului verbal cel puțin asemănătoare, dacă nu

¹ Cu toate acestea, ediția din 2005 a *Gramaticii limbii române* schimbă perspectiva în această privință, propunând o categorie gramaticală a aspectului „specifică verbului care dă seama de structura intervalului de desfășurare a procesului comunicat prin grupul verbal” (GLR I 2005: 449).

echivalentă cu aceea din cehă și slovacă. În medie, 63% dintre studenții monitorizați de noi au reacționat în acest fel la prezentarea elementelor de aspect verbal din limba română, ceea ce, ulterior, mai degrabă ne-a complicat decât ne-a simplificat viața în materie de explicații legate de aspectul verbal. Dar să luăm lucrurile pe rând: ce elemente ale limbii române amintind de aspectul verbal din limbile slave le putem prezenta (nu numai) studenților cehi și slovaci?

2.2.1. *Verbe românești cu înțeles amintind de verbele imperfective din cehă.* Este vorba despre verbe care, prin înțelesul lor, exprimă acțiuni de lungă durată sau frecvent și îndelung repetate:

- *a frecventa* (a merge undeva în mod regulat și pe parcursul unei perioade lungi; variante: *a vizita* (un curs), *a umbla* (la școală) (arhaizant)); stimulează la cehi și la slovaci rapelul la verbe imperfective precum:
 - *chodit* (do školy)/a merge la școală, *a frecventa* cursurile unei școli
 - *navštěvovat* (kurz)/a frecventa un curs, a merge în mod regulat la un curs
 - *chodit* (za někým), *navštěvovat* někoho/a vizita pe cineva în mod frecvent, obișnuit (este posibil să se subînțeleagă acolo și o posibilă relație afectivă)
 - într-un sens doar puțin mai îndepărtat, *chodit s někým/a fi prietena* (prietenu), *iubita* (iubitul) cuiva, *a frecventa* pe cineva în această calitate
 - *a umbla* (în sensul de a merge adesea sau timp îndelungat printr-o anumită zonă: *Umblă noaptea prin oraș*); stimulează la cehi rapelul la verbe imperfective precum:
 - *chodit* (po městě v noci)/a umbla (merge frecvent) noaptea prin oraș
 - *postávat/a sta* sau *rămâne* mai mult timp în limitele aceluiași areal
 - *procházet se/a se plimba* (a merge încet și timp îndelungat)
 - *a locui*, *a șede*, *a sta* (mult timp în aceeași locuință sau în același loc); stimulează la cehi rapelul la verbe imperfective
 - *bývat/a se afla* adesea într-un anumit loc
 - *bydlet/a locui*
 - *pobývat* (nějakou dobu)/a sta, a șede o vreme sau a apărea frecvent într-o zonă, într-un areal, într-o locuință
 - *a zăbovi* (a rămâne mai mult timp într-un loc, adesea însoțit de conotația pierderii timpului, așadar a rămâne mai mult timp într-un loc unde se presupune că nu trebuie să se rămână și a nu fi acolo unde trebuie sau a nu face ceea ce trebuie); stimulează la cehi rapelul la verbe imperfective
 - *zdržovat se/a întârzia* mult, a rămâne mult timp undeva unde se presupune că persoana respectivă nu ar trebui să fie, prin extensie a pierde timpul
 - *meškat/a întârzia*
 - *ztrácet* (čas)/a pierde timpul
 - (mai îndepărtat) *flákat se*, *potloukat se*, *potulovat se/a umbla aiurea*, nu fi prezent acolo unde este necesar (spre a-și face treaba), prin extensie a pierde timpul

- a otrăvi (în sensul de a plictisi în permanență pe cineva printr-o insistență neîntreruptă), a bâzâi, a cihâi; stimulează la cehi rapelul la verbele imperfective
- otravovat/a otrăvi, plictisi, bate la cap, insista
- obtěžovat/a deranja îndelung, în mod repetat și cu insistență, a nu lăsa în pace; (adesea apare aici și o conotație sexuală: a hărțui, a supăra)
- vtírat se/a nu da pace, a se băga în sufletul omului
- a itera (a repeta de un număr mare de ori aceeași operațiune); stimulează la cehi rapelul la verbele imperfective
- opakovat (víckrát)/a repeta (de mai multe ori)
- procvičovat, nacvičovat, trénovat/a exersa, a repeta îndelung și cu perseverență un exercițiu (sau mai multe)
- iterovat/a itera

Există, desigur, destule alte exemple, dar care respectă modelul general de a exprima o acțiune repetată de multe ori sau care continuă / durează mult timp.

2.2.2. „Efecte secundare”

2.2.2.1. *Tendința mimetică de a traduce imperfectivul cehesc prin „imperfectivul” românesc.* Rezultatul a fost că 71% dintre studenții monitorizați de noi s-au străduit timp de aproape două semestre să traducă orice verb imperfectiv cehesc printr-unul dintre verbele din lista relativ restrânsă a verbelor românești care, prin sensul lor, amintesc de aspectul imperfectiv din cehă. Spre a contracara această tendință, am insistat în permanență asupra ideii că principalul criteriu în traducerea verbului ceh în română trebuie să fie sensul, nu aspectul perfectiv sau imperfectiv și că important este ca traducerea în română să exprime același lucru ca și în cehă, dar nu neapărat pe baza unei corespondențe de tip verb imperfectiv – verb cu nuanță imperfectivă (respectiv verb perfectiv – verb cu nuanță perfectivă, situație pe care o vom analiza mai târziu). Mai mult, nu se întâmplă prea des ca un verb imperfectiv din cehă să poată fi tradus printr-un singur cuvânt (verb) în română, de aceea este adesea nevoie ca respectivul context în română să fie creat apelând la cuvinte ajutoare (în general, adverbe de timp), la perifraze, idiomuri sau expresii explicative: *Jezdívám vlakem z Prahy do Brna/Obişnuiesc să merg cu trenul de la Praga la Brno* sau *Merg des cu trenul de la Praga la Brno*, respectiv *Chodím s Katkou/Katka este prietena mea*.

În urma unor exerciții intense și îndelung repetate timp de două semestre, o medie de 41% dintre studenți (în special persoane tinere sau cu pregătire filologică) au început să caute traducerea verbului (perfectiv sau imperfectiv) cehesc în română în funcție de sensul propriu-zis al verbului sau de context (sau chiar să creeze contextul necesar) și nu în virtutea unei „paralele” forțate dintre cele două limbi în domeniul aspectului verbal. Dar după vacanța dinaintea celui de-al doilea an, doar 20% mai reușeau această performanță. O dată în plus, s-a dovedit cât de

repede se uită elementele dificile ale gramaticii unei limbi străine în lipsa contactului cu un vorbitor nativ sau cu limba vie.

2.2.2.2 „(Pre)lungirea” verbelor. O altă eroare frecventă a cehilor și a slovacilor în materie de verbe imperfective este un anumit gen de mimetism pe care îl practică sub influența modelului -*vávat* (*spotřebo(vá)vat*, *pocho(vá)vat*, *opako(vá)vat* etc.): așa cum fiecare silabă -*vá* în plus intensifică, pentru cehi și slovaci, caracterul imperfectiv al verbului, ei au impresia că acest model se poate transfera și în limba română, motiv din care (mai ales atunci când nu știu cum să exprime ideea de imperfectiv în română) manifestă uneori tendința de a „(pre)lungi” verbele românești, spre a le face să sune „imperfectiv” sau chiar „(și) mai imperfectiv”. Ceea ce se poate realiza prin:

- adăugare de terminații improvizate: *încerc mâine* (ceea ce, pentru cehi, sună convingător de „perfectiv”) vs. *încercesc (sau încercchez) în fiecare zi*

- adăugare de prefixe (în principal *re*): *re-re-muncesc* în loc de *muncesc în fiecare zi*

- adăugare de sunete intermediare sau prelungirea unor vocale: *vreau s-o iubiresc toată viața pe prietena mea; ale-e-erg de trei ore prin tot(ul) orașul*.

Chiar dacă relativ puțini studenți (14% dintre cei monitorizați de noi) au manifestat această tendință, faptul în sine că ea a apărut denotă gradul de dezorientare a studenților (mai ales a celor începători) atunci când trebuie să exprime aspectul verbal (în acest caz, imperfectivul) în limba română. Din acest motiv, ne-am străduit să îndreptăm cât mai grabnic acest gen de erori iar sursa de argumentație ne-a fost oferită de însăși natura confuziei: studenții au tendința de a „deriva” ipotetica formă imperfectivă a verbului românesc de la ceea ce li se pare a fi forma lui perfectivă: *încerc* → *încercchez*, *muncesc* → *re-re-muncesc*, *iubesc* → *iubiresc*, întrucât în cehă și în slovacă forma perfectivă și aceea imperfectivă ale aceluiași verb sunt adesea foarte apropiate între ele: *zpívat* – *zazpívat* / *dozpívat*, *navštěvovat* – *navštívit* etc.; de aceea, explicația de bază pe care trebuie să le-o furnizăm este aceea că în română acest principiu nu funcționează: chiar și în puținele cazuri de perechi de verbe românești care ar putea fi identificate cu perechile de tip verb imperfectiv – verb perfectiv din cehă sau slovacă, asemănarea formală dintre „perfectivul” și „imperfectivul” românesc este ceva foarte rar: vezi *a dormi* – *a adormi*, *a ține minte* (a nu uita ceva pe termen lung) – *a reține* (a „introduce ceva în memorie”); *a se drăgosti* (arhaism – a face dragoste, a (se) mângâia, alinta) – *a se îndrăgosti*; *a ține* (pe cineva prizonier) vs. *a reține* (aresta) pe cineva; *a viețui* (a trăi, a exista pe termen lung) – *a supraviețui* (unui accident) etc.

În timp (după două semestre de studiu și lucru intens), acest principiu a fost însușit treptat de către două treimi dintre studenții care manifestaseră inițial tendința de a „prelungi” verbele românești (așadar, cam 10% din totalul celor monitorizați), cu urmarea inerentă a uitării în timpul vacanței.

2.2.3. Imperfectul românesc și imperfectivul. Imperfectul reprezintă un alt element al gramaticii românești care, într-o anumită măsură, le poate suna familiar cehilor și slovacilor în materie de aspect verbal. Așa cum știm, imperfectul descrie o acțiune trecută și neterminată/întreruptă sau o acțiune trecută îndelungată, continuă sau repetată de un număr mare de ori, care a avut loc într-un trecut îndepărtat. A doua situație reprezintă aproape o definiție a verbului imperfectiv cehesc la timpul trecut. Din acest motiv, le recomandăm studenților ca ea să fie tradusă în cehă sau slovacă printr-un verb imperfectiv la timpul trecut. Totuși, și în primul caz imperfectul românesc se pretează tot la traducerea printr-un verb imperfectiv la trecut, chiar dacă descrierea situației nu oglindește definiția imperfectivului într-o asemenea măsură precum în al doilea caz. Să luăm lucrurile pe rând:

2.2.3.1. Acțiune trecută și neterminată/întreruptă. În situația în care nu apare în mod explicit verbul exprimând acțiunea care a întrerupt acțiunea exprimată de verbul la imperfect (*Ce făceai? – Cântam*) am motivat recomandarea traducerii în cehă sau slovacă printr-un imperfectiv prin argumentul că acțiunea verbului românesc la imperfect a durat, probabil, ceva vreme înaintea întreruperii, așadar poate fi considerată o acțiune de lungă durată (*Cos dělal? – Zpíval jsem*).

52% dintre studenți au reacționat pozitiv la acest argument, în schimb un procent de 37% (dintre ceilalți) au obiectat că o acțiune terminată (fie ea și întreruptă) ar trebui tradusă printr-un verb perfectiv (*Dozpíval jsem, Zazpíval jsem*). Le-am explicat că verbul românesc nu exprimă, în acest caz, nici ideea de *a termina de cântat/a termina cântecul*, nici pe aceea de *a fi cântat o singură dată* sau *a fi terminat acțiunea de a cânta*, ci strict pe aceea că acțiunea (trecută) de a cânta nu a fost terminată sau a fost întreruptă și că în sensul acesta trebuie efectuată traducerea. După șase săptămâni de exerciții intense și numeroase exemple, dintre cei 37% au reacționat pozitiv la aceste explicații cam două treimi, dar și aceștia au continuat să aibă probleme cu aplicarea principiului în practică.

Dacă verbul exprimând acțiunea care a întrerupt acțiunea verbului la imperfect apare în mod explicit, le recomandăm studenților să traducă primul verb printr-unul perfectiv și pe al doilea (cel în imperfect) printr-unul imperfectiv, întrucât se presupune că acțiunea întreruptă a durat ceva vreme înaintea apariției factorului perturbator. La rândul său, acesta poate fi asimilat unei acțiuni de scurtă durată (cel puțin în raport cu acțiunea întreruptă) și care are loc o singură dată, ceea

ce se apropie de definiția unui verb perfectiv la timpul trecut: *Când a venit (ea), cântam./ Když přišla, zpíval jsem* (eventual, *právě jsem zpíval*).

47% dintre studenții monitorizați au reacționat pozitiv la această explicație, dar, ca „efect secundar” nedorit, mai mult de o treime dintre ei au tras de aici concluzia că perfectul compus românesc se traduce întotdeauna printr-un perfectiv cehesc la trecut. Contraargumentul (acceptat până la urmă doar de o jumătate dintre „rebeli”) au fost exemple de genul *Am cântat (ani de zile), (acum) nu mai cânt. / Zpíval jsem (celá léta), (ted' už) nezpívám*, însoțite de explicația că perfectul compus (acțiune trecută, terminată într-un moment neprecizat) nu exprimă neapărat un proces care a avut loc o singură dată (Dacă *am cântat ani de zile*, este de așteptat că am făcut acest lucru adesea.)

2.2.3.2 Acțiune de lungă durată sau repetată adesea, desfășurată într-un trecut îndepărtat. Așa cum am menționat mai sus, aceasta este aproape definiția fidelă a verbului imperfectiv la trecut și practic toți studenții au acceptat că în acest fel trebuie efectuată traducerea: *Pe vremea aceea ieșeam cu toate frumoasele din oraș – Tehdy jsem chodival se všemi kráskami ve městě.*

Mai problematică a fost recunoașterea în sine a imperfectului românesc, ceea ce, după două semestre de lucru intens, au reușit numai 64% dintre studenți, iar aproape două treimi dintre ei au uitat regulile imperfectului în timpul vacanței.

2.2.4. Perechi de tip verb cu nuanță imperfectivă – verb cu nuanță perfectivă în limba română. Un alt element al gramaticii românești ce amintește de aspectul verbal din cehă și slovacă și poate contribui la înțelegerea de către studenții cehi și slovaci a modului cum se reflectă această categorie gramaticală specific slavă în limbile neslave este prezența în română a unor perechi de tip verb cu nuanță imperfectivă – verb cu nuanță perfectivă¹. Așa cum arătam la 2.2.2.2, spre deosebire

¹ Verbele românești cu nuanță imperfectivă corespund în mai mare măsură modelului de verb imperfectiv din limbile cehă și slovacă decât verbele cu nuanță perfectivă modelului de verb perfectiv. În cazul acestora din urmă, diferența esențială constă în faptul că, în cehă și slovacă, verbul perfectiv la prezent exprimă o acțiune viitoare care se va desfășura o singură dată, în timp ce, în română, prezentul formal exprimă o acțiune prezentă, indiferent de nuanța perfectivă sau imperfectivă a verbului. Desigur, în expresii colocviale de tip *Mâine mă duc la doctor* sau *Sâmbătă zugrăvesc de dimineața până seara*, prezentul formal exprimă și în limba română o acțiune viitoare, dar asemenea situații nu au valoare de normă. Ori tocmai această ambiguitate a „perfectivului” românesc, la fel ca și situațiile în care prezentul exprimă o acțiune viitoare reprezintă inepuizabile surse de erori și confuzii pentru studenții cehi și slovaci: Ne vom ocupa în detaliu de aceste aspecte la 3.1.1.2.

de cazul cehei și al slovacei, asemănarea formală dintre „perfectivul” și „imperfectivul” românesc reprezintă ceva foarte rar. Mai numeroase sunt, în schimb, situațiile când asemenea perechi pot fi formate dacă renunțăm la dezideratul asemănării formale și, pe de altă parte, dacă (mai ales pentru descrierea acțiunilor cu nuanță perfectivă), acceptăm în locul unui singur cuvânt (verb) varianta perifrazei, a idiomului sau a cuvintelor/expresiilor ajutatoare:

a fugi/alerga – a o lua/rupe la fugă/goană,
a se bâlbâi – a da în bâlbâială,
a tăcea (a nu vorbi vreme îndelungată) – a amuți (a înceta să vorbească, să cânte, să scoată zgomote etc.),
a vorbi (mult timp și încontinuu) – a tăcea¹ (a înceta să mai vorbească),
a se desfășura (un proces, o acțiune etc.) - a începe/a se termina/a se întrerupe/a se relua (același proces, acțiune etc.)
a se întinde/culca – a sta culcat/întins
a fierbe/clocoti – a da în clocot
a avea (poseda ceva pe termen lung) – a primi/a pierde/a înstrăina (respectivul obiect)
a merge – a se opri/a porni
a ști – a afla/a uita etc.

Prezența unor asemenea verbe în limba română și posibilitatea de a le asocia în felul descris mai sus reprezintă aspecte esențiale pentru studenții cehi și slovaci, întrucât le facilitează familiarizarea cu unele dintre posibilitățile de a transpune mecanismul aspectului verbal din cehă sau slovacă în română, le stimulează capacitatea de a identifica și „fabrica” exemple care să ilustreze aceste posibilități, încurajându-le astfel aptitudinile de potențiali traducători și îmbogățindu-le cunoașterea în sine a limbii române. Reacția la prezentarea acestui element al gramaticii românești a fost aproape unanim pozitivă (98%), în schimb și efectele secundare în materie de confuzii, erori și tendințe de a transfera în română în mod direct, fără niciun fel de prelucrare, modele din cehă sau slovacă, au fost pe măsură: pe de o parte influența de apropiere formală din limba cehă dintre verbul imperfectiv și „perechea” sa perfectivă (eventual derivatele sale perfective, dacă sunt mai multe), pe de altă parte animați de un sentiment de siguranță de sine pe care îl trezește în ei informația că și în limba română există cupluri de verbe care amintesc de perechile familiare de tip imperfectiv-perfectiv din propriile lor limbi, mai mult de 70% dintre studenți au căzut mai ales în capcana de a deriva sau improviza forme verbale (inexistente în limba română) presupus perfective, plecând de verbele românești cu nuanță imperfectivă și invers. Am consemnat astfel improvizații „perfective” de tip

¹ Același verb românesc (aici, *a tăcea*) poate avea în anumite contexte nuanță perfectivă, în altele imperfectivă, ceea ce reprezintă o altă sursă de confuzii pentru studenții cehi și slovaci.

a demerge (pe post de „a începe să meargă”, „a porni” sau chiar „a realiza un demers”)¹, *a remerge* („a porni din nou după ce s-a oprit din mers”) sau *a comerge* („a merge către același punct”, „a se întâlni”) plecând de la verbul cu nuanță imperfectivă *a merge*, *a predansa* (pentru „a invita la dans” sau „a deschide balul”) sau *a îndansa* (pentru „a termina de dansat” sau „a înceta să mai danseze”)² pornind de la „imperfectivul” *a dansa* *a transvorbi* (pentru „a întrerupe”, „a interveni în discursul cuiva”) și *a prevorbi* (pentru „a convinge”, „a determina pe cineva să-și schimbe părera”)³ plecând de la *a vorbi* *a subzbura* (pentru „a începe coborârea unui avion în vederea aterizării”) sau *a dezbură* (pentru „a decola”)⁴ plecând de la *a zbura* *a deziubi* (pentru „a înceta să mai iubească”) sau *a răsiubi* (pentru „a se îndrăgosti de altcineva”, „a-și găsi o nouă iubire”) plecând de la *a iubi* etc.

Deși în măsură mai mică (54%), s-a manifestat și tendința complementară de a deriva „imperfective” imagineare de la verbe românești cu nuanță perfectivă (sau care le par studenților a fi astfel), „tehnologia” constând, în acest caz, în a alege în principal verbe cu prefix și a elimina prefixul⁵:

a brăca (pentru „a fi sau a sta îmbrăcat”) plecând de la *a (se) îmbrăca* și *a (se) dezbrăca* *a punge* (pentru „a avea de suferit pe termen lung în urma unei împunsături”) plecând de la *a împunge* *a verge* (pentru „a merge în traiectorii paralele, care nici nu se apropie, nici nu se îndepărtează”) plecând de la *a converge* și *a diverge* *a tașa* (pronunțat uneori, prin contaminare, *a tasa*, pentru „a rămâne timp îndelungat într-o singură bucată, fără a se dezintegra sau a deveni parte a unei structuri mai complexe”) pornind de la *a atașa* și *a detașa* *a pingea* (un sens pe care chiar autorii improvizăției au avut probleme în a-l defini și pe care l-au descris destul de complicat, prin „a nu acționa în niciun fel asupra unui obiect aflat în repaus sau mișcare în apropierea noastră – cărucior, ușă etc. – pe care l-am putea îndepărta de noi prin împingere/respingere sau apropia prin tragere”) plecând de la *a împinge* sau *a respinge* etc.

¹ Aici a avut un rol important și confuzia plecată de la substantivul *demers*.

² Calc grosier după cehă – v. *dotančit*, care are însă mai degrabă sensul de „a-și termina cariera de dansator” sau „a se încheia un festival de dans”

³ Calc după cehă – v. *přemluvit/a convinge pe cineva să-și schimbe o opinie*

⁴ Într-o oarecare măsură calc după cehă – v. *odlétat* sau *odletět/a decola*.

⁵ Așa cum, în cazul anterior, „fabricarea” aparentelor perfective se baza, dimpotrivă, pe adăugarea unui prefix la un verb cu nuanță imperfectivă. Este vorba din nou, într-o anumită măsură, despre transferul improvizat în limba română a unui model din cehă și slovacă: în aceste două limbi, diferența dintre verbul imperfectiv și cel perfectiv constă adesea într-un prefix pe care îl conține cel de-al doilea: *dělám* – *udělám*, *jím* – *dojím* etc.

Tendențe asemănătoare celor descrise mai sus s-au manifestat și prin utilizarea unor prefixe împrumutate direct din cehă sau slovacă (*roz-, od-, do-, u-, před-, po-, za-* etc.), dar, fiind vorba despre un procentaj mic de studenți (6%) cu vârsta de peste 45 de ani și fără pregătire în domeniul filologiei, nu am considerat necesar să prezentăm în detaliu acest aspect. În schimb, o altă confuzie (cauzată tot de prezentarea perechilor de tip verb cu nuanță imperfectivă – verb cu nuanță perfectivă în limba română) a făcut ravagii: 65% dintre studenții monitorizați au căzut în capcana de a improviza perechi de tip verb imperfectiv – verb perfectiv apelând la verbe românești cu forme asemănătoare, dar cu sensuri diferite (de cele mai multe ori, diferența constând tocmai în buclucașul prefix):

a trage – a contrage/a retrage
a rupe – a întrerupe
a tinde – a întinde
a mina – a termina
a mâna – a înmâna
a feri – a oferi/conferi (sau chiar a prefera)
a menaja – a demenaja
a trece – a petrece/a întrece etc.

Exemple:

Mâine „contrag” șifonierul la perete
Dacă nu lucrezi atent, riști să-ți „întrerupi” mâna
Ne-am certat la început, dar ieri a „întins” să-mi dea dreptate
Armata de ocupație a „terminat” terenurile strategice etc.

Așadar, ce soluții avem la îndemână pentru a combate mai sus menționatele „efecte secundare” nedorite și, dimpotrivă, pentru a profita la maximum de prezența în limba română a perechilor de tip verb cu nuanță imperfectivă – verb cu nuanță perfectivă? Având în vedere complexitatea problematicii menționate, considerăm necesar să deschidem aici un nou capitol al materialului de față.

3. Posibile soluții pentru „efectele secundare” de la 2.2.4. Deosebiri între verbele cehești și slovace imperfective/perfective și verbele românești cu nuanță imperfectivă/perfectivă. Alte erori și confuzii uzuale legate de aspectul verbal ale studenților cehi și slovaci care studiază limba română și posibilități de corectare a acestor erori

3.1. Metode pentru combaterea „efectelor secundare” (nu numai) de la 2.2.4.

3.1.1. *Prezentarea, după asemănările conjuncturale, a deosebirilor fundamentale.* În primul rând, după prezentarea acelor elemente ale gramaticii române care amintesc de aspectul verbal din cehă și slovacă, este necesar să subliniem din nou că este vorba numai despre niște asemănări mai mult sau mai puțin conjuncturale și nu despre o veritabilă paralelă structurală, că, dincolo de toate aceste asemănări, totuși categoria aspectului verbal nu există în limba română. Iar după ce ne-am referit la asemănări, vom sublinia deosebirile:

3.1.1.1. *Imperfectiv și viitor.* Chiar dacă la prezent și la imperfect verbele românești cu nuanță imperfectivă se comportă aproape la fel precum verbele imperfective cehești și slovace la prezent și la trecut, timpul viitor consemnează deosebiri esențiale. Dacă verbul imperfectiv cehesc sau slovac la viitor¹ exprimă o acțiune viitoare care va dura timp îndelungat sau va fi adesea repetată (*Budu snídávat doma/Voi lua micul dejun acasă* (în fiecare zi, adesea, mult, timp îndelungat, de acum înainte etc.)), niciuna dintre formele de viitor ale românei nu face vreo mențiune cu privire la durata sau frecvența acțiunii exprimate de verbul la viitor. De aceea, pentru a reda în română sensul imperfectiv din cehă, adesea este necesar să adăugăm în traducere anumite expresii ajutătoare (vezi complementele circumstanțiale de timp din paranteză, în cazul exemplului de mai sus). În absența acestor expresii, în română sensul imperfectiv se poate pierde: *Voi lua micul dejun acasă* (fără alte completări) poate să însemne că acest lucru se va întâmpla o singură dată (de exemplu, imediat sau mâine sau într-o zi care a fost precizată într-un context anterior etc. – ceea ce este mai aproape de perfectiv decât de imperfectiv) sau că această activitate va fi repetată în viitor în fiecare zi, timp îndelungat etc. În concluzie, nu avem niciun mijloc de a deduce elemente de aspect verbal din formele de viitor ale verbelor românești² iar nuanța imperfectivă a unui verb românesc la viitor trebuie, de obicei, subliniată prin cuvinte și expresii ajutătoare. După două semestre de lucru intens, 52% dintre studenții monitorizați au acceptat și înțeles acest principiu.

¹ Ne referim la viitorul de tip *budu + infinitiv*, valabil pentru verbele imperfective.

² Desigur, dacă este vorba despre un verb românesc cu nuanță imperfectivă, aceasta se poate păstra și la viitor: *Budu navštěvovat tento kurz /Voi frecventa acest curs* (regulat, de multe ori în viitor, de-acum încolo etc). Dar nuanța imperfectivă a verbului *a frecventa* se deduce nu din forma de viitor, ci din sensul în sine al verbului, astfel încât nu este vorba despre o excepție.

3.1.1.2. Verbul perfectiv cehesc/slovac și verbul românesc cu nuanță perfectivă.

Aici, deosebirile sunt mai pronunțate decât în cazul imperfectivelor iar cea mai importantă dintre ele constă în faptul că, (3.1.1.2.a) în cehă și slovacă, timpul prezent al verbului perfectiv exprimă o acțiune viitoare care se va desfășura o singură dată (*Posnídám později – Voi lua/o să iau micul dejun mai târziu* (o singură dată, astăzi, apoi nu mai fac nicio referire cu privire la repetarea în viitor a acțiunii)), în timp ce prezentul românesc exprimă întotdeauna o acțiune prezentă, indiferent de prezența unei nuanțe perfective sau imperfective a verbului. Desigur, există în română, așa cum am mai menționat, varianta colocvială a exprimării viitorului cu ajutorul prezentului (*Iau micul dejun mai târziu*), dar nici de aici nu rezultă în mod echivoc caracterul perfectiv: în funcție de context, *Iau micul dejun mai târziu* poate să exprime, ca și în cehă, o acțiune care se va desfășura în viitor, o singură dată (astăzi, mai târziu), dar și un obicei: *Iau micul dejun mai târziu*, adică nu foarte de dimineață, de obicei, în fiecare zi, ceea ce este mai aproape de un verb imperfectiv la prezent decât de un perfectiv. Nici traducerea cu ajutorul unui verb românesc la viitor (*Voi lua/o să iau micul dejun mai târziu*) nu garantează exprimarea caracterului perfectiv al acțiunii, întrucât ambiguitatea persistă: *Voi lua micul dejun mai târziu* poate să însemne astăzi, mai târziu, o singură dată, dar și angajamentul de a institui un obicei: (de acum înainte) *Voi lua micul dejun mai târziu*. În concluzie, ca și în cazul verbelor cu nuanță imperfectivă, exprimarea caracterului perfectiv în română depinde în principal de context iar acesta trebuie precizat cu ajutorul unor cuvinte și expresii suplimentare ajutătoare: *Astăzi (de data asta, prin excepție etc.) voi lua micul dejun mai târziu*. După două semestre, numai 47% dintre studenți au acceptat și înțeles aceste explicații, care, totuși, au ajutat la reducerea semnificativă a impactului a două confuzii grave, specifice pentru studenții cehi și slovaci. Prima dintre ele este (3.1.1.2.b) tendința de a identifica una dintre cele două forme românești ale viitorului (*o să + conjunctiv*, respectiv *voi + infinitiv*) cu viitorul clasic (*budu + infinitiv*) al verbelor imperfective, iar pe cealaltă cu „viitorul” exprimat de prezentul formal al verbelor perfective (*uvidím, dodělám to*)¹. Cea de-a doua confuzie (3.1.1.2.c) consistă în identificarea perfectivului cehesc cu exprimarea colocvială a viitorului românesc cu ajutorul prezentului (*Mâine plec la Praga/Zíttra pojedu do Prahy*). Procentul de corecție este comparabil cu cel de mai sus (48%). O altă deosebire esențială în materie de aspect verbal între cehă/slovacă și română este faptul că (3.1.1.2.d) verbul românesc cu nuanță perfectivă reprezintă o aproximație mai grosieră pentru verbul perfectiv cehesc sau slovac decât în cazul imperfectivelor: relația dintre verbele românești cu nuanță imperfectivă, respectiv

¹ De cele mai multe ori, studenții identifică forma de viitor *voi + infinitiv* cu „viitorul” perfectiv din cehă/slovacă și forma *o să + conjunctiv* cu viitorul verbelor imperfective, dar am constatat și tendința opusă.

perfectivă, este mai degrabă una dintre verbe de stare (acțiune de lungă durată, cu evoluție și ritm lent) și de proces (acțiune de scurtă durată, cu evoluție și ritm rapid, a cărei desfășurare perturbă/afectează acțiunea verbului de proces corespunzător): *Avionul zboară* („stare”/acțiune îndelungată și fără evoluții spectaculoase), dar înainte de aceasta *a decolat* (proces evident mult mai scurt și mai rapid, a cărui finalizare a generat „starea” de zbor de lungă durată) și *va ateriza*, (un alt proces mai rapid și incomparabil mai scurt decât zborul, care va afecta „starea” de zbor în sensul că o va încheia). Încă o dată, aceasta nu înseamnă, desigur, aspect imperfectiv, respectiv perfectiv, totuși trebuie să le explicăm studenților că nu avem în română (cel puțin pentru verbele perfective) o aproximație mai bună. După două semestre, au reacționat pozitiv la această explicație 44% dintre studenți (în special persoane sub 40 de ani și/sau cu educație filologică, eventual intelectuali din alte domenii umaniste).

3.1.2. Prezentarea în detaliu a situațiilor când româna permite traducerea unui verb cehesc sau slovac printr-un cuvânt unic. Apelul la cuvinte și expresii ajutoare, idiomuri și perifraze. În cehă există numeroase situații când un verb (un singur cuvânt) descrie o acțiune sau o stare pentru care în română nu se poate găsi un echivalent, ci trebuie exprimată prin perifraze, idiomuri, descrieri explicative și/sau cuvinte ajutoare. Uneori, perifrazele și explicațiile suplimentare în română sunt necesare pentru a exprima sensul însuși al verbului:

marodit – a zăcea bolnav mult timp/a „boli” (arhaism),
šéfovat – a fi șeful unui birou sau al unei instituții
kamarádit se – a fi prieten cu
postrádat – a duce lipsa a ceva sau cuiva
úřadovat – a presta muncă de funcționar etc.

caracterul său imperfectiv

jezdivat – a călători adesea cu un vehicul pe un anumit traseu
spotřebovávat – a consuma în mod curent/a obișnui să consume/a consuma (o anumită cantitate într-o unitate de timp) conform parametrilor tehnici
snídávat – a obișnui să ia micul dejun/a lua micul dejun în fiecare zi, timp îndelungat
vydělávat – a câștiga în mod curent (o anumită sumă pe lună)/a avea salariul de/a se întreține din etc.

sau caracterul său perfectiv

udělat – a face ceva o singură dată în viitor
dojít – a termina de mâncat
usnout – a adormi o singură dată în viitor
přečíst (si) – a citi toată cartea
zatančit si – a face un dans/a dansa o dată cu cineva etc.

De aceea, este necesar să li se explice studenților că improvizațiile lexicale în limba română după modele cehești sau slovace (așa cum le-am prezentat la 2.2.2.1, 2.2.2.2, 2.2.3.1, 2.2.4, 3.1.1.1, 3.1.1.2) sunt în cea mai mare parte sortite eșecului și că, pentru a exprima în română sensul anumitor verbe sau aspectul lor perfectiv sau imperfectiv din cehă sau slovacă, trebuie consultate dicționarele sau întrebări pedagogii sau vorbitorii nativi, de preferat cu pregătire în domeniul filologiei. După două semestre, aceste explicații au fost acceptate și înțelese (atât pentru cazul verbelor imperfective, cât și pentru acela al verbelor perfective) de 45% dintre studenții monitorizați. (Comparând cu 3.1.1.1, observăm că procentajul a fost mai mare atunci când a fost vorba numai despre verbe imperfective/cu aspect imperfectiv).

3.1.3 Explicații cu privire la rolul sensului și al contextului în precizarea nuanței imperfective sau perfective a verbului românesc. Independența elementelor de aspect verbal din limba română de forma verbului. Nuanța imperfectivă sau perfectivă a verbului românesc este în covârșitoarea majoritatea a situațiilor impusă de sensul verbului respectiv sau de contextul în care el apare, dar practic niciodată de forma verbului. Deși nu este o regulă, în cehă sau în slovacă o „marcă” a verbului perfectiv este uneori prefixul, ceea ce, așa cum arătam și la 2.2.4 și în nota de subsol numărul 10, determină o tendință aproape generală a studenților cehi și slovaci de a utiliza forma verbului (și în special prezența sau absența prefixului) pentru a preciza nuanța imperfectivă sau perfectivă a verbului românesc. De aceea, este necesar să li se repete studenților până când vor înțelege și să se argumenteze de fiecare dată cu un număr convingător de exemple suficient de variate că principalele criterii în precizarea elementelor/nuanțelor de aspect verbal în română sunt sensul verbului și contextul în care el apare, nu aspectul formal (în particular, nu prezența sau absența prefixului). Astfel, de exemplu, le vom explica studenților că verbe românești cu nuanță imperfectivă dată de însuși sensul lor, precum cele prezentate la 2.2.1, se vor traduce aproape întotdeauna în cehă sau în slovacă prin verbe imperfective, dacă se află la timpul prezent sau imperfect, dar că în toate celelalte situații (verbe românești cu nuanță imperfectivă la timpul viitor sau verbe românești cu nuanță perfectivă) avem nevoie de o cât mai bună înțelegere a contextului pentru a realiza o traducere fidelă în cehă sau slovacă.

Pentru simplitate, vom exemplifica tot cu propoziția propusă la 3.1.1.2 (cu ajutorul căreia, de altfel, o parte însemnată dintre studenți înțeleg destul de bine

explicațiile aferente acestui paragraf), dar de data aceasta ne vom referi în principal la traducerea din română în cehă sau slovacă: *Iau/Voi lua micul dejun mai târziu*.

Prezența unui determinativ de tip *mâine, astăzi, în ziua aceea* va permite fără echivoc precizarea nuanței perfective a propoziției și traducerea ei printr-un verb perfectiv în cehă sau slovacă: (*Zítřa*) *posnídám později* (în funcție de caracteristicile contextului, determinativul din română poate fi tradus sau nu în cehă: de exemplu, *Astăzi voi lua micul dejun mai târziu* se poate traduce în cehă prin *Posnídám později*).

În schimb, determinative precum *întotdeauna, de acum încolo, de mâine, de obicei, în general* etc. vor preciza nuanța imperfectivă a propoziției românești și vor permite traducerea în cehă/slovacă printr-un verb imperfectiv, cu sau fără traducerea determinativului românesc, în funcție de caracteristicile contextului: (*Už, od zítřa* etc.) *Budu snídat později*.

Desigur, contextul poate fi precizat și altfel decât prin cuvinte sau expresii ajutătoare în cadrul aceleiași propoziții: el poate fi cunoscut din enunțuri anterioare, dedus pe baza trăsăturilor sau evoluției personajului etc. Important rămâne rolul esențial al contextului și al sensului în precizarea elementelor de aspect verbal și a modului cum va fi tradus verbul respectiv în cehă sau slovacă. La toate aceste explicații vom adăuga și precizarea (de altfel, anticipată oarecum de exemplul analizat mai sus) că același verb românesc, fără niciun fel de modificări de formă, poate fi în anumite contexte perfectiv, în altele imperfectiv (*Mâine merg/voi merge la doctor* vs. *Dimineața merg/voi merge la facultate*), ceea ce va argumenta o dată în plus rolul contextului în precizarea elementelor de aspect ale verbului românesc și a modului în care acesta trebuie tradus în cehă și slovacă. În ansamblu, reacția studenților la aceste explicații a fost comparabilă cu aceea de la 3.1.1.2 (46% după două semestre de studiu).

3.2 Alte erori legate de aspectul verbal ale studenților cehi și slovaci care învață limba română

Erorile și confuziile studenților cehi și slovaci pe care le vom prezenta pe scurt în paragrafele următoare sunt mai puțin frecvente (dar și mai puțin previzibile) decât acelea prezentate și analizate până acum. Totuși ele exprimă, pe de o parte, realitatea că utilizarea aspectului verbal în traducerile bilaterale și în special transpunerea sa în română reprezintă pentru studenții cehi și slovaci chestiuni cu adevărat spinoase, pe care lectorul vorbitor nativ de română trebuie să le trateze cu toată seriozitatea, și, pe de altă parte, faptul de netăgăduit că „fantezia” studenților în materie de erori și confuzii este inepuizabilă și că acestea pot apărea în orice moment, din direcții adesea surprinzătoare. În special din acest ultim motiv

(dar nu numai), lectorul trebuie să fie în permanență pregătit a găsi (adesea pe moment) explicații care să combată erori și interpretări eronate ale studenților, chiar și atunci când acestea „lovesc” de unde nu ne așteptăm.

3.2.1 Asocierea perfectivului cu articolul hotărât

3.2.1.1 *Descrierea confuziei.* 18% dintre studenți (în principal persoane fără pregătire în domeniul filologiei) au imaginat o asociere pentru noi surprinzătoare între verbul perfectiv cehesc (respectiv verbul românesc cu nuanță perfectivă) și articolul hotărât din română, precum și, prin analogie, între verbul imperfectiv și articolul nehotărât sau lipsa articolului. Argumentația (și implicit raționamentul) studenților a constat în asocierea dintre „unicitatea” substantivului articulat (*acela despre care vorbim, pe care îl cunoaștem, așadar, unic*) și „unicitatea” acțiunii descrise de verbul perfectiv din cehă și slovacă (la timpul prezent, el descrie o acțiune care se va desfășura *o singură dată* în viitor, iar la trecut, un proces care s-a petrecut *o singură dată* în trecut). Oricât ar părea de straniu, studenții au socotit că „acela care este identificat drept unic” (substantivul articulat – sau subiectul exprimat de acesta) ar trebui, în principiu, să efectueze o acțiune care, ca și el, se evidențiază tot printr-un caracter unic, așadar exprimată printr-un verb perfectiv (sau cu nuanță perfectivă în limba română – eventual interpretat sau înțeles astfel de către student). În schimb, un substantiv nearticulat (*necunoscut, despre care nu am vorbit până acum, care nu este precizat, așadar nu este unic*) ar trebui asociat, conform unui raționament similar, cu o acțiune care nu se desfășoară, nici ea, o singură dată, ci de mai multe ori, mai precis, de un număr nedefinit de ori, așadar exprimată printr-un imperfectiv (respectiv printr-un verb cu nuanță imperfectivă în limba română – sau considerat astfel de către student). Pe scurt, am avut de a face cu exemple de tip:

- *Student așteaptă tramvai;* explicația venită din partea studentului a fost că *a aștepta* reprezintă o acțiune de lungă durată și/sau repetată în fiecare zi, așadar exprimată printr-un verb cu nuanță imperfectivă, căreia este „normal” să îi asociem nu numai un subiect, ci chiar și un complement direct exprimate prin substantive nearticulate, întrucât, dat fiind caracterul imperfectiv, așadar, lipsit de „unicitate” – al procesului, nici subiectul, nici complementul direct nu pot fi „unici”, așadar nu se pot exprima prin substantive articulate, întrucât *orice* student poate aștepta *oricând*, *orice* tramvai.

- În schimb, după ce tramvaiul vine/va veni, *Studentul se urcă¹/va urca în tramvaiul;* Așa cum este de așteptat, explicația este complementară celei de mai sus:

¹ Acest gen de confuzii au fost aproape întotdeauna (17 din 18 studenți) asociată cu eroarea de a identifica prezentul românesc colocvial cu sens de viitor cu perfectivul din cehă (vezi 3.1.1.2.c).

a urca exprimă¹ o acțiune „unică” și care se va desfășura în viitor², de aceea avem de a face cu un verb perfectiv care poate fi asociat numai cu un subiect (*studentul*) și un complement (*în tramvaiul*) exprimate prin substantive articulate, întrucât o acțiune concretă, perfectivă, „unică”, poate fi efectuată numai de către un subiect „unic” (în tramvai s-a urcat un student bine identificat și precizat, acela pe care îl vedem urcându-se, așadar „unic”) și determinată de un complement „unic” (studentul s-a urcat într-un tramvai identificat în mod univoc, tramvaiul care a venit, așadar „unic” și el).

3.2.1.2 *Metode de a înlătura eroarea.* Lucrurile se pot corecta mai simplu decât ne-am putea aștepta, întrucât confuzia este destul de grosieră și ar fi dificil ca o persoană care a absolvit (fie și) cel puțin o școală medie să persiste în ea, din momentul în care i se explică despre ce e vorba și i se aduc contraargumente. Pe scurt, explicația constă în disocierea fermă a „unicității” în cazul substantivului articulat de „unicitatea” acțiunii exprimate de verbul perfectiv: în primul caz, este vorba de a determina în mod univoc persoana sau obiectul determinate de un substantiv (se pot aminti aici regulile articolului hotărât din română), iar în al doilea caz este vorba de efectuarea o singură dată a unei acțiuni. Nu este nicio legătură logică între cele două tipuri de „unicitate”:

- un subiect exprimat printr-un substantiv nearticulat poate să efectueze o acțiune „perfectivă”: (când vine/va veni tramvaiul), *Un student se va urca în tramvai* (un student oarecare, nedeterminat, pe care nu-l cunoaștem, așadar un subiect exprimat printr-un substantiv nearticulat, se va urca în tramvai „o singură dată”, „în viitor”, așadar va efectua o acțiune „perfectivă”, după criteriile limbii cehe sau „cu nuanță perfectivă”, în limbajul gramaticii române³)

- un subiect exprimat printr-un substantiv articulat poate să efectueze o acțiune „imperfectivă”: *Studentul* (precizat, bine determinat, pe care îl cunoaștem, așadar, „unic”) *așteaptă* (timp îndelungat sau în fiecare zi) fie *tramvaiul* (articulat, precizat, „unic” etc.), fie *un tramvai* (nearticulat, oarecare etc.)

¹ În acest context, „a urca în tramvai”, întrucât, în alte contexte (*Am urcat toată ziua pe munte și tot n-am ajuns la vârf*), același verb prezintă o nuanță în mod evident imperfectivă.

² În raționamentul studenților nu s-ar fi schimbat nimic nici dacă acțiunea s-ar fi desfășurat în trecut. Ni s-au oferit și exemple de tip: (după ce tramvaiul a venit), *Studentul s-a urcat în tramvaiul*, cu singura diferență că acțiunea exprimată de verbul presupus perfectiv s-a desfășurat în trecut.

³ Și mai convingătoare a fost varianta încărcată de o oarecare coloratură subiectivă *S-o urca vreun student și-n tramvai!*

- cel mai bine au funcționat, ca de obicei, rapelurile la limba maternă a studenților care au căzut victimă acestei confuzii; iar după exemplificări în cehă sau slovacă (*(Tento) student čeká na tramvaj vs. (Nějaký) student nastoupí do tramvaje*), practic toți subiecții și-au înțeles eroarea și au fost chiar surprinși de a o fi făcut.

3.2.2. Aspectul verbal și prezența determinativelor (complementelor)

3.2.2.1 *Formularea erorii.* 16% dintre studenți (jumătate dintre ei fiind și „clienți” ai punctului 3.2.1) au ajuns la concluzia că verbul perfectiv (cu nuanță perfectivă) românesc nu admite determinative/complemente (ce-i drept, trei dintre ei, absolvenți de facultate, dar nu în domeniul filologiei, au admis și variante mai puțin „radicale”: *verbul românesc perfectiv/cu nuanță perfectivă nu admite determinative sau le admite într-o măsură sensibil mai mică decât verbul cu nuanță imperfectivă*). Pe de o parte, poate fi simțită aici o anumită influență (oricum, strict empirică) a cehei și a slovacei, întrucât câteva dintre cele mai uzuale verbe perfective din aceste limbi se utilizează, într-adevăr, foarte des fără determinative (sau cel puțin au înțeles și în absența acestora):

Uvidíme – (Mai) vedem (noi)

Usnu – Voi adormi

Zatančíme si? – Dansăm? (Vă invit la dans)

Dojedl – A terminat de mâncat etc.

Pe de altă parte, poate părea ciudat faptul că absolut toți studenții care au formulat această „regulă” au admis-o numai pentru limba română, părându-li-se firesc ca ea să nu funcționeze în cehă și slovacă. Din acest motiv, explicațiile din partea lectorului s-au putut baza în măsură mai mică pe rapelul la limbile materne, dar, în cele din urmă, au fost acceptate „chiar și” împreună cu aceste rapeluri.

3.2.2.2 *Metode de a înlătura eroarea.* La fel ca și la 3.2.1, confuzia este grosieră, ca atare nu putea nici persista, nici rezista unor explicații logice. Pe scurt, le explicăm studenților că nu există nicio legătură între aspectul verbal și prezența sau absența complementelor și că există și verbe imperfective/cu nuanță imperfectivă, cât și verbe perfective/cu nuanță perfectivă care au înțeles și în absența determinativelor, fără, totuși, a respinge în vreun fel prezența acestora: *Doarme. Doarme adânc; Voi adormi. Voi adormi repede/în curând.* De asemenea, vom argumenta și prin exemple de verbe cu nuanță imperfectivă, respectiv perfectivă, al căror înțeles este dependent de prezența unui determinativ: *Asta îmi face bine; Șoferul va apăsa pe buton (îndată, imediat, „o singură dată”)*

Deși, așa cum menționam în finalul paragrafului 3.2.2.1, rapelul la cehă sau slovacă a fost mai puțin eficient în acest caz, el a funcționat în sensul că, pornind de

la exemple din cehă sau slovacă, am putut formula, prin traduceri directe, exemple corespunzătoare în română care i-au ajutat pe studenți să înțeleagă confuzia: *Spí. Hluboce spí; Usnu. Brzy usnu*, respectiv *To mi dělá dobře; Řidič stiskne tlačítko*. Ca și la 3.2.1, în final toți studenții au înțeles eroarea și, în timp, ea a dispărut.

3.2.3 Aspectul verbal și prezența determinativelor/complementelor precedate de prepoziții. O variantă mai puțin „radicală” a confuziei anterioare constă în presupunerea că un verb românesc cu prefix („așadar, perfectiv”) nu admite determinative/complemente precedate de prepoziții. 10% dintre studenți au fost „victime” ale acestei erori, aproape toți (nouă zecimi) fiind inițial „partizani” ai ipotezei 3.2.2 și limitând-o apoi la verbele cu prefixe, respectiv la complementele prepoziționale. Confuzia se poate elimina la fel de rapid și cu aceleași metode ca la paragraful anterior, ținând însă seama de specificitatea erorii și alegând exemple bazate pe verbe cu prefix. În plus, li se va aminti studenților că nu toate verbele românești cu prefix au obligatoriu aspect perfectiv: *Cum îl cointeresăm în democrație pe locuitorul din mediul rural?; I-am recunoscut în permanență superioritatea* (Aici, verbul cu prefix are chiar aspect imperfectiv)

Interesante, în cazul acestei confuzii, sunt în principal originile ei, așa cum le explică studenții înșiși:

3.2.3.1 Pe de o parte, este vorba despre o influență/contaminare parțială din limba cehă combinată cu o interpretare eronată de către studenți a unui fenomen stilistic specific cehesc și transpunerea sa parțială, lipsită de discernământ, în română. Este vorba despre expresii în care un verb cehesc cu prefix este utilizat împreună cu un determinativ/complement precedat de aceeași prepoziție care constituie prefixul verbului:

dojždím do Brna (călătoresc adesea sau în mod regulat până la Brno – de exemplu pentru că lucrez sau locuiesc acolo)
sejdu se s ní (mă întâlnesc cu ea)
před nimi předstírá hovor s milenkou (de față cu ei pretinde că ar vorbi cu iubita lui)
dođělám to do příštího týdne (termin până săptămâna viitoare)
zajdu za Luckou¹ (voi merge s-o vizitez pe Lucka) etc.

¹ De remarcat că nici măcar nu avem de a face cu verbe perfective în toate exemplele invocate, totuși, „regula” dedusă de studenți pentru limba română se referă strict la verbe cu aspect perfectiv.

Deși expresiile de acest gen sunt uzuale în limba cehă iar gramatica nu le interzice, din punct de vedere stilistic ele nu sunt considerate a face parte dintr-un limbaj foarte îngrijit, reproșându-li-se faptul că repetiția determinată de identitatea prefixului verbal cu prepoziția care precede determinativul crează un efect pleonastic. Printr-un proces de contaminare și preluare superficială, combinat cu influența ipotezei 3.2.2, ai cărei partizani înfocați fuseseră, studenții cehi și slovaci au ajuns la concluzia că numai verbelor românești cu prefix (așadar, în accepția studenților, perfective) ar trebui să li se aplice o limitare asemănătoare cu aceea descrisă mai sus, dar mult mai restrictivă, în sensul interdicției de a fi determinate de orice fel de complemente prepoziționale.

3.2.3.2 Pe de altă parte, există în limba română niște construcții în mod evident pleonastice, asupra cărora studenților deja li se atrăsese atenția: *a urca (în) sus*; *a înainta înainte*; *a (re)itera din nou* (aici avem de a face chiar cu un „dublu pleonasm”); *a ieși afară*; *a se înșirui în rând* etc. Plecând de aici și prin contaminare cu ideea că utilizarea verbelor cehești cu prefixe urmate de prepoziții identice prefixelor respective poate duce la pleonasm (v. 3.2.3.1), într-o primă fază studenții au tras concluzia că în română sună pleonastic (deci, sunt „interzise”) construcții de tip *a deraia de pe linie*; *a introduce* (un obiect) *în(tr-o) cutie*; *a (se) cuminți cu timpul* (eventual *cu duhul*¹); *a se perinda pe acolo* etc.

De aici, într-o fază ulterioară, a apărut generalizarea („niciun verb românesc cu prefix nu se poate utiliza cu nicio prepoziție/cu niciun complement prepozițional”), oarecum firească și de așteptat de la o anumită categorie de studenți, atâta vreme cât le simplifică munca și, implicit, viața.

3.3. „Efecte secundare de gradul al doilea” ale explicațiilor cu privire la deosebirile dintre cehă/slovacă și română în materie de aspect verbal

3.3.1 *Româna – „limbă a imperfectivelor”*. Confuziei pe care o vom descrie în continuare i-au „căzut victimă” un procent neașteptat de mare de studenți: 19%. Un alt motiv inițial de surprindere pentru autorul acestor rânduri l-a constituit și realitatea că, fără excepție, toți acești studenți s-au numărat printre aceia care au reacționat pozitiv la explicațiile de la 3.1.1.1 și 3.1.1.2 cu privire la asemănările și deosebirile dintre verbele imperfective/perfective cehești și verbele românești cu nuanță imperfectivă/perfectivă. Ceea ce ne-a determinat (de fapt, aproape că ne-a obligat) să definim, să constatăm și să prezentăm niște așa-numite „efecte secundare

¹ V. „Nămetenia de om se cumințise cu duhu”, Petre Ispirescu, *Aleodor Împărat*. Povești nemuritoare 11, București, Editura Ion Creangă, 1975.

de gradul al doilea” ale explicațiilor lectorului cu privire la deosebirile dintre cehă / slovacă și română în materie de aspect verbal¹.

3.3.1.1) *Definirea erorii.* Așadar, un prim asemenea „efect secundar de gradul al doilea” constă în „deducția” de către studenți a „regulii” că, de fapt, în română nu există nici perfectiv, nici nuanță perfectivă și că totul, fără excepție, trebuie privit, înțeles și implicit tradus prin prisma imperfectivului. Sursa confuziei o reprezintă în principal explicațiile de la 3.1.1.2 cu privire la deosebirile dintre verbele perfective cehești / slovace și verbele românești cu nuanță perfectivă, mult mai pronunțate decât în cazul imperfectivului, și puținătatea elementelor de paralelă dintre perfectivul cehesc / slovac și verbul românesc cu nuanță perfectivă (în timp ce imperfectivul oferă elemente de paralelă sensibil mai numeroase și mai pronunțate – v. 2.2. și 3.1.1.1). Mai ales imposibilitatea formulării unei reguli viabile care să permită traducerea verbului perfectiv cehesc printr-un singur cuvânt (verb) în limba română i-a determinat pe studenți ca, „în disperare de cauză”, să renunțe a mai căuta posibilități de traducere bilaterală cu ajutorul perfectivului, respectiv al verbelor cu nuanțe perfective sprijinite de perifraze și explicații, și să apeleze în toate situațiile la imperfectiv. Consecințele sunt aproape previzibile: *Voi face aceasta mai târziu* devine *Budu to dělat později* în loc de *Udělám to později* (deși nuanța perfectivă este evidentă și în limba română – *voi face aceasta mai târziu*, în viitor, o singură dată), *O să vedem* (în sensul de *ne mai gândim*, *mai reflectăm*) a fost tradus prin *Budeme vidět* în loc de *Uvidíme*, *Usnu* devine *Voi dormi/O să dorm* în loc de *Voi adormi/O să adorm*, *Poletím* a fost tradus prin *Voi zbura/O să zbor* în loc de *Voi decola*, tocmai din teama de a utiliza „inexistentele” verbe românești cu aspect perfectiv care, în aceste cazuri, ar fi exprimat în mod exact sensul verbului perfectiv cehesc.

3.3.1.2 *Corectarea erorii.* Din nou, avem de-a face cu o confuzie prea grosieră pentru a putea rezista unor argumente logice. Este suficient să le explicăm studenților că nu este cazul să fim „mai catolici decât Papa” și să ne temem de complicațiile perfectivului într-o asemenea măsură, încât să le evităm definitiv prin apelul permanent la imperfectiv. Practic, aproape că nu este nevoie de explicații noi,

¹ Vorbim despre un „al doilea grad”, întrucât explicațiile de la 3.1.1, 3.1.2 și 3.1.3 erau menite tocmai a înlătura efectele secundare de la 2.2.4, pe care acum le putem defini ca „efecte secundare de gradul întâi” și care, să nu uităm, au apărut ca reacție la prezentarea puținelor elemente de relativă asemănare dintre cehă/slovacă și română în materie de aspect verbal de la 2.2.

este suficient să fie reluate și lămurite în detaliu acelea de la 3.1.1.2, 3.1.2 și 3.1.3 cu privire la utilizarea perfectivului în traduceri bilaterale și să se apeleze, eventual, la un număr mai mare de exemple. De asemenea, trebuie repetat și subliniat că fiecare situație de traducere între cehă/slovacă și română trebuie tratată în mod individual, criteriul căutării variantei în limba țintă fiind exclusiv sensul expresiei în limba sursă și nu o ipotetică regulă generală, în acest caz inexistentă și imposibil de formulat. După două semestre, toți studenții și-au conștientizat confuzia și, încetul cu încetul, nu au mai practicat exagerările aferente ei.

3.3.2 Hipercorectitudine; exacerbară și permanentizarea perifrizei

3.3.2.1 *Definirea erorii.* Un alt „efect secundar de gradul al doilea” al explicațiilor de la 3.1.1.1, 3.1.1.2, 3.1.2 și 3.1.3 constă în utilizarea exagerată a perifrizei, explicațiilor și cuvintelor ajutoare în traduceri bilaterale în care este implicat aspectul verbal (mai ales atunci când este vorba despre verbe perfective sau cu nuanță perfectivă). Nu mai puțin de 35% dintre studenții monitorizați au căzut în această cursă (iar mai mult de jumătate dintre ei – aproape 20% din numărul total – au ajuns în faza de a permanentiza această eroare, apelând în vederea traducerii la perifrază și la explicații și atunci când nu era nevoie). La fel ca la 3.3.1, este vorba, fără excepție, despre studenți care au reacționat pozitiv la explicațiile de la paragrafele menționate mai sus cu privire la asemănările și deosebirile dintre verbele imperfective / perfective cehești și verbele românești cu aspect imperfectiv/perfectiv și cu privire la necesitatea precizării contextului (de exemplu, cu ajutorul perifrazelor, explicațiilor și al cuvintelor ajutoare) atunci când efectuăm traduceri în care este implicat aspectul verbal (motiv din care considerăm și confuzia 3.3.2 drept un „efect secundar de gradul al doilea”). Din acest motiv, traduceri simple de tip *Zítřa navštívím rodiče své přítelkyně (Mâine îi voi vizita/o să-i vizitez pe părinții prietenei mele)* sau *Řeknu Vám to (O să vă spun)* devin, în virtutea încercării de a sublinia în mod superfluu caracterul perfectiv al acțiunii, *Mâine îi voi vizita/o să-i vizitez/îi vizitez pe părinții prietenei mele o singură dată/o singură dată în viață/peu foarte scurt timp/cu un singur gest (!)/și nu voi repeta aceasta (!)/și n-o voi mai face niciodată* etc., respectiv *Vă spun, dar n-o să repet/Vă voi spune o dată și să țineți minte/O să vă zic numai prima oară, că nici popa nu toacă de zece ori pentru o babă surdă (!)* etc.

Confuzia persistă și în cazul traducerilor care implică imperfectivul: *Od zítřa budu vstávat ráno (De mâine mă voi trezi de dimineață)* sau *Budu se vyjadřovat v mezích slušnosti (Mă voi exprima în limitele decenței)* au fost „îmbogățite” de către studenți prin adăugarea unor „precizări” de tipul *De mâine mă voi scula în fiecare dimineață/Începând de mâine o să mă trezesc de dimineață multă vreme/Jur că (!) începând de mâine mă scol de dimineață/Mă voi trezi de dimineață de fiecare dată/mereu/fără încetare/toată viața/până la loc comanda (!)* etc., respectiv *Promit*

că de acum încolo o să mă exprim frumos/Voi vorbi decent mult timp de azi înainte (!)/O să vorbesc decent și discursul meu va dura mult/De-acum nu mai vorbesc urât în ruptul capului (!) etc.

De explicații inutile ale contextului nu am scăpat nici în cazul traducerilor în sens invers: propoziția *Îi voi scrie/îi scriu (lui) mâine (Napíšu mu zítra)* a fost tradusă (tot în scopul de a se sublinia în mod superfluu aspectul perfectiv al acțiunii) prin *Napíšu mu zítra jednou navždy (Îi voi scrie mâine o dată pentru totdeauna)/Napíšu mu zítra a at' mi už dá pokoj (Îi scriu mâine și pe urmă să mă lase-n pace (!))/Napíšu mu zítra ale to se opakovat nebude (Îi voi scrie mâine, dar asta nu se va repeta) etc.*, iar enunțul *Trebuie să mă ocup mai bine de copii (Musím lépe pečovat o děti)* a luat în traducere forme de legământ patetic sau promisiune apocaliptică menite a-i sublinia nuanța imperfectivă: *Přísahám, že ode dneška budu lépe pečovat o děti (Jur că de azi mă voi ocupa mai bine de copii)/Slibuji, že budu lépe pečovat o děti každý den (Promit că în fiecare zi mă voi ocupa mai bine de copii)/Od ted' budu pečovat o děti výrazně lépe než dosud (De acum încolo mă voi ocupa de copii vizibil mai bine decât până acum) etc.*

3.3.2.2 Corectarea erorii. Ca și la 3.3.1, nefiind vorba despre niște erori propriu-zise, ci mai degrabă despre niște exagerări provenite tocmai din teama de a nu greși și din scrupulozitatea de a aplica niște reguli însușite cu bună-credință, pentru corectarea confuziei de care ne ocupăm în acest paragraf nu este necesar să inventăm noi explicații, ci să le repetăm, adâncim și detaliem (eventual pe baza mai multor exemple) pe acelea de la 3.1.1.2, 3.1.2 și 3.1.3. Se va repeta și exemplifica de câte ori este nevoie că fiecare situație de traducere în care este implicat aspectul verbal trebuie tratată separat și că nu este posibil să fie formulate reguli general valabile. Se va sublinia faptul că definirea și individualizarea contextului nu se face neapărat prin adăugarea inutilă a unui număr exagerat de expresii explicative și cuvinte ajutătoare, ci că, dimpotrivă, un asemenea procedeu poate foarte bine să ne și îndepărteze de contextul pe care dorim să-l redăm prin traducere: este suficient, de exemplu, ca enunțul *Îi voi scrie mâine* să fie tradus prin *Napíšu mu zítra* fără alte precizări ale contextului (bineînțeles, dacă ele nu sunt prezente în textul original românesc, în enunțuri anterioare sau posterioare celui pe care ne concentrăm) și că, în ciuda oricărei relativități a noțiunii de aspect verbal în limba română, din formularea *Îi voi scrie mâine* este evident că acțiunea se va desfășura în viitor

(*mâine*) și, foarte probabil, o singură dată¹, motiv din care traducerea propusă, printr-un verb perfectiv, este cât se poate de justificată. La nevoie, se va repeta această analiză detaliată a contextului în cazul cât mai multor situații de traducere în care este implicat aspectul verbal. Ca și la 3.3.1, în urma a două semestre de lucru intens cu metodele menționate, toți studenții au ajuns să conștientizeze confuzia și, în timp, ea nu a mai apărut. Din nou, însă, trei luni de lipsă de contact cu un vorbitor nativ sau cu limba „vie” pot anula în mare măsură rezultatele acestei munci: atât la 3.3.1, cât și la 3.3.2, în cazul a mai mult de un sfert dintre studenții la care aceste erori se manifestaseră inițial, confuzia a reapărut.

4. În loc de concluzii

Așa cum am menționat de la bun început (și la fel ca în cazul primei părți a prezentului proiect, dedicate erorilor în învățarea limbii române de către studenții cehi și slovaci din domeniul foneticii), nu ne-am propus să formulăm sau să demonstrăm teorii sau rezultate originale din punct de vedere științific, ci doar să prezentăm problemele de care ne-am lovit în domeniul anunțat în titlu, fără pretenția de a generaliza sau a face recomandări. Totuși, în speranța că învățămintele pe care le-am extras din propria noastră experiență, le-am aplicat în activitatea ulterioară și le-am putut constata drept eficiente în ridicarea calității acesteia, ar putea fi, eventual, de folos altor colegi care se ocupă cu predarea limbii române ca limbă străină, ne permitem să le formulăm mai jos cu titlu de sugestie, în vederea unei posibile facilitări a muncii și a creșterii eficienței sale:

4.1. Concluzii specifice pentru tematica materialului de față

4.1.1 Este nevoie de multă atenție în definirea, formularea și prezentarea eventualelor asemănări dintre limba română și limbile cehă sau slovacă în materie de aspect verbal (v 2.2), întrucât studenții vor avea tendința de a generaliza eventualele elemente de paralelă și de a „inventa” pe baza lor structuri inexistente în limba română, „copiate” sau „importate” direct din cehă sau slovacă. Trebuie să avem în vedere și posibilitatea ca eforturile în vederea înlăturării acestor confuzii să cântărească mai greu decât avantajele existenței unor atare asemănări între română și cehă/slovacă. Tocmai de aceea, experiența ne-a învățat că este mai eficient ca, după prezentarea fiecărui element de paralelă sau eventuală asemănare în materie

¹ Li se va explica studenților că în enunțul românesc nu se fac referiri la cât anume va dura a doua zi acțiunea de a scrie și nici dacă ea va fi abandonată și reluată de un număr suficient de mare de ori pentru a se pune problema de a traduce enunțul cu ajutorul imperfectivului, astfel încât orice fel de speculații de acest gen sunt absolut inutile.

de aspect verbal dintre română și cehă/slovacă, să fie detaliate și deosebirile corespunzătoare, în vederea evitării sau cel puțin a reducerii posibilității ca studenții să-și imagineze existența între cele două limbi, în domeniul căruia i-am dedicat acest studiu, a unui grad de similitudine mai înalt decât cel existent în realitate. Poate că lucrurile menționate aici conțin chiar și un anumit potențial de generalizare: precauții asemănătoare ar trebui luate, poate, în prezentarea oricăror eventuale paralele și asemănări, în orice domeniu, dintre limba română și oricare altă limbă străină.

4.1.2 Lectorul vorbitor nativ de limba română trebuie să aibă pregătite în fiecare an răspunsuri la acele erori și confuzii în materie de aspect verbal venite din partea studenților la limba română, despre care a constatat că se repetă cu o anumită regularitate pe parcursul mai multor ani (v. 2.2.2, 2.2.4, 3.2). În același timp, însă, trebuie să fim pregătiți și pentru posibilitatea ca erorile studenților legate de aspectul verbal să apară chiar și acolo unde ne așteptăm mai puțin și să încercăm a găsi pe loc răspunsuri viabile și reacții eficiente la confuziile care în primul moment ne surprind sau chiar ne șochează. Altfel spus, să fim conștienți în permanență că nu vom putea veni în fața studenților cu răspunsuri pregătite de acasă pentru absolut toate întrebările legate de aspectul verbal care ar putea veni din partea lor, să ne păstrăm în permanență o anumită disponibilitate de a reacționa spontan (și chiar de a improviza) la observațiile sau confuziile neașteptate ale discipolilor noștri. Credem că și această observație conține un anumit potențial de generalizare, în sensul prezentat la 4.1.

4.1.3 (Nu numai) în ceea ce privește lucrul cu aspectul verbal, tendința cea mai „periculoasă” din partea studenților, pe care trebuie să o combatem prin toate metodele, sunt „calcurile” lingvistice și structurale, transferul automat de structuri și reguli din cehă/slovacă în română¹. Cele mai frecvente moduri în care se manifestă această tendință sunt: tentativa de a căuta echivalente verbale românești „perfecte” pentru verbele cehești / slovace (traducerea de tip „un cuvânt printr-un cuvânt”), încercarea de a aplica în traducere criteriul aspectului verbal (traducere de tip „perfectiv prin perfectiv, imperfectiv prin imperfectiv”), tentativa de a identifica verbele românești cu nuanță imperfectivă/perfectivă pe baza structurii lor formale (prezența prefixului etc.) și încercarea de a „inventa” verbe românești perfective sau imperfective tot pe baza manipulării arbitrare cu structura lor formală (adăugare de prefixe, repetare a unor silabe etc.).

¹ Tendință pe care, așa cum am menționat la 4.1, o stimulează, printre altele, existența unor elemente de relativă asemănare sau paralelă între cele două limbi, în domeniul respectiv.

4.1.4 Deosebit de importante ne par sublinierea și argumentarea prin cât mai multe exemple a ideii că traducerea în care apar elemente de aspect verbal trebuie efectuată având drept criteriu principal redarea cât mai exactă a sensului expresiei din limba sursă în limba țintă și nu respectarea unei ipotetice „echivalări” a aspectului verbal între cele două limbi (adică tendința automată de a traduce perfectivul prin perfectiv și imperfectivul prin imperfectiv). Iar sensul în limba țintă se construiește cu atât mai fidel prin traducere, cu cât a fost mai bine înțeles în limba sursă, pe baza contextului în care apare enunțul de tradus. De aceea trebuie subliniat în mod repetat în fața studenților și argumentat prin cât mai multe exemple că, în situațiile de traducere între română și cehă/slovacă în care este implicat aspectul verbal, cheia către o traducere cât mai fidelă (în condițiile în care, încă o dată, nu există posibilitatea unei „echivalări” a elementelor de aspect verbal din cele două limbi) este reconstruirea în limba țintă a contextului cât mai bine determinat și înțeles din limba sursă, și că pentru aceasta este adesea nevoie de perifraze, explicații și cuvinte ajutătoare.

4.1.5 Experiența ne-a arătat că, dintre erorile și confuziile studenților legate de aspectul verbal, cel mai greu de combătut sunt așa-zisele erori de gradul întâi (să menționăm încă o dată, rezultate în principal din tendința de a căuta sau „inventat” în română structuri - altfel inexistente - similare celor din cehă / slovacă). Odată conștientizată esența acestor confuzii și depășit acest nivel, noile erori („de gradul al doilea”) care apar ca efect secundar al explicațiilor menite a combate erorile de gradul întâi, sunt mult mai ușor de contracarat decât cele inițiale, întrucât provin în principal dintr-o tendință către hipercorectitudine (altfel, proprie studenților cehi și slovaci practic în toate domeniile), din străduința de a nu mai comite erorile „de gradul întâi”, din dorința sinceră de a aplica și a-și însuși cu o reală bună-credință explicațiile lectorului privitoare la aceste lucruri. Tocmai de aceea, fără a minimaliza erorile „de gradul al doilea”, credem că, în ciuda aspectului lor adesea neașteptat și șocant (v. 3.2 și 3.3), nu este cazul să intrăm în panică și e bine să fim conștienți că partea cea mai grea a trecut odată cu corectarea confuziilor „de gradul întâi”. Erorile „de gradul al doilea” necesită, în general, corective minore, bazate pe repetarea și eventuala detaliere a explicațiilor deja prezentate și pe lucrul intensiv cu un număr cât mai mare de exemple, alese în așa fel încât să contrazică în mod cât mai evident „regulile” fanteziste imaginate de către studenți și să illustreze cât mai bine principiul că fiecare situație de traducere între cehă /slovacă și română în care este implicat aspectul verbal este, în felul ei, individuală și unică, neîncadrabilă în vreun sistem de reguli formale.

4.2. Concluzii comune materialului de față și celui consacrat problemelor în învățarea limbii române de către studenții cehi și slovaci în domeniul foneticii

Având în vedere faptul că, așa cum am mai menționat, rândurile de față reprezintă partea a doua a unui proiect mai amplu dedicat problemelor în învățarea limbii române de către studenții cehi și slovaci, o altă serie de concluzii vor fi, vrând-nevrând, comune cu acelea aferente primei părți a acestui proiect, consacrat aspectelor problematice din domeniul foneticii. Le menționăm în continuare, cu observația că ele sunt, așadar, specificate și în secțiunea concluzii a lucrării noastre prezentate la simpozionul *Româna ca limbă nematernă* (Cluj, pe 21 și 22 septembrie 2012):

4.2.1 Având în vedere gradul relativ scăzut de cunoaștere a limbilor străine (fie și de circulație internațională) printre studenții cehi și slovaci, nu este recomandat rapelul la o limbă intermediară pentru a explica, pe baza unor eventuale paralele cu aceasta, anumite fenomene specifice limbii române. În acest sens, considerăm că este de preferat ca lectorul nativ care predă româna pentru studenții cehi și slovaci să cunoască nu numai una dintre aceste două limbi, pentru a-și facilita comunicarea cu studenții, ci și elemente de cultură și civilizație cehă/slovacă, spre a înțelege mai bine bazele istorice și sociale ale psihologiei studenților săi.

4.2.2 Lectorul va trebui să dea dovadă de tact în timpul rapelului la cehă și slovacă, evitând să ajungă în situația de a le explica nativilor aspecte cu privire la propriile lor limbi și culturi, pe care aceștia să nu le cunoască, întrucât în acest fel riscă să-i jignească.

4.2.3 Lectorul român trebuie să țină seama de faptul că problematica dificilă a utilizării aspectului verbal în traducerile bilaterale dintre cehă/slovacă și română vor fi dificil de înțeles și de însușit de către cehi și slovaci iar trei luni de lipsă de contact cu un nativ sau cu limba română vie vor fi de ajuns pentru ca studenții să uite o mare parte a cunoștințelor acumulate cu prețul unei munci intense și dificile a pedagogului.

4.2.4 De asemenea, lectorul român va trebui să țină seama de faptul că, la fel precum în cazul foneticii, și în materie de aspect verbal „trucurile” memotehnice sau „scurtăturile” pedagogice au efect limitat atât în timp, cât și în ceea ce privește complexitatea și amplexarea cunoștințelor dobândite de către studenții cehi și slovaci; de aceea, practic aproape că nu există alternativă la clasică muncă intensă a pedagogului constând în explicații, exerciții, repetare, lucru individual și pe grupe cu studenții etc.

Bibliografie, surse

- Archiv Prima TV, 2007, březen, 1445 / 26, cu amabilitatea conducerii postului ceh de televiziune Prima TV
- Borș, Monica, *Categoria gramaticală a aspectului în limba română*, In: „Transilvania”, 2006, nr. 7, pp 51-55, online la <http://www.revistatransilvania.ro/arhiva/2006/pdf/numarul7/p51-55.pdf>
- Coteanu, Ion, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Albatros, 1982
- Felix, Jiří, *Rumunština pro samouky*, Praha, Carolinum, 1983
- Gramatica Limbii Române*, 2005
- Gramatica Limbii Române*, Ediția Academia Română, 2008
- Guțu Romalo, Valeria, *Repetiția, procedeu sintactic de exprimare a aspectului în limba română*, In: „Studii și Cercetări Lingvistice”, anul XI, nr. 3, 1960, pp.485-493
- Guțu Romalo, V., *Semiauxiliare de aspect?*, In: „Limba română”, anul X, nr. 1, 1961, pp. 3-15.
- Hrdlička, Milan, *Slovesný vid a výuka češtiny pro cizince*, online: http://www.c2j.cz/images/stories/C2J/prednasky/aspect_c2j.pdf
- Hristea, Th., *Sinteze de limba română*, Ed. Albatros, București, 1984
- Kopečný, František, *Slovesný vid v češtině*, Nakl. Československé Akademie věd, 1961
- Margan, Manuela Luminița, *Abordarea Contrastivă a Verbului în Limba Română și în Limba Engleză. Teză de doctorat*. Universitatea Aurel Vlaicu din Arad, 2010; online la http://www.uav.ro/files/doctorat/Rezumat_teza_Margan.pdf
- Novotná, Petra, *Slovesný vid (aspekt)*, 24. listopadu, VMS, 2009; online: http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=12&ved=0CCQQFjABOAO&url=http%3A%2F%2Fjulie.ff.jcu.cz%2Fstructure%2Fdepartments%2Fub%2Fdoc%2Fnovotna.ppt&ei=0WYeUMvtOerj4QSqo4DQDA&usg=AFQjCNFDzjwTTK6r_RXdxVbStixij3YMQ
- Paliga, Sorin, *Slovesný vid v češtině ve srovnání s ostatními slovanskými jazyky*, Přednáška na FFUP v Olomouci, 18. dubna, 2012; online: http://www.ff.upol.cz/kalendar-akci/cal/2012/04/18/event/view-list?page_id-8409||view-month|page_id-13052||view-day|page_id-13052/tx_cal_phpicalendar/2848/
- Platon, Elena, Sonea, Ioana, Vilcu, Dina, *Manual de limba română ca limbă străină, A1-A2*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2012
- Plíšek, Jaromír, *Rumunština do batohu*, Praha, Argo, 2000
- Pologea, Mona, *Romanian for Foreigners*, București, Editura ICR, 2007
- Rácová, A., *Kategória aspektuálnosti v slovenčine a romčine*, In: S. Ondrejovič /ed./ *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Sociolinguistica Slovaca 4, Veda, Bratislava, 1999, 172-177
- Roubalová, E., *Učíme se česky*. Praha, Karolinum, 1996
- Šára, M. a kol., *Prahová úroveň – Čeština jako cizí jazyk*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2001
- Šlosar, Dušan, *Slovotvorný vývoj českého slovesa*, Univerzita J.E. Purkyně v Brně, 1981
- Šmilauer, Vl.: *Slovesný vid a způsob slovesného děje*, In: Druhé hovory o českém jazyce. Praha, Nakladatelství ing. Mikuta 1947, pp. 65-79
- Trávníček, František, *Studie o českém vidu slovesném*, Nákladem České Akademie věd a umění, 1923
- Zacordonet, A., *Problema existenței aspectului verbal în limba română*, In: *Analele Științifice ale Universității „Al.I.Cuza” din Iași*, serie nouă, secțiunea III (Științe sociale), tomul VII, 1961

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

DERIVAREA ANTONIMICĂ ȘI ANTONIMIA DERIVAȚIONALĂ

Daniela GHELTOFAN

Антонимия представляет собой одну из важнейших лингвистических универсалий. Главное внимание в статье мы уделим словообразовательной антонимии и *реализации* однокоренной антонимии в русском и румынском языках. Мы стараемся доказывать, что антонимические приставки служат *продуктивным стимулом* для образования антонимической лексики и дискурса вообще.

Ключевые слова: однокоренная антонимия, разнокоренная антонимия, словообразовательные антонимы, антонимические приставки, изопрефиксы, *идиопрефиксы*

Derivarea a fost și este privită ca un mijloc extrem de important de îmbogățire a vocabularului, ca una dintre cele mai productive căi de lărgire și de sistematizare a lexicului. Așadar, o bună parte a vocabularului, ca rezultat al derivării și, în același timp, ca segment antrenat în stabilirea relațiilor de *antonimie*, reprezintă suportul ideal de descriere, de clasificare și de sistematizare a unor mecanisme ce au loc la nivel lingvistic. De la început, precizăm că nu ne-am propus să ne oprim asupra problemelor legate de delimitarea derivării de compunere sau a prefixelor față de prefixoide și a sufixelor de sufixoide, întrucât, în legătură cu aceste aspecte însemnate ale problemei, există studii competente (I. Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”* (1947); Al. Graur, Mioara Avram, *Formarea cuvintelor în limba română* (1978); S. Drincu, *Compunerea și prefixarea* (1999) ș.a.). Adoptăm punctul de vedere potrivit căruia *derivarea* și *compunerea* sunt fenomene lingvistice deosebite, cu un aport mai însemnat în dezvoltarea limbii române decât împrumuturile lexicale. Acest fapt diferențiază limba română – s-a afirmat – de celelalte limbi romanice. Ca modalitate productivă de îmbogățire internă a lexicului, *derivarea* devine și un „instrument” eficient de ordonare sistematică.

Scopul nostru constă în încercarea de a surprinde manifestarea antonimiei în lanțuri derivaționale, ceea ce în literatura de specialitate s-a numit *derivare antonimică* [Șerban-Evseev 1978: 210], scoțând în evidență și indicii formali ai antonimiei omolexe, îndeosebi prefixele (prefixoidele) antonimice.

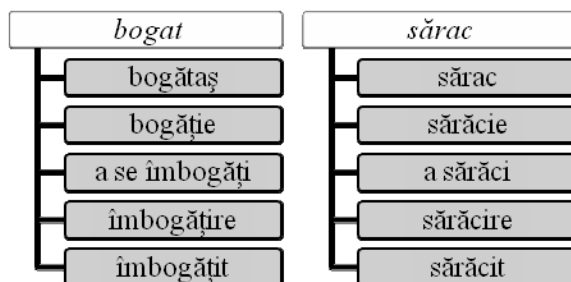
Baza derivării antonimice este ansamblul de două *lanțuri derivaționale*, ce îndeplinesc pe verticală cerințele derivării, iar pe orizontală – cele semantice, adică

opoziția antonimică. Formarea acestor șiruri lexicale pornește de la cuvintele nederivate, inițiale, de tipul: *bun-rău, vesel-trist, frumos-urât, nou-vechi, tânăr-bătrân, bogat-sărac, добрый-злой, новый-старый, молодой-старый, богатый-старый* etc. Acest complex de lexeme cu caracter antonimic și derivativ a primit denumirea fie de *câmp derivațional antonimic*, fie de *model derivativ antonimic* [Sârbu 1982]. Alți termeni care definesc fenomenul sau componentele unei rețele de cuvinte derivate sunt: *pereche derivațională, șir derivațional, serie derivativă contrară, tip derivativ, paradigmă derivativă*.

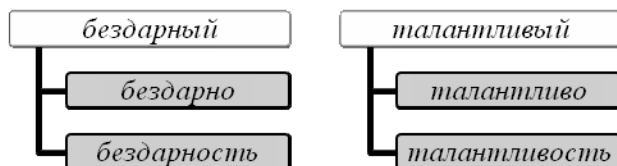
S-a spus că formarea cuvintelor derivate depinde atât de particularitățile unei limbi, pe care termenul derivat le respectă, cât și de factorii extralingvistici. Prin urmare, în alcătuirea și descifrarea componentelor unei *paradigme antonimice derivaționale* se impune examinarea, în primul rând, a relațiilor semantice și sintactice dintre cuvinte, dar, nu mai puțin important, și a fenomenelor de „... *simetrie, de corelativitate, de regularitate, de implicare a factorului diacronic, istoric, a criteriului stilistic, determinat într-o anumită măsură de orizontul cultural-estetic al fiecărui individ*” [Ivanova 1982]. Totodată, prin analiza acestor criterii și factori, precum și a relației dintre *derivare și antonimie*, se pot face anumite observații privind stadiul actual al limbii, întrucât, prin intermediul *antonimiei omolexe (prefixale, derivaționale)*, ca mijloc cu o mare forță expresivă, se încearcă impunerea unui stil publicistic, care să frapeze cititorul sau ascultătorul (telespectatorul).

Simetria sau corelativitatea termenilor antonimici permit o mai bună și exactă stabilire a asemănărilor și a deosebirilor dintre limbi. Așadar, alături de blocurile antonimico-sinonimice, câmpurile derivaționale favorizează, de asemenea, cercetarea și, îndeosebi, verificarea relațiilor de antonimie dintre cuvinte.

În ambele cazuri, în limbile rusă și română, se poate observa că sufixele ajută la trecerea de la o categorie gramaticală la alta, păstrând *sensul antonimic*, simetric de o parte și de alta a lanțului derivațional, rezultând *formanți derivaționali antonimici adjectivali, substantivali, adverbiali sau verbali*. Cercetătoarea V.A. Ivanova [1982: 120] consideră că *paradigmele antonimice* sunt de trei feluri: *substantivale, verbale și adverbiale*, la care adaugă subcategoriile acestora, determinate de numărul componenților și de categoria lor gramaticală. Reținem că, în limba rusă, modelul cel mai productiv însușește trei cupluri contrare: *adjectiv + adverb + substantiv*:

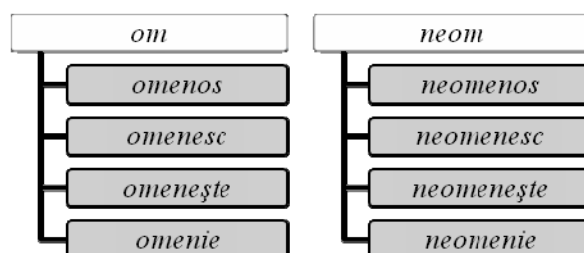
Studiind seriile derivate prin prisma mai multor limbi – rusă, română, slovenă, franceză, engleză, lingvistul R. Sârbu (1982) propune o tipologie a modelelor derivate, pe care le împarte în *potențiale (MdP)* și *actuale (MdA)*. S-a arătat că modele derivate au, în general, același sau aproximativ același tipar. Însă, studierea confruntativă a modelului derivativ poate să ofere indicii despre mentalul diferitelor popoare, ce conduc astfel la unele considerații de natură antropolingvistică.

Aceste tipuri de modele derivate pot fi utilizate eficient atât în practica pedagogică, în procesul de predare-învățare a limbilor străine, cât și în ordonarea sistemului lexical, în alcătuirea unor dicționare de antonime sau chiar a unor dicționare de serii derivate antonimice etc.

Alături de sufixe și sufixoide, prefixele și prefixoidele sunt și ele „accesorii” esențiale ale formării cuplurilor antonimice. Ele însele sunt formanți antonimici:

pre-/post-, mono-/pluri-, mono-/poli-, extra-/intra-, hiper-/hipo-, supra-/sub-, intro-/extra-, micro-/macro-, вы-/из-, от-/у-; ну-/у-, в-/вы- etc. sau sunt elemente negativ-privative, de tipul: *ne-, in- (im-, i-), a-, не-, без- (бес-)* etc. De remarcat universalitatea acestor „unelte” gramaticale, prezența lor în toate limbile indoeuropene, ca rezultat al unei realități psiholingvistice general valabile, și anume, tendința oamenilor de a gândi dihotomic, de a pune în balanță *binele și răul*. Spre exemplu, *ne-* apare în limbile rusă și română: *решительный-нерешительный, талантливый-неталантливый, образованный-необразованный, счастливый-несчастливый, cultivat-necultivat, hotărât-nehotărât, fericit-nefericit, talentat-netalentat*, dar și în limbile germană și engleză: *un-: lust-unlust (plăcere-neplăcere), mensch-unmensch (om-neom)*; în engleză *lucky-unlucky (norocos-nenorocos) to do-to undo (a face-a desface)* etc. Datorită funcției lor de catalizatori antonimici „universalii”, prefixele *ne-* și *i-* (cf. rom. rațional-irațional, rus. рациональный-иррациональный, engl. rational-irrational, fr. rationnel-irrationnel, germ. rational-irrationale, it. razionale-irrazionale etc.) pot fi denumite convențional *izoprefixe privativ-negative*¹, având un rol important, alături de izoafixele antonimice de tipul *exogen - endogen/ экзогенный - эндогенный, exocrin - endocrin/ экзокринный - эндокринный, macroclimat - microclimat/ макроклимат - микроклимат, megacefalie - microcefalie/ мегацефалия - микроцефалия, anglofil - anglofob/ англофил - англофоб* etc. în crearea unui *izolexic antonimic*. În același timp, formațiile antonimice de tipul *от-/у-; ну-/у-, в-/вы-* pot fi numite *idioprefixe antonimice*, i.e. prefixe antonimice specifice limbii ruse.

Se cuvine să subliniem rolul deosebit ce revine derivării prefixale în cadrul relațiilor de antonimie și prin prezentarea următoarei serii derivate antonimice:

¹ După conceptul de „izomorfisme derivaționale”, apărut la I. Dumbrăveanu (2012) și după modelul funcțional „izolexe” și „idiolexe”, propus de Dana Cojocaru (2004).

Aici, prin simpla utilizare a lui *ne-*, s-a ajuns la crearea unei largi paradigme, care nu poate să permită existența unui termen intermediar, decât de natură perifrastică.

În limba rusă, între indicii formali ai antonimiei derivaționale, sunt poziționate ca modalitate principală prefixele *не-* și *без-* (*без-*), de către V.A. Ivanova, ceea ce se poate spune și despre prefixul *не-*, în limba română, ca modalitate de prefixare antonimică negativă. Desigur, trebuie să avem în vedere și concurența tot mai vădită a prefixului *in-* (*im-*, *i-*), în română mai accentuată decât în limba rusă. Devine extrem de interesant faptul că putem să identificăm și în limba rusă prefixul negativ *у-* (*у-*, *уп-*), datorită unei dinamici intense a sistemului lingvistic și lexical, în speță, în ultimul timp, cerută și condiționată de realitatea în care trăim.

Adoptăm punctul de vedere al lui I. Evseev [1978: 211], cu unele nuanțări și precizări, care susține că perechile antonimice se pot forma cu ajutorul prefixele negative sau privative, exprimând noțiuni incompatibile contrarii, fiind în dezacord cu părerea susținută de L. Wald [1970: 78], și argumentând că „orice negație implică o afirmație” și, ca urmare, când vorbitorul recurge la antonimul „nefericire” pentru „fericire”, nu înseamnă că doar neagă starea de fericire, cum susține cercetătoarea amintită, ci, dimpotrivă, mizează pe faptul că va fi înțeles că se află într-o stare de spirit de amărăciune, de tristețe. Într-o asemenea situație excepțională a negării, se pot afla, eventual, termenii derivativi de natură conceptual-poetică „neființă” sau „necuvânt”, prin care noi înțelegem tot ceea ce există dincolo de „ființă” sau „cuvânt” ori anularea, negarea a tot ce înseamnă „ființă” sau „cuvânt”. Adoptând o altă optică, Simona Constantinovici [2006: 114] afirmă că, la nivel poetic, „... situarea în relație semantică de antonimie a vocabulelor *cuvânt* și *necuvânt*, nu înseamnă, de fapt, negarea unuia dintre acești termeni, prin afirmarea lui, ci coexistența lor”. Totuși, trebuie să spunem că această problemă nu este nici pe departe simplă. În acest sens, de pildă, R. Sârbu [1977: 46-54] stabilește două tipuri:

- tipul „A” – „ne-A”, echivalent cu „A” – „non-A” (alb – ne-alb (= non-alb)), prin care „se neagă noțiunea pozitivă în întregime”. Ca urmare, prin prisma codependenței sale de noțiunea pozitivă, *ne-A* are un „volum instabil de conținut” (*Ibid.*: 46). De asemenea, acest tip, în viziunea cercetătorului, nu corespunde antonimelor. Această optică este contrazisă, spre exemplu, de autorul *Dicționarului de antonime neologice* (DEAN 2008), prin faptul că derivatele cu *non*¹ sunt înregistrate ca antonime. Credem că mai trebuie întreprinse unele studii în acest sens și că, deocamdată, din ceea ce am observat, ambii cercetători au, parțial, dreptate. Astfel, termenii de tipul *nonsens* ar putea fi considerați co-antonimi, de vreme ce *nonsens* înseamnă „... ceea ce e lipsit de înțeles; vorbă, faptă fără rost;

¹ Discuția pe această temă ar trebui extinsă și la alți formanți antonimici sau neantonimici, cum ar fi *anti-*.

absurditate” [cf. DEX: 720, DEAN: 353], dar termenii de tipul *nonexistentă* inclinăm să-i vedem ca neantonimici, semnificând nu *inexistența* [cf. DEX: 720], ci ceea ce este în afara a tot ceea ce înseamnă existență și a inexistență la un loc, ceea ce este dincolo de existență și inexistență. În consecință, termenii corelativi antonimici ar fi *existență-inexistență/ neexistență*, ceea ce, în acest caz, este un fapt destul de evident. În concluzie, problema este complicată, dar și importantă cel puțin din punctul de vedere al necesității emiterii unor definiții coerente, exacte și juste în dicționarele explicative sau de alt tip.

- tipul „A” – „neA” (cinste-necinste), cu un volum propriu de conținut, format din „însușiri negative” [Sârbu 1977: 47]. Cu toate acestea, aici trebuie să adăugăm că volumul de conținut nu este *întotdeauna* alcătuit din însușiri negative, și avem în vedere cazul lui *nevinovat*, de pildă, care, fiind opusul lui *vinovat*, acumulează toate însușirile contrare noțiunii, deci, pozitive.

De asemenea, negarea noțiunii apare în cazul unor cupluri antonimice (sau neantonimice, vezi discuția de sus) formate cu prefixul *non-*, de regulă, în cuvintele savante, științifice; compară *traductibil – intraductibil – nontraductibil*, unde *intraductibil* este sinonim cu *netraductibil*, însemnând că un termen sau sintagmă sunt imposibil de tradus, pe când *nontraductibil* este înțeles ca o caracteristică a termenilor și sintagmelor care sunt eludați în procesul traducerii sau se neagă necesitatea traducerii lor [cf. Lungu-Badea 2012: 106]. Prin urmare, din concepția autoarei citate, reiese că *traductibil-intraductibil/netraductibil* formează un cuplu antonimic, fără a-l integra în paradigmă și pe *nontraductibil*. *Nontraductibil* este văzut ca termen convențional, ce funcționează asemenea celor din fonologie (*sonoritate-nonsonoritate*), unde „... negativitatea este absența unei determinări funcționale”, „... în timp ce în lexic *x* și *non-x* conțin atât determinantul, cât și determinatul” (Coșeriu 2003).

În schimb, în teoria polifoniei lingvistice, unde apar concepte-cheie ca: „legătura de *responsabilitate*” vs. „legătura de *non-responsabilitate*” [Felecan 2010: 47] „legătura de *respingere*” vs. „legătura de *non-respingere*” [*Ibid.*: 52], „*sursă*” vs. „*non-sursă*” [*Ibid.*: 36], „*locutori*” vs. „*non-locutori*” [*Ibid.*: 40], „*manifest*” vs. „*non-manifest*” [*Ibid.*: 102], „*adeziune enunțiativă*” vs. „*non-adeziune enunțiativă*” [*Ibid.*: 120], „*eterogenitate manifestă marcată*” vs. „*eterogenitate manifestă non-marcată*” [*Ibid.*: 122-123], „*coincidența*” vs. „*non-coincidența*” [*Ibid.*: 127], se înțelege orientarea de tip antonimic la nivel de semnificație teoretică.

În consecință, metalimbajul polifoniei lingvistice este alcătuit, predominant, din concepte de tipul *termen vs. non-termen*, la care se adaugă și alte modalități de structurare antonimico-derivativă a conceptelor ca: „*locutori virtuali actualizați*” vs.

„locutori virtuali *neactualizați*” [Ibid.: 41], „dialog *direct*” vs. „dialog *indirect*” [Ibid.: 74], „locutor *identificabil*” vs. „locutor *neidentificabil*” [Ibid.: 190], „punct de vedere *autorizat*” vs. „punct de vedere *neautorizat*” [Ibid.: 196], „mărcile *mobilizării*” vs. „mărcile *demobilizării*” [Ibid.: 114], „*intradiscurs*” vs. „*interdiscurs*” [Ibid.: 123], „*inter-textual*” vs. „*intra-textual*” [Ibid.: 206], „*hipotext*” vs. „*hipertext*” [Ibid.: 204], ceea ce confirmă, printre altele, și importanța antonimiei derivate în fundamentarea terminologiei științifice. Firește că, alături de derivatele antonimice, regăsim și antonimele nederivate, heterolexe: „ființe discursive *explicite*” vs. „ființe discursive *implicite*” [Ibid.: 40], „locutor *adevărat*” vs. „locutor *virtual*”¹ [Ibid.: 44], „*polifonie externă*” vs. „*polifonie internă*” [Ibid.: 90] etc.

Bunăoară, în lexicul artistic al lui Fl. Smarandache, prefixul *non-* contribuie la crearea unor *termeni co-antonimici de natură compozițional-auctorială* (i.e. *termeni antonimici smarandacheeni*), emblematici pentru curentul literar al paradoxismului: „*nonromanul*”, „*nonpoemele*”, „*nondesenele*” etc.

Derivarea cu prefixul privativ *ne-* devine o marcă a unui stil poetic, după cum reiese din studiul Simonei Constantinovici [2005: 191], unde sunt înregistrate și analizate „creațiile inedite argheziene”, ce anticipează creațiile stănesciene. De altfel, însumând derivatele cu *ne-*² din *Dicționarul de termeni arghezieni* [Constantinovici 2008], numărul lor ajunge la 188 de unități, printre care: *neavea, necăuta, necauză, nefemeie, a nefi, nefire, neputea, nestare, netot, neunde, neviață, nevreme, nevrut* etc., formând, indubitabil, un lexic personalizat, contribuind la crearea unei gramatici și a unui cod literar cu amprentă proprie. (Nu putem să trecem cu vederea peste termenul *nevreme*, care în limba rusă există în limbajul uzual.) Ca urmare, se vorbește despre încărcătura stilistică, poetică a formantului prefixat cu *ne-*, spre deosebire de termenul sinonim neprefixat; compară, la Eminescu, „ființă *nepământeană*” cu „ființă *extraterestră*”³, unde conotația stilistico-poetică a termenului „*nepământean*” este evident superioară co-termenului heterolex. Mai mult, Irina Andone (1998) susține că, în creațiile eminesciene, morfemul prefixal *ne-* este supus unui „proces de cvasilexicalizare”, ceea ce îi oferă posibilitatea reală de a deveni un simbol: „Când pătruns de sine însuși odihnea cel *nepătruns*”; „*Ne-nțeleș rămâne gândul/Ce-ți străbate cânturile*”. Tocmai de aceea, devine frapant faptul că

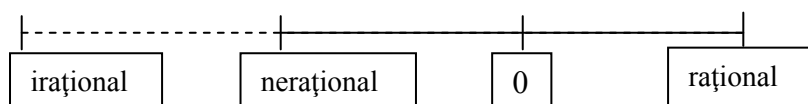
¹ În acest context, semnalăm dinamismul, din ultima perioadă, al cuplului antonimic *real-virtual* sau *adevărat-virtual*: *spațiu real* vs. *spațiu virtual*, *lume reală* vs. *lume virtuală*, *viață reală* vs. *viață virtuală*, *imagini reale* vs. *imagini virtual*, *joc real* vs. *joc virtual*, *iubire adevărată* vs. *iubire virtuală*, *poveste adevărată* vs. *poveste virtuală*, *prietenie adevărată* vs. *prietenie virtuală*, *gropi adevărate* vs. *gropi virtuale*, *cazinouri adevărate* vs. *cazinouri virtuale* etc., ce culminează cu o expresie „oximoronică” – *realitate virtuală*, unanim acceptată.

² Nu înseamnă că toate exemplele pot forma perechi antonimice (vezi discuția de mai sus despre *ne-A* și *neA*).

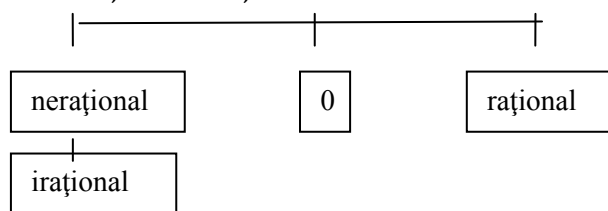
³ Exemplul este preluat de la Ilinca 2004.

ne- este, în același timp, marcă excepțională, poetică, stilistică, simbolică, dar și marcă uzuală, comună, întrucât se poate utiliza în vorbirea cotidiană, fără ca, prin folosirea lui, să se producă vreo confuzie. Acest fenomen este deosebit de vizibil, mai ales în limbajul copiilor de vârste mici, cărora li se pare foarte natural să formeze „cuvinte” precum: *necuraj*, *nemort*, *neroșu* etc., ca și în limbajul moderatorilor de televiziune și media, în general, din ultimul timp. Și aici este nevoie de o explicație de tip semantico-pragmatic, în care să se aibă în vedere situația comunicativă sau enunțul, deoarece *necuraj*, de pildă, poate fi antonimul ocazional (*cf.* antonimia discursivă) pentru *curaj* și atunci să existe o contractare de relații de antonimie ocazională. Dar, pe de altă parte, *neroșu* nu e obligatoriu să fie în relații de antonimie ocazională și e aproape sigur că nici nu este, ci este vorba de negarea situației, iar elementul corelativ, în planul referențial, să fie o culoare – *negru*, *alb*, *mov* etc., ceea ce ne duce cu gândul la opozițiile ce apar în cadrul câmpurilor lexematice, definite de Coșeriu.

Discursul cotidian automat, ad-hoc, este edificator pentru definirea percepției colective asupra derivatelor cu *ne-* sau *i-*. Exemplul „... UDMR face, în ultima vreme, niște alegeri *neraționale*, *chiar iraționale* – am putea spune...” (Antena3, 6.02.2013) dovedește că aceste prefixe sunt percepute diferit și că derivatul *irațional* se opune formei *nerațional* printr-un grad de intensitate mai înalt, speculându-se, astfel, o gradare cognitiv-lingvistică a situației, de genul *rațional* – *nerațional* – *irațional*, reprezentată schematic astfel (la nivelul vorbirii):

ceea ce, la nivel de sistem, de normă, arată astfel:

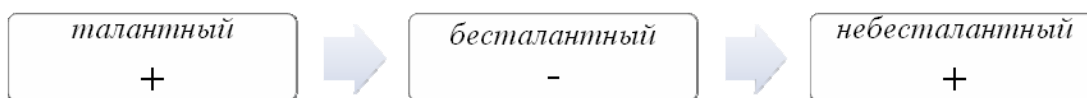

E posibil, așadar, ca derivatele cu *ne-* și *i-* (*in-*) să nu fie sinonime – aici, cel puțin la nivelul lexicului mental-conceptual al emițătorului.

Ca o curiozitate legată de prezența cuvintelor prefixate cu *ne-* (în total 30 de unități) sau *in-* (*i-*, *im-*) (în total 15 unități) în textele recente, reproducem pe cele întâlnite în DCR [2013: 375-378]: *neactivare, neamânare, neamendabil, neconform, nedemocratic, nediscriminare, needucogen, neetanșeitate, neevreu, nefericit, neimpozitare, neinițiat, neinvaziv, nejucător, nenorocos, neortodox, neperformant, neprotejat, nerambursare, nerambursat, nereformabil, neregenerabil, nesustenabil, neșifonabilitate, neșifonabilizare, netransparent, netropicalizat, nevăzător, nevorbit, nezburat* și DCR [2013: 288-303]: *imobilism, imperisabil, impronunțabil, imputrezibil, inasortabil, incapacitat, incapacitate, inconfort, indecidabil, indiferentism, indimenticabil, indiscernabil, infertilitate, ininteligență, irecuperabil*. De aici, putem să tragem concluzia că și în vorbirea românească actuală *ne-* este concurentul lui *in-*, vizibil mai frecvent decât acesta, ceea ce reconfirmă și reafirmă datele obținute în 1968 de către lingvistul I. Florea, care a prezentat aceeași situație derivativ-prefixală, cel puțin în planul funcțional al limbii. Aceeași stare de fapt se remarcă și în alte limbi, spre exemplu, într-un studiu recent din spațiul englez, *un-*, corespondentul lui *ne-*, este considerat „cel mai prolific marker al opoziției în engleză” (Jones, 2002: 34) (trad.n.).

Odată cu avalanșa susținută de cuvinte neologice în limba rusă, apare, în mod oarecum neobișnuit pentru această limbă, antonimizarea cu prefixul negativ *u-* (*ur-*, *ин-*), mai cu seamă în limbajul științific: *детерминизм – индетерминизм, рациональный – иррациональный, реальности – ирреальности, реальный – ирреальный, адекватный – инадекватный* etc. În această zonă derivativă, se pare că tendința de internaționalizare a limbii române este mai mare decât a limbii ruse, datorită legăturii cu limba latină, astfel că zona de atracție și de manifestare a derivatelor cu *in-* este mai elastică și mai largă.

Un caz particular al limbii ruse este supraprefixarea negativă, de pildă, *бесталантный* tranzitează din nou spre pozitiv prin intermediul prefixul negativ *не-*: *небесталантный*. În română, exprimarea se poate face doar perifrastic: *talentat* → *netalentat* → *nu fără de talent*.

În concluzie, putem să afirmăm că, între categoriile semasiologice, *antonimia* are o poziție privilegiată prin faptul că este singura dintre ele care dispune de indici formali, ceea ce, pe lângă faptul că îi oferă diverse instrumente de extindere la nivel lexico-semantic, îi asigură și un grad mai înalt de stabilitate, precum și posibilitatea de sistematizare eficace și echilibrată.

Bibliografie

- Andone, Irina, „Niveluri lingvistice de manifestare a contrariilor eminesciene”, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom XXXIV-XXXV, 1998, pp. 77-82
- Cojocaru, Dana, *Frazeologie și cultură: o analiză contrastivă a frazeologiei ruse și române*, București, EUB, 2004
- Constantinovici, Simona, „Derivate și compuse cu prefixul privativ ne-”, în *Palimpseste argheziene: curs de lexicologie aplicată*, Timișoara, Editura Politehnica, 2005, pp. 191-206
- Constantinovici, Simona, *Spațiul dintre cuvinte: polifonii stilistice*, Timișoara, EUV, 2006
- Constantinovici, Simona, *Dicționar de termeni arghezieni*, vol al II-lea, Timișoara, EUV, 2008
- Coșeriu, E., „Către o tipologie a câmpurilor lexicale”, în *Introducere în teoria lingvistică. Antologie pentru seminarul de teorie a limbii*, (ed. Constantin Dominte), București, EUB, 2003
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, Academia Română. Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, ed. a 2-a, rev., [București], Editura Univers Enciclopedic Gold, [2009]
- Drincu, S., *Compunerea și prefixarea*, Timișoara, Editura Amphora, 1999
- Dumbrăveanu, I., „Unele considerente privind izomorfismul lexico-derivațional (pe fundal panromanic)”, în *Le Comparatisme Linguistique et Littéraire – Parcours et Perspectives*, Chișinău, Editura ULIM, 2012, pp. 59-68
- Dumitrescu, Florica, (coord.), Ciolan, A., Lupu, C., *Dicționar de cuvinte recente*, (DCR), ed. a III-a, [București], Editura Logos, 2013
- Felecan, Daiana, *Aspecte ale polifoniei lingvistice. Teorie și construcție*, [București], Editura Tritonic, [2010]
- Florea, I., „Prefixe de negare în limba română”, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom XIX, 1968, Iași, Editura Academiei, pp. 61-69
- Graur, Al., Avram, Mioara, *Formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei, București, 1978
- Ilinca, V., *Stilul publicistic eminescian*, (prefață de Al. Andriescu), [Suceava], Editura Universității Suceava, 2004
- Iordan, I., *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, București, Editura Socec & Co. S.A.R., 1947.
- Ivanova, V.A., *Antonimija v sisteme jazyka*, Chișinău, Editura Știința, 1982
- Jones, S., *Antonymy: a corpus-based perspective*, Routledge, 2002
- Lungu-Badea, Georgiana, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, ed. a III-a, rev. și adaug., (prefață de Georgeta Ciobanu; postfață de Cristina Hetriuc), Timișoara, EUV, 2012
- Moroianu, C., *Dicționar etimologic de antonime neologice*, (DEAN), București, EUB, 2008
- Sârbu, R., „Modele derivate antonimice”, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIII, nr. 3, București, 1982, pp. 225-238
- Sârbu, R., *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1977
- Șerban, V., Evseev, I., *Vocabularul românesc contemporan: schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978
- Wald, Lucia, „Antonimele în sistemul lexical (cu exemple din limba latină)”, în *Sistemele limbii* (red. I. Coteanu, Lucia Wald), București, Editura Academiei, 1970, pp. 75-84

ODRAZ HISTORICKÝCH ETNICKÝCH VZŤAHOV V HYDRONYMII SLOVENSKEJ ČASTI DUNAJA¹

Juraj HLADKÝ

Analysis of the oldest hydronymia from southwestern Slovakia shows that: 1st part of them arised from the layer of old Slavic lexical fund that keeps most older Slavic state, 2nd part arised from petrified vocabulary, which gradually changed its original semantic structure in the Slavic languages, 3rd part arised from the lexicon. In the process of development of Slavic base it was penetrated to the edge of the vocabulary of the language or disappeared.

Keywords: hydronym, Ethnicity, name, Danube, motivation, apellativum

Vlastné mená sú jedným z prirodzených kultúrnych svedectiev o vývine jazyka na konkrétnom území a takisto nezastupiteľným svedectvom o etnickom vývine konkrétneho územia v minulosti. Práve vlastné mená doložené a fixované postupne v listinných prameňoch a neskôr aj v kartografických dielach sú nenahraditeľnými nositeľmi informácií o pôvodnom osídľovaní územia a prípadných etnických pohyboch či kolonizáciách územia v minulosti. A azda najdôležitejšie a mimoriadne cenné býva svedectvo vlastných mien o etnickom vývine na takých jazykových územiach, ktoré v minulosti prechádzali viac či menej zložitým etnickým vývinom. Na slovenskom území je takýmto regiónom napríklad Žitný ostrov. Pomerne zložitý vývin etnickej situácie na jeho území je daný už historicky a geograficky, keďže ide o územie nachádzajúce sa na krajnom juhozápade Slovenska a po celej svojej dĺžke bezprostredne susediace s Maďarskom (hranicou je tu hlavné koryto Dunaja), a v západnej časti ostrova sa dotýka aj s hranicou Rakúska.

V príspevku sa preto budeme zaoberať daktorými staršími hydronymami z územia juhozápadného Slovenska, resp. územia Žitného ostrova, ktorým sa označuje vnútorný priestor (ostrov) medzi Malým Dunajom a Dunajom. Sám názov Žitný ostrov je však novší a nesúvisí s adjektívom *žitný*, ako by sme podľa jeho

¹ Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova*.

súčasnej podoby predpokladali (od slovan. apel. *žito* „obilie“; psl. **žito* od verba. **žiti*; „čo slúži na žitie“; Machek, s. 595; porov. hydronymum Žitava na juhozápadnom Slovensku „rieka pretekajúca obilným, žitným, t. j. úrodným krajom“; Hladký, 2004, s. 220). Vo svojej podstate umelý názov sa vyvinul z nemeckého názvu riečneho ostrova *Schütt* (neskôr *Schüttinsel* zo stredohornonemeckého apelatíva *schüte*, *schüt* s významom umelá hrádza proti povodniam) s dokladmi od 14. storočia.¹ Ide o nemecký názov Malého Dunaja a aj názov územia medzi hlavným korytom a ramenom Dunaja prevzali aj Slováci vo forme Šuty (Ssuthy, v Ssutách) a ten sa potom upravil do dnešnej podoby Žitný (ostrov). Názov pochádza z obdobia, keď v 13.-14. storočí prichádzali Nemci k hornému toku Malého Dunaja a tu aj skutočne stavali ochranné hrádze proti častým záplavám.

Územie Žitného ostrova je podnes výrazne bilingválne-slovensko-maďarské, čo je prirodzené vzhľadom na politickogeografickú polohu oblasti a takisto na etnické migrácie v minulosti. Oblasť, ktorá leží medzi Dunajom a jeho riečnym ramenom, už v 13. storočí Maďari nazývali *Csollóköz*, resp. neskoršie *Csallóköz* (1250 *Chollocuz*, 1256 *Chollokuz*, Varsik, 1990, s. 16). Názov rozľahlého riečneho ostrova motivoval starší slovanský (slovenský) názov najväčšieho ramena Dunaja (dnešného Malého Dunaja), ktorý je od 13. storočia doložený v podobách *Chollow*, *Chollo* (*fluio Chollow*; Šmilauer, 1932, s. 10), po maďarsky *Csalló*.

Aj keď V. Šmilauer pokladá etymológiu názvu za nejasnú, resp. ho nepokladá za domáci slovanský, resp. slovenský názov (s. 294), historik Branislav Varsik podobne ako už pred ním významný slavista Ján Stanislav ho pokladajú za staré domáce vlastné meno, ktoré dali ramenu starí Slováci ešte pred príchodom Maďarov a tí ho prevzali po náležitých hláskoslovných zmenách. V okolí toku Malého Dunaja sa spomína aj zem s týmto názvom (1209 *terra Chalow*), podľa čoho J. Stanislav (1999, s. 243) usudzuje, že najskôr sa toto vlastné meno vzťahovalo na osadu a až neskôr na vodný tok a napokon na územie, cez ktoré tento tok tečie, resp. ktorého hranice prirodzene utvára (teda na celý vnútorný ostrov). J. Stanislav názov osady rekonštruuje ako **Čalov* alebo *Čalovo* a dáva ho do súvislosti s českým osadným názvom Čalovice, srbským Čalov-ići, poľským Nieczałow. B. Varsik však predpokladá iný vývin názvu a pôvodný rekonštruuje v podobe **Čelov*, z čoho sa prirodzene podľa hláskoslovných pravidiel maďarského jazyka vyvinuli maďarské podoby >

¹ Varsik, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku, s. 131.

Čolov > Čalov. Tu B. Varsikovi pomáha aj analógia osadného názvu Čelovce v Honte.¹ Historici aj jazykovedci však nachádzajú ďalšie výrečné doklady o slovansko-slovenskej etnicite vnútorného ostrova nachádza aj v jeho starej ojkonymii. Spomeňme len ako príklady názvy (Čiližská) Radvaň (1252 Roduan, 1272 Raduan z osobného mena *Radovan*; pôvodný dvorec bol akiste pomenovaný podľa slovanského, resp. slovenského kniežata, neďaleko od seba nachádzajúce sa osady Vrakúň a Vrakúňa zasa súvisia s praslovanským apelatívom **vrakunъ* odvodeného od koreňa **vra-* „hovoriť bezo zmyslu“ a pravdepodobné odzrkadľujú ešte staré predkresťanské (pohanské) náboženské či kultové obrady (Krajčovič, 2005, s. 118). Domáci pôvod má aj názov obce Bodza, ktorý je odvodený od osobného mena Bodza alebo od osobného mena s koreňom *Bod-* (porov. Stanislav, s. 51), podobne názov osady Klúčovec (> maď. **Kulcsod*: 1268 terra Chulchud, 1402 Kulchod; Stanislav, s. 251) z apelatíva alebo osobného mena *Klúč* (*kluč*), čo prešlo do maďarčiny v podobe *kulcs*. Na staré prevzatia pôvodných slovenských názvov osád z tohto územia upozorňujú aj názvy osád, ktoré po prevzatí do maďarčiny si zachovali aj pôvodné slovanské nosovky (Konkoly : **KoNkolъ* z apel. *kúkol'* a pod.). Na daktoré názvy nemáme poruke staršie doklady, no svojou formou ukazujú, že takisto ide o staré slovanské (slovenské) názvy, napr. názov samoty (Starý a Nový) Goláš určite patrí k psl. **golъ* „holý“, sufix *-áš* je maďarský; spoluhláska *-g-* ukazuje, že názov prevzali Maďari ešte v 12. storočí, keďže sa nezmenila na *-h-*, čo je v slovenčine pravidelná zmena. Názov samoty Bendov zasa pravdepodobne pochodí z hypokoristickej formy mena *Benedikt* + domáci posesívny sufix *-ov*.

Dodajme, že v najstarších listinách sa hlavné riečne rameno Dunaja (dnešný Malý Dunaj či pôvodný Čalov alebo Čelov) v 13. storočí označuje ako *magnum Er* (lat. *magnum* – veľký, maď. *ér* – rameno rieky), Noger, Nagyér, Nagher. V. Šmilauer ho rekonštruuje ako Nagyóré, teda ako **Veľké rameno* s priesračnou motiváciou.

O tom, že staršia sídlisková báza bola svojím pôvodom slovanská (slovenská) ešte pred príchodom Maďarov v 9.-10. storočí, svedčí aj existencia názvov osád odvodených z názvov staromaďarských kmeňov. Vychádzame pritom z logického predpokladu, že pomenovateľmi osád, ktoré usádzajúci sa starí Maďari utvárali, bolo iné etnikum, teda istotne starí Slováci, ktorí už dávno žili v tomto geopriestore. Pri pohľade na mapu stredovekého maďarského osídlenia juhozápadného Slovenska (Marek, 1996, s. 56) zisťujeme, že priestor medzi Malým Dunajom a Dunajom bol v stredoveku len pomerne riedko osídlený maďarskými alebo im príbuznými kmeňmi, ktoré tu mali vykonávať pohraničnú strážnu službu. V osadných názvoch z tohto obdobia sa zachovali doklady o prítomnosti staromaďarských kmeňov Keszi

¹ Doklady: 1295/1297 Chol, v 14. storočí už Chal, Chaal (Varsik, 1990, s. 17), porov. aj 1773 Csáll, Csall, sloven. Čelowce (Majtán, 1998, s. 56). Podobný hláskoslovný vývin je aj pri osadnom názve Čeláre (porov. Majtán, 1998, s. 56).

(obce Malé a Veľké Kosihy, zaniknutá samota Keszi pri sútoku Malého Dunaja a Dunaja), Megyer (Veľký Meder, *Mederč – dnešný Čalovec, osada Maderet), Nyék, Kürt a doložených je tu aj niekoľko lokalít s hrobovými nálezmi z 10. -11. storočia.

Na druhej strane zasa treba poznamenať, že ani nemôžeme všeobecne predpokladať nadpriemernú hustotu osídlenia v tomto regióne práve kvôli špecifickým podmienkam, limitovaným barinatým terénom riečneho ostrova Dunaja. V iných súvislostiach však rozsiahly historický výskum M. Marka a výskum stredovekých listín z tohto územia potvrdzuje staršie závery výskumov J. Stanislava v tom zmysle, že pôvodnosť a prvotnosť slovenského živilu okrem osadných názvov potvrdzujú aj slovanské mená obyvateľov a postupné etablovanie sa ich nositeľov vo formujúcej sa uhorskej štátnej moci.

Hoci slovenské osídlenie bolo bázou osídlenia Žitného ostrova a jeho okolia, historik ukazuje na zmenu národnostnej štruktúry v neprospech domáceho slovenského obyvateľstva v priebehu 13. storočia. Ukazuje to napríklad spôsob pomenúvania osád, vedľa ktorých sa na konci 13. storočia usádzali nemeckí hostia (Zemianska Olča: *Némes Ocsa*, osada *Vár Némes* pri obci Bodza): na odlíšenie pôvodných osád od nových nemeckých sídlisk dostávali pôvodné osady už len etnický prívlastok *Mad'arský* (Marek, 1996, s. 42), aj keď pôvodne išlo o staré slovenské osadné názvy, ktoré boli podobne ako aj v iných regiónoch adaptované do maďarčiny (*Okol > maď. Ekly, Vrakuňa > maď. Vereknye a pod.).

Z tohto územia sa nám zachoval aj slovenský názov Plazov, ktorý sa v maďarčine hláskovo adaptoval do podoby Palyazó (1252 *fluuium plaza* Šmilauer, 1932, s. 11). Vzťahuje sa na jedno z ramien odpájajúcich sa z Malého Dunaja (pravdepodobne ide o dnešnú Čiernu vodu). V. Šmilauer ho pokladá za nejasný, ale nachádza paralely s ním v bosnianskej hydronymii (Plazaj potok od verba *plaziti sa*) a poľskej (Płaza) a českej ojkonymii (Plasy pri Karloviciach; s. 295). Podľa B. Varsika (1990, s. 18) je pôvod aj výklad tohto názvu úplne jasný – názov motivovala povaha koryta tohto ramena, resp. jeho kl'ukatý, v teréne plaziaci sa tvar < verbum *plaziti* (sa), ba nachádza paralelu aj v staršom výklade svojím pôvodom slovenského osadného názvu Paloznak v Zalanskej stolici: slov. *Plaznik > Poloznik > Poloznuk.¹

Ďalším potamonymom z historickej hydronymie Žitného ostrova je názov *Lužnica, horný tok dnešného potoka Čierna voda. Aj mesto Bernolákovo, na sever

¹ Doklady: 1323 aquam Polazou, 1324, Polyazow, 1326 aquam Palazow (Šmilauer, s. 295), ďalšie podoby zo 14. storočia: Palyazo; územie medzi Malým Dunajom a Plazovom sa nazývalo Palyazóköz; tu k roku 1299 B. Varsik nachádza aj doklad s pôvodnou domácou podobou názvu: Plazou(kuz). Ďalej: 1302 Palazocuz, 1308 Palayzokuz, 1312 Paliázokuz (Varsik, 1984, s. 129) a pod.

od ktorého sa nachádza spomínaný tok, sa po nemecky uvádza v r. 1313 a 1317 ako Luensnicz, Luensnich, r. 1409 ako Lünsnich a v 14.-15. storočí sa jeho slovenský názov Lužnica uvádza ako Losnich, Loznicz (Varsik, 1990, s. 18). Názov je odvodený od adjektíva *lužný* + sufix *-ica* < apel. *luh*, psl. **loNgъ* a motivovala ho povaha terénu, cez ktorý tiekol (*luh* – háj, lesík na barinatej, nižinnej pôde; potok tečúci cez luhy, cez zamokrený nížinný terén).

Slovenský pôvod má aj dnešný názov Částa. Ide o pôvodný potok, dnes je to len zamokrený jarok juhozápadne od mesta Kolárovo a pri ňom sa nachádza aj hospodársky dvor Částa. Doklady na potok máme v tejto chvíli naporúdzi až z 19. storočia¹ v podobách *Öreg Császta* (*Stará Částa), *Csaszta Graben* (Částa; nem. apel. *r Graben* – jarok), *Csaszta Árok* (Částa, maď. apel. *árok* – jarok) a zaznačený je aj jej podnes identifikovateľný prítok *Malá Částa (maď. *Kis Császta*). Predpokladáme, že názov pôvodne pomenúval osadu a až neskôr potok, isté však je, že pochádza zo starého slovanského osobného mena **Čęsta* (porov. Stanislav, s. 91; k psl. apel. **čęstь* – česť). Súčasná kvantita názvu pravdepodobne reflektuje na prevzatie pôvodného názvu do maďarčiny.

Na pomerne komplikovanú hydrografickú situáciu na juhozápade Slovenska ukazuje aj hydronymum Dudváh. Riečka Dudváh tečie na západnom Slovensku súbežne s riekou Váh a najjužnejšie z jej viacerých ústí dnes vteká do Čiernej vody pri obci Kráľov Brod. Všetky tri vojenské mapovania (1782-1784, 1837-1840, 1884) však ukazujú, že úplne jednoznačne a uspokojivo nemožno uzatvoriť problematiku jeho historického ústia. Všetky tri vojenské mapovania pod dnešným Malým Dunajom zachytávajú močaristé koryto s názvom Dudváh v grafických podobách *Dud Waag*, *Dud-Waag*, *Dudwaag Dudvágh B.*[ach], *Dudvágh Ér* a *Dodvág* východne od obce Opatovský Sokolec.² Na súčasných vodohospodárskych mapách má názov *Čalovský Dudváh*.

Staršie výklady hydronyma *Dudváh* predstavil Vladimír Šmilauer vo svojom jedinečnom diele *Vodopis starého Slovenska* (1932, s. 298). Matej Bel, slovenský polyhistor žijúci v 18. storočí, o názve uvádza, že pomenúva rieku, ktorá je sekundárnym korytom rieky najdlhšej slovenskej rieky Váh, a s týmto predpokladom spája aj jej názov („lento aquarum tractu secundarius quasi Vagus, ideo adpellatus“), zároveň odmieta starší výklad z *Tót-Vágus* (t.j. **Slovenský Váh*).

¹ Druhé vojenské mapovanie (1837-1840).

² Koryto pokračuje ďalej na východ, resp. na juhovýchod okolo samôt Maderét, Starý Lapuhát, okolo obce Čalovec, a spája sa s Váhom pri obci Kameničná. Začiatok tohto koryta je ťažké identifikovať v spleti nevýrazných ramien Čiernej vody a Malého Dunaja. Skutočnú hydrologickú a hydrografickú genézu tohto územia však môže zodpovednejšie osvetliť len ďalší výskum geografov, hydroológov a historikov (Hladký, 2010, s. 16-17).

Spomedzi doterajších výkladov pokladáme za vážnejší výklad E. Schwarza. Hydronymum Dudváh odvodzuje od germ. **dauda*, **tōd*, *dōd* – mŕtvy, resp. názov chápe ako spojenie **daud-wāg* (germ. **wāg* – prúd; vysvetľuje ho ako predslovanský, resp. kvádsky názov s významom *mŕtvy Váh* (mŕtvy, s motiváciou „pomaly tečúci alebo v nížine tečúci a zahŕňajúci Váh“; porov. LMS., 1982, s. 90). S týmto výkladom súhlasí aj L. Kiss (1988, s. 393).

Etymologickým výkladom hydronyma Dudváh sa na viacerých miestach zaoberal aj slavista a indoeuropeista Šimon Ondruš. K výkladu hydronyma Dudváh prikrčil po diskusii s V. Šmilauerom o etymologickej interpretácii hydronyma Váh, ktoré sa všeobecne pokladá za germánske, resp. predslovanské (porov. Schwarzov výklad germ. **wāg* – prúd). Š. Ondruš podľa princípov laryngálnej teórie predpokladal, že hydronymum Váh vzniklo z ináč nedoloženého psl. **wāg* s prvotným významom „svetlý tok, svetlá rieka“, prípadne „na juh, za svetlom tečúca rieka“ (1972, s. 257-263). Na tento výklad zareagoval V. Šmilauer, ktorý s Ondrušom súhlasí v tom, že germánsky pôvod hydronyma Váh je síce len hypotéza, no v konečnom dôsledku ju pokladá za pravdepodobnejšiu ako predložený konštrukt Š. Ondruša. Za jeden z argumentov pokladá aj existenciu hydronyma Dudváh, odvodeného z germ. *daud* – mŕtvy (Šmilauer, 1973, s. 531). Vo svojej odpovedi V. Šmilauerovi (1975a, s. 39) Š. Ondruš výslovne píše, že „práve na Slovensku, kde existuje hydronymum Dudváh, existuje aj apelatívna lexéma *duda* vo význame priehľbeň, dolina, jama.“ Dudváh tak podľa neho pomenúva dolný Váh. Ďalej predpokladá, že neskôr, keď sa názov Váh preniesol na celý tok dnešného Váhu, špecifikoval sa zložený názov Dudváh na pomenovanie dolného toku v priehľbni, v údolí, teda toku medzi vlastným tokom Váhu a Karpatmi (dnešný tok Dudváhu). Aj na tento výklad bezprostredne reagoval formou poznámky V. Šmilauer (1975, s. 40-41), spochybňujúc Ondrušov výklad apel. *duda* v slovanských jazykoch a slovenčine (uvádza iba významy otvor v ľade, píšťalka, rúra, trstina, teda všetky významy spája význam „niečo, čo je duté“; porov. napr. aj ukr. *duda* – spodná časť rukávu, steblo rastliny; ESUM 2, s. 140). Ďalším argumentom je skutočnosť, že Váh ani Dudváh netečú v doline, ale tečú súbežne v podstate rovinnom teréne. Ani spôsob vzniku hydronyma Dudváh sa V. Šmilauerovi nepozdáva – „žádný Slovan by nevytvoril slovo typu „Dudváh = Jámváh; to je spôsob čistě germánský.“ Argumenty V. Šmilauera sa pokúsil Š. Ondruš vyvrátiť v štúdiu Ešte o mene rieky Dudváh (1975b, s. 225-229). V porovnaní so staršou štúdiou spresnil, že slovo *duda* s významom jama, priehľbeň je známe zo slovenského nárečia v rumunskom Nadlaku, odmieta však, že by aj medzi ostatnými významami nebola významová súvislosť. Predpokladá pôvodnú kompozitnú podobu **Dud(a)-Vag* a vysvetľuje ju zo spojenia starého apel.

základu **dud-* a hydronyma *Váh*, resp. *Vág* (apel. **duda*, **dudla* – jama, priehľbeň, dolina, ktoré v slovenčine pokladá za rezíduá zo staršieho vývinu – treba však uviesť, že v apelatívnej slovnej zásobe ho nemáme v slovenčine doložené ani v starších obdobiach; porov. však chorv. *duliba* – priehľbeň, dolina; porov. aj ESSJa., 5, s. 146; Varsik, 1990, s. 23, 25; podobnú motiváciu predpokladá aj pri osadnom názve Dudince – osada v doline, jame, a aj v prípade etnonyma Du(d)lebi – ľudia žijúci v doline; paralely nachádza aj v ruskej ojkonymii). Hydronymum Dudváh tak podľa neho pomenúva dolný Váh, resp. Váh tečúci v nížine – menší paralelný tok Váhu (porov. aj spomenutý výklad M. Bela). Ukazuje sa, že aj s ohľadom na vývin názvu je namieste pokladať Dudváh za predslovanské hydronymum, ktoré od pôvodných obyvateľov prevzali usádzajúci sa Slovania a od nich zasa Maďari (s očakávanou zmenou v slovenčine *Dudvág* > *Dudváh*, zatiaľ čo maďarčina názov aj z hláskoslovných dôvodov uchovala v podobe spred 12. storočia – *Dudvág*). Viaceré doklady takisto ukazujú, že pomerne výrazne sa pociťovala skutočnosť, že ide o názov, ktorý vznikol z hydronyma *Váh* (porov. zápisy z rokov 1260, 1782-84 a z polovice 19. storočia *Dud-Wag*, *Dud Wag* a pod).

V súvislosti s Dudváhom musíme uviesť niekoľko poznámok o prítomnosti nemeckého etnika na Žitnom ostrove, aj keď je vylúčené, že názov Dudváh by pochádzal z obdobia stredoveku, keď na územie západného Slovenska prichádzali nemeckí hostia. Názvy Dudváh a Váh patria pravdepodobne medzi staré a svojim pôvodom ešte germánske názvy zo slovenského územia, ktoré od pôvodných zvyškov germánskeho obyvateľstva na našom území prebrali Slovania dakedy v 6.-7. storočí.

Pomerne výrazná nemecká kolonizácia sa dotkla západného pohraničia Uhorska osobitne po tatárskom vpáde v rokoch 1241-42. Okrem Podunajska prichádzali hostia z alpských krajín aj do iných uhorských stolíc, v ktorých žili Slovania – Mošonskej, Šopronskej a Železnej. Tie sa napokon v 13. a 14. storočí takmer úplne ponemčili, ako poznamenáva B. Varsik (1984, s. 89). Silný prúd nemeckej kolonizácie v uhorskom pohraničí postupoval v tomto období aj do časti Bratislavskej stolice a na územie Žitného ostrova, kde sa napokon sústredil v jeho západnej časti. Prichádzajúci Nemci tu vytvorili súvislé nemecké územie, ba niektoré obce si sčasti zachovali svoj etnický pôvod až do 20. storočia. Rozloženie nemeckých osád na Žitnom ostrove aj na ostatnom slovenskom území v stredoveku plasticky zobrazuje mapa historika M. Marka (1996, s. 225), ktorá potvrdzuje a spresňuje starší výskum B. Varsika a ukazuje, že nemecké osídlenie bolo na Žitnom ostrove sústredené do jeho západnej časti. Aj keď v historickej stredovekej ojkonymii tejto časti Žitného ostrova zaznamenávame pomerne veľa osadných názvov nemeckého pôvodu (porov. Varsik, 1984, s. 120-132), nemeckú hydronymiu na Žitnom ostrove nenachádzame v listinách ani na starších mapách (mapy prvého až tretieho vojenského mapovania z rokov 1782-1884). Pravdepodobne to súvisí s tým, že

Nemci osady, v ktorých žili na Žitnom ostrove, aj zakladali a prirodzene tak dostávali nemecké názvy, no názvy vodných objektov (hydronymá) v komunikácii pravdepodobne už preberali od toho etnického spoločenstva, vedľa ktorého žili a ktoré sčasti v regióne nahradili. Navyše, aj stredoveký hydronymický materiál z územia Žitného ostrova ukazuje, že tu išlo len o vlastné mená vodných objektov s lokálnou dôležitosťou (močiare, ramená, jazierka, studne), a teda aj ich komunikačný rádius nebol veľký a natoľko závažný.

Druhou závažnou príčinou bola skutočnosť, že asi po tristo rokoch sa nemecké obyvateľstvo na tomto území pomerne výrazne zredukovalo. Nové etnické pohyby na území Žitného ostrova a odchádzanie pôvodného obyvateľstva z neho súviseli s tureckými vpádmi a v tejto súvislosti a aj s prítomnosťou drancujúcich španielskych vojakov na tomto území, ktorí mali postup Turkov zastaviť. Mnohé obce či osady tak už v prvej polovici 16. storočia zostali vyludnené, inde zasa zostalo obyvateľstvo výrazne preriedené. To postupne nahrádzali Maďari utekajúci pred Turkami z juhu územia, resp. zo severného Zadunajska. Po vyrabovaní Žitného ostrova Nemcami, ktorí išli na pomoc Turkami obliehanému Rábu, bol ostrov medzi Dunajom a Malým Dunajom roku 1895 nanovo kolonizovaný sčasti Slovákami zo severných oblastí a ešte výraznejšie utekajúcimi kresťanskými Maďarmi zo Zadunajska (porov. Varsik, 1984, s. 127).

Z predchádzajúceho textu vyplýva, že kontinuita nového osídlenia Žitného ostrova nenadväzovala na starší stav z obdobia do 9.-10. storočia, a teda nezachovala sa ani kontinuita medzi starým slovanským (slovenským obyvateľstvom) na tomto území. Na pôvodné osídlenie a etnicitu ostrova však odkazujú názvy vodných tokov na tomto území, ktoré od starých Slovákov prevzali Maďari a v maďarčine sa adaptovali podľa jazykových princípov maďarčiny.

V. Šmilauer vo svojej pozoruhodnej práci *Vodopis starého Slovenska* (1932) zo stredovekého územia Žitného ostrova uvádza aj ďalšie doklady hydronym, ktoré však majú maďarský pôvod, napr. *Ludasér* (*Husie rameno). Niektoré stredoveké maďarské názvy na mapách vojenského mapovania (18., 19. storočie) už nenachádzame, napr. *Sard* (*Blato, k maď. apel. *sár* blato, bahno, sufix -d má deminutívny pôvod).¹

Ako ukazujú kartografické diela z 18.-19. storočia (mapy 1.-3. vojenského mapovania), maďarský pôvod majú väčšinou názvy menších vodných objektov s lokálnym významom, napríklad názvy studní (*Ó kút*, t. j. * Stará studňa pri obci Pataš, *Köves kút*, t. j. *Kamenná studňa pri obci Opatovský Sokolec) či jazier a jazierok

¹ Ďalšie porov. vo *Vodopise starého Slovenska* (s. 294-296).

(*Farkas tó*, t. j. *Vlčie jazero pri obci Padáň, *Öreg tó*, t. j. *Staré jazero pri obci Číčov). Mapy vojenského mapovania obsahujú aj novšie maďarské názvy z tohto územia, ktoré vznikli z potreby pomenovať nové vodné objekty v období, keď sa postupne začalo s budovaním umelých odvodňovacích kanálov, ktoré mali za úlohu aspoň čiastočne riešiť komplikovanú hydrologickú situáciu najmä v obdobiach so zvýšeným vodným prietokom riek, resp. ramien odvádzaním vody z preťažených korýt. Takto sa v 19. storočí stretávame s maďarskými umelými názvami *Vármegeye csatornája* (t. j. *Župný kanál, dnes Komárňanský kanál, ale aj s názvami typu *Malom árok* (t. j. *Mlynský jarok) pri osade Lipové, ktoré poznáme aj z ostatného slovenského územia z lokalít, kde ani maďarské obyvateľstvo nežilo – v takých prípadoch neraz išlo o prostý preklad apelatívneho spojenia *mlynský jarok* alebo vlastného mena *Mlynský jarok* do maďarčiny.

Keďže väčšina hydroným (ako aj iných vlastných mien) vznikla z apelatívnych pomenovaní, toponymická lexika významným spôsobom dopĺňa pohľad na vývin slovnej zásoby konkrétneho jazyka. Výskum vlastných mien cennými informáciami dopĺňa pohľad na vývin, diferenciaciu a súčasný stav jazyka, ale takisto je nevyhnutným predpokladom na historicko-porovnávacie výskumy, pri ktorých ako základný dokumentačný materiál slúži historická apelatívna a historická propriálna lexika. Historická slovanská toponymia zároveň predstavuje jedinú bázu jazykových faktov o vývine praslovanských makrodialektov a o formovaní jednotlivých slovanských jazykov. (porov. Krajčovič, 1974, s. 36). Povedané ináč: propriá vznikali z apelatívnej lexiky jestvujúcej v období vzniku vlastného mena v konkrétnom jazyku, a preto poskytujú slavistike dôležitý dokladový materiál. Slavistika, resp. historicko-porovnávacie výskumy, naopak, poskytujú zasa dôležité informácie lingvistického charakteru onomastike, a to najmä pri rekonštrukcii onymických jednotiek. Najstaršie hydronymá zo skúmaného územia vznikali teda v ešte staršom období, v období jazykovej integrácie v naddunajskej oblasti. Ako to ešte presvedčivejšie ukázali aj výskumy v bezprostredne susediacich povodiach,¹ v najstaršej hydronymii z juhozápadného Slovenska možno identifikovať vrstvu praslovanského hydronymického fondu, resp. starého slovanského lexikálneho fondu, ktorá najvýraznejšie zachováva starší (ešte praslovanský) stav. Ide o hydronymický materiál, ktorý najčastejšie vznikol z apelatívnej lexiky nediferencovanej (alebo iba minimálne diferencovanej) v slovanských dialektoch, ale aj v slovanských jazykoch. Len skutočne komplexný a podrobný onomastický (a hydronomastický) výskum z jednotlivých povodí

¹ So skúmaným územím Žitného ostrova bezprostredne súvisia povodia Moravy (resp. jej slovenské prítoky; Závodný, 2012; porov. Závodný, 2010), Dudváhu (Hladký, 2010), Čiernej vody (porov. Beláková, 2012), Nítry (Hladký, 2004), Hrona (Krško, 2008) a Váhu (zatiaľ je však systematicky spracovaná len jeho horná časť; Krško, 2011).

a území jednotlivých jazykových spoločenstiev (etnických aj dialektologických) môže priniesť spoľahlivé informácie, uplatniteľné v rekonštrukcii pôvodného praslovanského hydronymického fondu, ako môžeme slovami V.P. Šulhača (1998) nazvať geneticky bazovú časť hydronymického fondu súčasných slovanských jazykov, pochádzajúcu vari ešte z obdobia slovanskej jazykovej jednoty a pokladanú za najmenej diferencovanú v dnešných slovanských jazykoch.

Uvedené interpretácie historického hydronymického materiálu z územia Žitného ostrova podávajú svedectvo o vývine etnickej skúmaného územia, ale zároveň ukazujú na motivačné činitele, ktoré sa uplatnili v období vzniku vlastného mena ako charakterizačné prvky konkrétnych vodných tokov. Ukázalo sa zároveň, že názvy najvýznamnejších tokov na Žitnom ostrove majú domáci (slovenský) pôvod a tieto názvy prevzalo aj usádzajúce sa maďarské obyvateľstvo. Aj na základe uvedenej paralely s pomenúvaním osád v tomto regióne môžeme predpokladať, že postupne, najmä od 13. storočia, po zmene etnickej štruktúry obyvateľstva, začali sa objavovať aj maďarské názvy, ktoré sa vzťahovali na kratšie toky alebo ramená a na vodné objekty s lokálnym významom. Novšie doklady o nich však naporúdzi nemáme. Nedá sa vylúčiť, že mnohé z nich postupne zanikli s ďalšou zmenou etnickej štruktúry, keď od 13. do 16. storočia osobitne západná časť Žitného ostrova bola výrazne ponemčená. Nemecká kolonizácia podľa doteraz známych dokladov zachovala výrazné stopy v historickej ojkonymii Žitného ostrova, nezachovala však stopy v hydronymii. V 16. storočí sa tu etniká opäť preskupili v dôsledku tureckých nájzdov a približne odvtedy je Žitný ostrov výrazne z jazykového hľadiska maďarským územím. Súčasná štandardizovaná nomenklatúra hydroným vychádza z povahy vodných objektov – keďže územie Žitného ostrova sa podrobilo rozsiahlej regulácii, väčšinou ide o názvy kanálov, ktoré sú najčastejšie motivované ich lokalizáciou (Ižopský kanál, Chotárny kanál) alebo vymedzením (kanál Holiare-Kosihy, kanál Jurová-Veľký Meder). Predpokladáme, že zaujímavé doklady a informácie napokon ešte prinesie výskum najpodrobnejších kartografických prameňov (katastrálnych máp, rôznych súpisov) a výskum stredovekých či novovekých diplomatických pamiatok zo skúmaného územia.

Pramene, literatúra:

- BEL, M.: *Notitia Hvngariae Novae Historico-Geographica*. Tomus I. Comitatus Posoniensis (1735; 696 s.). Tomus II. Comitatus Posoniensis (continuatio; 1736; 587 s.). Vienna.
- BELÁKOVÁ, M.: Nemecké názvy prítokov (i prameňov) Stoličného potoka ako svedectvá o nemeckej kolonizácii. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012. ISBN 978-80-555-0594-7, s. 199-207.
- ESSJa. – Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond. Zv. 5. Red. O. N. Trubačov. Moskva : Nauka, 1978. 232 s.
- ESUM. – *Etimologičnij slovnýk ukrajinskoji movy*. Tom 2. (D – Kopci). Ed. O. S. Meľnyčuk. Kyjiv: Naukova dumka, 1985. 572 s.
- HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2
- HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. 196 s. ISBN 978-80-8082-504-1
- KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ)* s praktickou mluvniciou československou. Banská Bystrica 1924.
- KISS, L.: *A földrajzi nevek etimológiai szótára*. Zv. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. 460 s.
- KRAJČOVIČ, R.: *Slovenčina a slovanské jazyky*. Zv. 1. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava : SPN 1974. 328 s.
- KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*, Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005. 232 s. ISBN80-88878-99-3
- KRŠKO, J.: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008. 351 s.
- KRŠKO, J.: *Hydronymia horného povodia Váhu (od Rajčanky po prameň Váhu)*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, 2011. 228 s. ISBN 978-80-557-0325-1
- LMŠ. – LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R.: *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 868 s. ISBN 978-80-7422-048-7.
- MAJTÁN, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773-1997*. Bratislava : Veda, 1998. ISBN 80-224-0530-2. 600 s.
- ONDRUŠ, Š.: Je pomenovanie rieky Váh slovanské? In: *Slovenská reč*, roč. 37, 1972, č. 5, s. 257-263.
- ONDRUŠ, Š.: Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh : Otvorená odpoveď Vladimírovi Šmilauerovi. In: *Slovenská reč*, roč. 40, 1975a, č. 1, s. 40-41.
- ONDRUŠ, Š.: Ešte o mene rieky Dudváh. In: *Slovenská reč*, roč. 40, 1975b, č. 4, s. 225-229.
- ONDRUŠ, Š.: *Odtajnené trezory slov*. Zv. 3. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. 232s.
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 520 s.
- STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. Vydanie 2. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s.
- STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 2. Vydanie 2. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004. 534 s.
- ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- ŠMILAUER, V.: Etymologie Šimona Ondruše. In: *Zpravodaj místopísne komise ČSAV*, roč. 14, 1973, č. 2-3, s. 530-532.

Poznámka V. Šmilauera. In: ONDRUŠ, Š.: Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh. Otvorená odpoveď Vladimírovi Šmilauerovi. In: *Slovenská reč*, roč. 40, 1975a, 1, s. 40-41.

ŠMILAUER, V.: Šimon Ondruš: Slovenské rieky – pôvod mien. In: *Zpravodaj miestopísne komise ČSAV*, roč. 21, 1981, č. 1-2, s. 151-156.

ŠULHAČ, V. P.: *Praslovjanskij hidronimnyj fond. Fragment rekonstrukciji*. Kyjiv: Nacionalna akademija nauk Ukrajiny, Instytut ukrajinskoji movy, 1998. 368 s.

VARSÍK, B.: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda, 1984. 260 s.

VARSÍK, B.: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.-12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.

VM. I-I. vojenské mapovanie – *Az első katonai felmérés*. Budapest: Arcanum, 2004 (DVD vydanie).

VM. II-II. vojenské mapovanie – *Die zweite militärische Vermessung. Kartenprofilen des Königreich Ungarn und Banat von Temes (1806-1869)*. A második katonai felmérés. Budapest: Arcanum, 2005 (DVD vydanie).

VM. III-III. vojenské mapovanie – *Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés. (1869 – 1887)*. Budapest: Arcanum, 2006 (DVD vydanie).

ZÁVODNÝ, A.: Etnické vplyvy na hydronymiu záhorského regiónu. In: *Mnohotvárnost a špecifičnosť onomastiky*. Ostrava-Praha : Filozofická fakulta Ostravskej univerzity v Ostravě, Ústav pro jazyk český AV ČR, 2010. ISBN 978-80-7368-7368-779-3, s. 515-521.

ZÁVODNÝ, A.: *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 494 s. ISBN 978-80-8082-561-4

NIEKTORÉ HYDRONYMÁ NA ÚZEMÍ ŽITNÉHO OSTROVA¹

Andrej ZÁVODNÝ

Žitný ostrov is the historical and geographical perspective important and specific area of southwestern Slovakia. Ethnic population of this area since the Middle Ages were very colorful. Originally Slovak dominant ethnic group began to expel the Hungarians and later Germans, too. Although most of the first documented names is already marked of graphics majority of the principal ethnic group, which was in medieval Hungary, later also German ethnicity, origin of many of the oldest names in this area is arguably Slavic. Slavic names, however, foreign ethnic groups have adapted to their language and in many cases, the name evolved by adapting developmental patterns of the ethnic group.

Key words: hydronym, Ethnicity, name, Žitný ostrov, motivation, appellativum

Žitný ostrov, veľký riečny ostrov, jedna z najväčších zásobární pitnej vody v strednej Európe a jedna z najúrodnejších poľnohospodárskych častí Slovenska, je aj z historického pohľadu významnou oblasťou juhozápadného Slovenska, ktorú možno aj pomerne presne geograficky vymedziť. Južnú a juhozápadnú hranicu, ktorá sa začína pri Bratislave a končí sa pri Komárne, vymedzuje rieka Dunaj, takmer trojštvrťtinovú severnú a severovýchodnú hranicu predstavuje rameno Malý Dunaj a časť východnej hranice vymedzuje rieka Váh. Časť Žitného ostrova na slovenskom území sa niekedy označuje ako Veľký Žitný ostrov a časť, ktorá sa z väčšej časti nachádza južne od Dunaja, a teda už na maďarskom území, sa označuje ako Malý Žitný ostrov. Predpokladá sa, že v minulosti bolo hlavným korytom Dunaja vodné koryto súčasného Malého Dunaja. V stredoveku bolo toto územie nárazníkovou zónou zachytávajúcou hroziace nepriateľské vpády, tzv. konfíniom, ktoré bolo prísne strážené staromaďarskými strážnymi jednotkami. Konfíniom sa tiahlo od moravskej strážnej osady Strážnica (čes. Strážnice) smerom na juh pozdĺž rieky Morava a v miestnej toponymii sa zachovalo niekoľko názvov týchto strážnych posádok (Sikuli (obec Sekule), Plavci (obce Plavecký Mikuláš, Plavecký Peter, Plavecký Štvrtok), Pečenehovia (obec Pečeňady) a pod.).

Na území Žitného ostrova sa v historických listinách uvedením konkrétneho mena potvrdzuje prítomnosť dvoch kmeňov – Megyer a Keszi, no spomína sa aj

¹ Štúdiá vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova*.

prítomnosť iných strážnych posádok, avšak bez podrobnejšej špecifikácie, teda bez uvedenia ich mena (Marek, 2006, s. 30, 31). Mená týchto strážnych posádok sú rovnako zachované aj v toponymii Žitného ostrova, napr. v názve mesta Veľký Meder (1268 *villa Meger*) a v názve obce Veľké Kosihy (1237-1240 *villa Kezu*; tamže). Etnické osídlenie územia bolo v čase vzniku Uhorska už veľmi pestré, čo dokazujú aj historické listiny. Pôvodne dominantné slovenské etnikum začali postupne vytláčať Maďari a neskôr aj Nemci. Neskoršia vlna osídľovania územia nad Dunajom maďarským obyvateľstvom od 15. storočia súvisela najmä s jeho útekmi pred tureckými expanzívnymi nájazdmi v centrálnej časti Uhorska (porov. Marek, 2006, s. 41, 42).

Na území medzi Dunajom a Malým Dunajom sa nachádzali v minulosti rozsiahle lesy, močiare, riečne ramená a veľké množstvo menších či väčších jazierok. V. Chaloupecký (1923, s. 67, 68) uvádza, že ešte v 13. storočí sa z dochovaných listín zdá toto územie ako jeden veľký, neprístupný močiar, ktorý je popretkávaný hustou sieťou potokov, riečok, tóní a vodných zátok. Podľa neho pásma dunajských močiarov široké 10-50 km siahalo od Bratislavy po Komárno, čiže zaberalo takmer celý Žitný ostrov. Takúto charakteristiku územia potvrdzuje aj výpočet vodných objektov T. Ortvaya (1882, s. 224-236), ktorý z územia Žitného ostrova uvádza vyše 200 vodných názvov, zväčša malých jazierok a krátkych riečnych ramien (porov. Šmilauer, 1932, s. 8). Keďže koryto Malého Dunaja nebolo ustálené, rieka často menila svoje koryto približne na území od súčasného hlavného toku Dunaja po rameno Malého Dunaja, nemožno s určitosťou stotožniť všetky listinné doklady so súčasným objektom s názvom Malý Dunaj, teda s jedným hlavným tokom (Šmilauer, 1932, s. 293). Práve kvôli charakteristike územia sa v oblasti Žitného ostrova možno stretnúť s toponymami, ktoré motivovala funkcia osady alebo blízky objekt pri osade (most, prievoz a pod.). Spomeňme si aspoň niektoré z nich.

Obec Prievoz leží už na ľavej strane Malého Dunaja, ale podľa B. Varsika (1984, s. 125) vznikol v 14. storočí na Žitnom ostrove novší priechod (brod) cez Malý Dunaj, ktorý dostal nemecký názov *Oberufer* (nem. *ober* „horný“, *das Ufer* „breh“). Adjektívom *horný* sa názov odlišoval od staršieho *Dolného Brehu* (*Priechodu*), ktorý sa nachádzal vo Vrakuni. Názov je prvýkrát doložený v roku 1382 v tvare *Ober Urfar* (súvislosť s nemeckým slovom *die Fähre* „kompa, prievoz“). Doložený je však aj maďarský tvar názvu *Fórév* (maďarské kompozitum *fő* „hlavný, dôležitý“, *rév* „priechod“).

Most pri Bratislave sa spočiatku v listinách pomenúval iba názvom **Most* (prvýkrát je doložený v roku 1283 v nemeckom tvare *Pruk*, Varsik, 1984, s. 122). V listinách je doložený nemecký (*Bruck*) a maďarský tvar nemeckého názvu (*Pruk*).

Vznik názvu už pravdepodobne súvisí s tunajším nemeckým etnikom a vznikol z nemeckého slova *die Brücke* „most“.

Na území sa nachádza aj veľké množstvo osadných názvov, ktoré majú metaforickú charakteristiku tohto skúmaného územia („ostrov“) obsiahnutú priamo v názve – Štvrtok na Ostrove, Dvorníky na Ostrove, Lúč na Ostrove, Blatná na Ostrove, Trstená na Ostrove, Zlatná na Ostrove, Nelyje na Ostrove (časť súčasnej obce Vrakúň), Kert' na Ostrove (starší názov obce Ohrady) a pod.

Motivačný rozbor toponyma *Žitný ostrov* jednoznačne dokazuje, že adjektívna časť *žitný* sa začala, azda pod vplyvom poľnohospodárskej funkcie tohto regiónu, analogicky spájať s apelatívom *žito*, no názov s ním vôbec nesúvisí. Názov „ostrova“ motivovali objekty, ktoré sa na tomto vodnatom území nachádzali, a vznikol z nemeckého slova *schüte, schüt* „umelé hrádze proti záplavám“ (pravdepodobne slovo súvisí s nemeckým verbom *schütten* „sypať“, čiže budovať umelé hrádze, valy zo štrku, kameňov a hlíny). Nemecký názov *Schütt* neskôr prevzalo a do slovenčiny adaptovalo slovenské obyvateľstvo (*Schütt, Schüttinsel* > *Šuty, Šutný ostrov* > *Žitný ostrov*; porov. Varsik, 1984, s. 131, 132). Maďarský názov tohto územia sa spomína už v roku 1250 v tvare *Csallóköz* (Šmilauer, 1932, s. 294) a označoval v podstate územie medzi Dunajom a vodným tokom **Csalló* – Malým Dunajom (maď. *köz* „medzi“, ale aj „medzera, rozstup“), teda územie Žitného ostrova. Názov motivovalo vymedzenie tohto územia Malým Dunajom a vznikol z jeho maďarského názvu v tvare *Csollo/Chollo*. B. Varsik (1984, s. 130, 131) uvádza, že maďarský názov *Csollo (Chollo)* je z 13.-14. storočia a má slovanský pôvod, Maďari ho museli prevziať už v 10. storočí a názov mohol prekonať do 13. storočia už väčší vývin v maďarčine, preto aj mnohí historici a lingvisti hľadali jeho pôvod v slovanskom jazyku. Predpokladá, že zdvojené *-ll-* sa v maďarčine mohlo vyvinúť aj asimiláciou zo spoluhláskovej skupiny *-rl-* a pôvodný názov možno rekonštruovať ako **Čerlov*. Nemecký filológ F. Beranek (tamže) hľadal pôvod názvu v slovanskom slove *čelo* „hrot“. J. Stanislav (2004, s. 87) pokladá názov za pôvodom slovanský a rekonštruuje ho ako **Čalov, Čalovo*. Pôvodný bol podľa neho názov osady (z koreňa *ča-* „čakať“), z ktorého sa utvoril názov rieky a z názvu rieky zasa názov ostrova. B. Varsik (1984, s. 131) uvádza, že sa J. Stanislav pri rekonštrukcii názvu opieral o nesprávne publikovanú listinu G. Fejéra z roku 1291, v ktorej nie je doložený názov vo forme *Challov* a *Challowo*, ale forma *Chollov*. V. Chaloupecký (1923, s. 160) považuje rovnako názov za pôvodom slovanský a jeho motiváciu vykladá z názvu staroslovanského cintorína *Žalov*, podľa ktorého dostal Malý Dunaj názov, pretože sa pri ňom pravdepodobne jeho koryto stáčalo, no sám uvádza, že archeologické ani nijaké iné historické topografické údaje cintorín s takýmto názvom v oblasti neuvádzajú. V. Šmilauer (1932, s. 294) uvádza viacero starších etymológií názvov (napr. zo slova *sarló* azda „kosák“; z osobného mena tureckého pôvodu *Csalló*, ktoré mohlo súvisieť s tatárskym slovom *čarlak* „čajka“; M. Bel ho

vykladal zo slova *csal* azda „klamať, podvádzať“ alebo „vábiť, zvádzať“; zo slova *sellő* „rusalka, vodná/morská víla“ alebo „kaskáda, vodný prah/stupeň; zo slova *Csillés* „zlé seno“; porov. Chrenková, 2007, s. 69, 436, 439). K výkladu V. Chaloupeckého uvádza (tamže), že ho nemožno hláskoslovne dobre zdôvodniť, pretože zmena *ž* na *č* neexistuje a autor nevysvetlil výskyt zdvojeného *-ll-* v maďarskom tvare názvu. Sám označuje názov za nejasný, no považuje ho za neslovanský. Spomedzi hydroným si možno na tomto území všimnúť niekoľko názvov, ktoré sa uvádzajú v najstarších listinách.

Názov **Foráš** pomenúval prameň neďaleko od obce Močenok. V listine sa uvádza v podobách *furras* (CDSL. I, Nr. 69), no V. Šmilauer ho rekonštruoval ako *furras*, *Furras* (Šmilauer, Nr. 275) a vznikol propriálizáciou maď. apelatíva *forrás* „prameň, žriedlo“ (porov. Šmilauer, 1932, s. 457).

Názov ***Lac** pomenúval rybník, ktorý sa podľa V. Šmilauera (1932, s. 334) nachádzal medzi Večou (v súčasnosti časť Šale) a Dlhou nad Váhom. V listine sa uvádza ako *piscina Lac*, *lac* (CDSL. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932, s. 334) uvádza, že názov môže súvisieť s románskym *lac*. Nemožno vylúčiť, že názov patrí k typu názvov, ktoré vznikli propriálizáciou apelatíva vo všeobecnosti označujúceho vodný objekt (porov. VN. *Forrás*), a že vznikol z latinského *lacus* „jazero, močiar, rybník, stojatá voda“. Podobne zasa nemožno vylúčiť ani to, že názov vznikol z maďarského apel. *láp* „plytký močiar zarastený rastlinstvom“; porov. topobázu *lak-* vo VN. *Lakšár* na Záhorí).

Názov vodného toku ***Plazov** je prvýkrát doložený v tvaroch *fluuius plaza*, *palasa* (doklady zo 14. storočia: *aqua*, *fluv. Polazou*, *Polyazow*, *Palazow*, *Palyazo*; Varsik, 1984, s. 129). B. Varsik (1984, s. 129) uvádza, že rameno v stredoveku vytekalo z Malého Dunaja južne od Ivanky pri Dunaji a cez Ivanku pri Dunaji tieklo k Bernolákovu, kde sa spájalo s Čiernou vodou a aj od tohto sútoku bol vodný tok pomenovaný ako Plazov až po ústie do Dudváhu. Podľa neho vodný názov motivovala charakteristika vodného toku a vznikol zo slovanského apelatíva *plaz* (z verba *plazit' sa* „pomaly tečúca a krivol'aká cesta rieky“, Varsik, 1984, s. 129). Hoci je z prvého dokladu jasné, že ide o názov vodného toku, pretože je označený apelatívnym latinským zápisom *fluuius*, paralelne s ním sa používal aj terénny názov, ktorý je doložený v roku 1299 v tvare *Plazoukuz* (maď. *Palyazóköz*) a pomenúval územie medzi riekou Plazov a Malým Dunajom. Nemožno preto vylúčiť, že vodný názov mohla motivovať aj lokalizácia vodného toku a v takom prípade by vodný názov vznikol z terénneho názvu (z apelatíva *plaz* „príkra klzká cesta, priesmyk, rozsadlina (puklina, trhlina)“, WV., 2013; „úzka a dlhá dolina“, SSN. 2, s. 824; porov.

Šmilauer, 1932, s. 295), čo by mohol dokazovať aj maďarský tvar terénneho *Palyazóköz* (maď. *köz* „medzera, rozstup“).

Podrobnejšie nešpecifikovaný vodný objekt (lat. *aqua* „voda“), ktorý možno rekonštruovať ako ***Šárd**, sa v povodí Malého Dunaja pri vtedajšej obci Vojtechovce v okrese Dunajská Streda (maďarský názov *Bélvata*; obec sa neskôr zlúčila s inými obcami do obce Nový Život) uvádza už v roku 1239-1241 v tvare **Sard* (*Said, Saaid*); Šmilauer, Nr. 127. Názov motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol azda propriálizáciou deminutívnej podoby maďarského apelatíva *sár* (prípona *-d* má v maďarčine deminutívnu funkciu) s významom „blato, bahno“, čiže zrejme pomaly tečúci, a teda blatistý, bahenný vodný tok (porov. Hladký, 2011, s. 120, 121).

Rameno Váhu s názvom ***Örém** pri osade Hetméň (v súčasnosti miestna časť Šále) sa v roku 1251-1252 uvádza v tvare *Eurem* (Šmilauer, Nr. 281). Názov motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol z maďarského apelatíva *örém* (*óré*m) „tôňa“ (Šmilauer, 1932, s. 457). Miesta na toku, ktoré sa označovali ako *tône*, predstavovali hlboké a stojaté miesta, zväčša na starom koryte toku, pri ktorých boli brehy porastené stromovou vegetáciou, utvárajúcou tieň. Takéto miesta boli najvhodnejšie na rybolov.

Presne nelokalizovaný rybník ***Locs** sa nachádzal niekde pri obci Sokolce. Doložený je v roku 1268 v tvare *Louch* (Chaloupecký, 1923, s. 261). Názov motivovalo priame označenie vodného objektu a podľa V. Šmilauera (1932, s. 8) vznikol z maďarského apelatíva *locs* „bahno, močiar“.

Podobnú motiváciu má aj v rovnakej listine, v ktorej sa opisujú statky patriace k hradu Komárno, uvedený, presne nelokalizovaný rybník v tvare **Holostw** (Chaloupecký, 1923, s. 261), ktorý možno rekonštruovať ako **Halastu*. Podľa V. Šmilauera (1932, s. 8) názov vodného objektu vznikol z maďarského apelatíva *halastó* „rybník“.

Zo Žitného ostrova sú doložené aj dva pôvodom slovanské názvy poznačené maďarskou grafikou v tvaroch **Tanya** a **Haraszt**. Názvy vodných objektov možno rekonštruovať ako **Tôňa* a **Chrast'*. Názov **Tôňa* motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol propriálizáciou apelatíva *tôňa* „hlboké, stojaté miesto na vodnom toku vhodné na rybolov“. Názov **Chrast'* motivoval porast v okolí vodného objektu a vznikol z apelatíva *chrast'* „krovie, chrastina“ (porov. Šmilauer, 1932, s. 8).

ZÁVER

Niektoré z doteraz získaných a analyzovaných hydroným z územia Žitného ostrova (**Halastu*, **Locs*, *Foráš*, *Lac*) nemusia v plnej miere odzrkadľovať priamy motivačný vzťah medzi pomenúvateľmi objektu a samotným pomenovaným objektom. Z takýchto dokladov sa nedá spoľahlivo určiť, či zapisovateľ vnímal zápis

ako vlastné meno objektu, alebo ho len všeobecne označil. Nejednoznačnosť spôsobuje najmä to, že takéto typy názvov sa od východiskového bezpríznačného apelatívneho motivanta odlišujú len graficky a nemožno na nich vnímať dajaký motivačný vzťah pomenúvateľa k objektu. Podobné doklady na názvy v starých listinách sú známe aj z iných častí územia starého Slovenska a pri niektorých bolo spoľahlivo dokázané, že nejde o živé názvy objektov, ktoré sa v istej mikrosociete v príslušnom historickom období skutočne aj používali, ale ide iba o apelatívne označenia vodných objektov, ktoré skriptori a kartografi iba zapísali veľkými začiatočnými písmenami. Takéto formy názvov sú v neskoršom období doložené aj v domácom, slovenskom jazyku (Potok, Jarok, Rameno, Jazero, Rybník a pod.). Ak napríklad v minulosti tiekol obcou len jeden potok alebo jarok, respektíve sa v nej nachádzal len jeden vodný objekt (jazero, rybník), a teda nebolo treba od seba odlišovať viacero vodných objektov, obyvatelia ich často pomenúvali jednoduchým apelatívom, čiže názov objektu ako vlastné meno nevnímali. Spomínané názvy preto nemajú takú onymickú platnosť, ako majú ostatné hydronymá (**Tôňa*, *Plazov* a pod.). Istú mieru motivačného vzťahu k objektu možno skôr vnímať pri deminutívnych názvoch ako **Šárd*, *Jarček*, *Potôčik*, *Riečka*, *Studnička* a pod., ktoré prostredníctvom východiskového motivujúceho apelatíva vyjadrujú „motivačné informácie“ o veľkosti, prípadne aj dĺžke vodného objektu. V mnohých prípadoch dokonca inojazyčný zápis ani nemusí spoľahlivo v tomto období dokazovať na príslušnom území prevahu istého etnika, v tomto prípade etnika maďarského, pretože dôležitú úlohu pri zapisovaní názvov zohrával aj pôvod zapisovateľa listiny či kartografa, ktorý formu názvov čiastočne či niekedy v plnej miere prispôboval svojmu rodnému jazyku.

Literatúra

CDSI. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. (805-1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235-1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923. 444 s. + 5 s. príloha

CHRENKOVÁ, E.: *Magyar-szlovák kéziszótár. Maďarsko-slovenský príručný slovník*. 2. vyd. Veľký Meder : Talentum, spol. s r. o., 2007. 628 s. ISBN 978-80-88979-20-3

HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2011. 199 s. ISBN 978-80-8082-504-1

MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006. 519 s. ISBN 80-7090-822-X

ORTVAY, T.: *Magyarország régi vízrajza*. Budapest : A. M. T. Akademia könyvkiadó-Hivatala, 1882. 544 s.

STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 2. Vyd. 2. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská 2004. 533 s. ISBN 80-88878-89-6

ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. příloha.

Turistický atlas Slovenska. 1 : 50 000. 1. vyd. Harmanec : VKÚ, akciová spoločnosť 2006. ISBN 80-8042-453-5

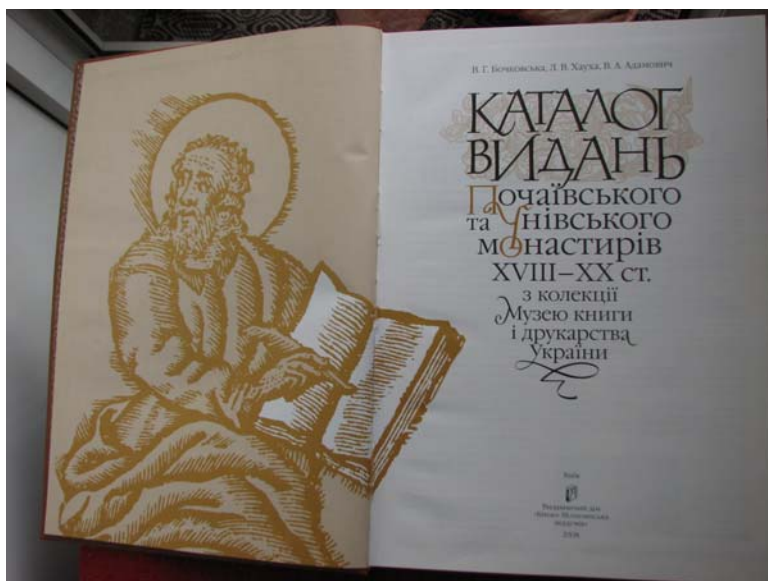
VARSÍK, B.: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*. Bratislava : Veda, 1984. 260 s.

RECENZII

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

В.Г., Бочковська, Л.В., Хауха, В.А., Адамович. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII-XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України. Київ: Видавничий дім "Кієво – Могилянська Академія", 2008, 359 стр.

Cu acest volum, colectivul de specialiști ai Muzeului Cărții și Tiparului din Ucraina inaugurează seria cataloagelor tematice, în care își propune să descrie, pe centre tipografice, cărțile tipărite din colecțiile sale. Muzeul a fost deschis vizitării în anul 1975, în incinta Lavrei Pecerska (Peșterilor) din Kiev, în chiar clădirea în care a funcționat faimoasa tipografie. Colecțiile sale s-au format treptat, prin achiziții și donații. Nu întâmplător în acest prim volum se descriu cărțile imprimate în tipografiile mănăstirilor Poceaev și Uniev, centre spirituale cu o contribuție importantă în înflorirea culturii naționale. Aici, în funcție de situația politică, s-au tipărit cărți în slavonă, polonă, latină, ucraineană și rusă, adresate ortodocșilor, catolicilor și uniaților. Avem a face cu un volum ce impresionează prin eleganța sa: foaie velină, tiparul pe trei coloane, reproduceri de cea mai bună calitate, forțat cu motive ce imită ornamentele tipografice, legătură cartonată. O adevărată bijuterie tipografică! Această izbândă editorială se datorează în mare parte lui Oleksandr Ostapov, care semnează forma grafică și paginarea cărții. Este un instrument de lucru valoros și pentru noi, deoarece, după cum se știe, în multe din colecțiile de carte veche, în mod special din Moldova, există și cărți imprimate în aceste centre tipografice.

În *Introducere* (pp. 5-24), în cuprinsul a șapte paragrafe, se prezintă date importante despre *Întemeierea și activitatea tipografiei Poceaev, în perioada unită 1732-1831; Istoria tipografiei Poceaev, în perioada 1831 – începutul secolului XX (sub jurisdicția bisericii rusești ortodoxe); Tipărirea icoanelor pe*

hârtie; Istoria construirii tipografiei din Poceaeve; Alcătuirea cataloagelor cărților imprimate la Poceaeve; Istoria tipografiei din Uniev. Perioada ortodoxă a activității editoriale, din anii 1648-1699; Perioada unită a tipografiei, 1732-1770. Spicuim câteva din ideile exprimate: Tipografia mănăstirii Poceaeve (devenită mănăstire baziliană) a început să funcționeze în jurul anului 1730, prima carte tipărită, în anul 1734, fiind un *Slujebnic*. Controlul cenzurii n-a fost atât de aspru, astfel că tipografia a putut să tipărească cărți în limba ucraineană, să urmeze calea tipografilor din Ostrog, Kiev sau Cernigov. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-a investit mult în modernizarea utilajelor tipografice, cărțile tipărite în tiraje mari aducând mari profituri mănăstirii. Dintre xilogravurile imprimate pe hârtie și chiar pe mătase, ca icoane pentru trebuințele credincioșilor, de mare succes s-a bucurat scena asediului mănăstirii de către turci, din anul 1675, precum și cea a reprezentării legendei despre minunea săvârșită ce a dus la salvarea mănăstirii. Despre tipografie se vorbește pentru prima oară într-un document din anul 1736. La Poceaeve, în anul 1760, s-a tipărit primul catalog de tipografie din Ucraina, astăzi o adevărată raritate bibliografică. În contextul prezentării tipografiei mănăstirii Uniev, autorii amintesc și de tipărirea celor două cărți în limba română (*Psaltirea în versuri și Acatistul Precistii*), de către Dosoftei, mitropolitul Moldovei. Se trec în revistă titlurile tipărite, caracteristicile tiparului asemănător celui din mănăstirea Poceaeve, în final și cumpărătura utilajelor tipografice din Uniev, în anul 1770. Mănăstirea Uniev a fost închisă în anul 1790 de către autoritățile imperiale austro-ungare, iar, în ultimii ani, a fost redată cultului greco-catolic.

În *Catalog* (pp. 25-66), cărțile sunt descrise cronologic, pe tipografii. Cărțile de Poceaeve (99 exemplare) sunt imprimate în intervalul anilor 1735 și primii ani ai secolului al XX-lea; la sfârșit sunt incluse câteva exponate din grafica ucraineană și obiecte de cult, după principii tematice și locul de creație. În continuare, numerotate separat (14 titluri), sunt descrise falsurile tipografice, în general, fără an de apariție. Pe foile de titlu apare imprimat Poceaeve, cărțile fiind de fapt tipărite în alte centre tipografice din Rusia, precum Klinți sau Moscova. Din tipografia Uniev sunt descrise 7 exemplare, din perioada 1733-1740. Deși titlurile catalogate sunt descrise amănunțit în prețiosul catalog semnat de Jakim Zapasko și Jaroslav Isaeviči (*Pamjatki knižkovogo mistectva. Katalog starodrukiv vidanich na Ukrajinii*. L'viv, 1981, 1984), autorii au decis să folosească aceeași metodă, astfel că sunt redată: titlul convențional, titlul original (cu caractere chirilice sau latine), formatul, paginația, poziția coloncifrului, ilustrația, prefața, însemnările marginale, ștampilele, legătura, starea de conservare, numărul de inventar, poziția în catalogul amintit, proveniența. O observație foarte importantă: descrierile sunt însoțite de imagini reprezentând câte un volum deschis, din fiecare titlu. În felul acesta, catalogul va fi de un real folos în identificarea exemplarelor incomplete.

Reproducerile sunt organizate în următoarea succesiune: foile de titlu și stemele (pp. 67-122), ilustrațiile (pp.123-220), frontispiciile (pp. 221-252), vinițele (pp.253-274), inițialele ornate și ornamentele tipografice turnate (pp. 275-300), falsurile tipografice (pp. 301-332). Se continuă cu reproducerea cleșelor tipografice și a altor obiecte de cult, din secolele al XVIII-lea – al XX-lea (pp. 333-343). Deosebit de utili sunt *Indicii* de titluri, iconografie, gravori, ilustrații, frontispicii, viniete, nume, locuri (pp. 344-356). *Bibliografia, abrevierile și lista donatorilor cărților descrise* (persoane fizice și juridice) încheie volumul pe care ni-l dorim ca model pentru colecțiile noastre, ce urmează a fi catalogate.

Olimpia Mitric

Srpsko-rumunski rečnik/ Dicționar sârb-român, Zavod za kulturu vojvodjanskih Rumuna/ Institutul de cultură al românilor din Voivodina, Zrenianin, Serbia, 2012, 940 p.

Cu câteva luni în urmă Muzeul Literaturii Române din București era gazda unei lansări lexicografice de excepție: *Dicționarul sârb-român*, publicat sub egida Institutului de cultură a românilor din Voivodina, Zrenianin, Serbia și elaborat de un grup de autori: Romanța Iovanovici, coordonator (cuvinte de uz general, lingvistică, geografie), Petru Tomici (economie, sociologie, politicologie, jurnalistică), Florin Ursulescu (științe exacte, tehnică), Vichentie Iovanovici (economie, agricultură, sport), Vasa Barbu (literatură, artă, arhitectură) și Mircea Măran (istorie, arheologie, religie). Dicționarul explicativ a apărut la inițiativa directorului ICRV, dl. Costa Roșu care este și redactorul coordonator al colecției de dicționare. Această lucrare lexicografică cuprinde peste 60.000 de cuvinte-titlu și conține termeni și expresii frazeologice atât din vocabularul de bază, cât și din cel de specialitate : termeni economici, politici, juridici, literari, din domeniul științelor naturii, istoriei ori geografiei. Lucrarea de față este de excepție nu doar datorită înaltei sale ținute științifice, a condițiilor grafice elegante, ci și datorită momentului extrem de oportun al apariției acestuia, ultimul dicționar datând din 2005 și fiind demult epuizat. Aceste instrumente de lucru sunt extrem de necesare pentru toți cei care învață o limbă străină, pentru cei care și-o perfecționează și cei care o predau.

Din prefața, semnată de Romanța Iovanovici aflăm informații utile de folosire. Cuvintele-titlu sunt actualizate, repartizate în ordinea alfabetică a scrierii latine din limba sârbă cu indicații gramaticale aferente. Pe lângă informațiile gramaticale corespunzătoare, cuvintele din categoria flexiunii nominale și verbale cuprind precizări suplimentare. Dicționarul cuprindă o listă de abrevieri și o bibliografie selectivă.

Fiind destinat uzului general, dicționarul are o structură eficientă și practică, redându-se în funcție de caz fie echivalentul cuvintelor-titlu, fie explicarea lor descriptivă. Noutatea acestui dicționar constă în primul rând în actualitatea limbajului, în includerea celor mai noi termeni de specialitate, apăruiți în limbă. Chiar dacă munca la un dicționar se poate realiza și individual, de cele mai multe ori este însă o muncă în echipă, de lungă durată care necesită acuratețe, coordonare, responsabilitate, atenție, rigoare și multă trudă, fiind un demers creativ, de deslușire, de descoperire a celor mai potrivite echivalențe dintre cele două limbi. Satisfacția și aprecierea vin de la utilizatori, de la cei care-l folosesc permanent sau sporadic.

Istoriografia lexicografiei româno-sârbă/sârbo-română deși acoperă o perioadă de timp relativ lungă, de trei sferturi de veac, nu cuprinde prea multe apariții editoriale, dar multe dintre acestea sunt capitale, reeditarea unora dintre acestea impunându-se de la sine. Spre ilustrare vom trece în revistă edițiile apărute de-a lungul timpului în cele două țări:

România

1. Milan Nikolić, *Dicționar sârbo-român*, 1935, precedat de o scurtă gramatică a limbii sârbe, Tipografia Leopold Vider, Timișoara, (12.000 cuvinte sârbești și 15.000 cuvinte românești), reeditat de editura Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2005, 198 p.
2. Iosif Frențiu, *Dicționar român-sârb*, Tipografia Doina, Timișoara, 1940
3. Dorin Gămulescu și Mirco Jivcovici, *Dicționar sârbocroat-român*, București, Ed. Științifică/Pančevo, Ed. Libertatea, 1970
4. Mirco Jivcovici, *Mic dicționar sârbocroat-român*, București, Ed. Sport-Turism, 1981
5. Mirco Jivcovici, *Mic dicționar român-sârbocroat*, București, Ed. Sport-Turism, 1986

6. Mirco Jivcovi, *Dicționar sârbo(croat)-român*, Timișoara, Ed. Helicon, 1994
7. Mirco Jivcovi, *Dicționar român-sârbo(croat)*, Timișoara, Ed. Helicon, 1994
8. Mirco Jivcovi, *Dicționar sârbo-român/româno-sârb*, București, Ed. Teora, 1999
9. Mile Tomici, *Dicționar sârb-român*, Ed.USR, Timișoara, vol. I (A-L), 1998, vol. II (Lj-P) și III (R-Ž), 1999
10. Mile Tomici, *Dicționar român-sârb*, Ed. Academiei Române, București, 2005 (90.000 cuvinte-titlu)

Iugoslavia/Serbia

1. Radu Flora, *Dicționar sîrb-român*, Ed. Frăție-Unitate, Vîrșeț, 1952
2. Radu Flora, Dragoslav Adjanin, Tanasije Jovanov, Momčilo Savić, *Dicționar sârbocroat-român*, Casa de editură și presă „Libertatea”, Panciova, 1969 (20.000 de cuvinte-titlu)
3. Romanța Iovanovici, Petru Tomici, Florin Ursulescu, Vichentie Iovanovici, Vasa Barbu, Mircea Măran, *Dicționar sârb-român*, ICRV, Zrenianin, 2012

Alte dicționare

1. Voislava Stoianovici (colab.), *Dicționar poliglot de termeni lingvistici*, TUB, 1978
2. Mile Tomici, *Dicționar frazeologic român-sârb*, Ed..USR, Timișoara, 2012

Din prezentarea de mai sus a edițiilor lexicografice (după știința noastră, exhaustivă) reiese preocuparea constantă a lexicografilor români și sârbi de a pune la dispoziție unui public larg cel mai important instrument în învățarea unei limbi străine. În acest context salutăm apariția acestui ultim dicționar, sperând ca în scurt timp să apară și *Dicționarul român-sârb*.

Octavia Nedelcu

Prinții Antioh și Maria Cantemir în documente de epocă. Ediție alcătuită și îngrijită, prefațată și adnotată de Leonte Ivanov. Traduceri din rusă și italiană de Marina Vraciu, Leonte Ivanov, respectiv Dragoș Cojocaru. Postfață de Marina Vraciu. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 510 p. ISBN: 978-973-703-580-6.

În ultimii ani, constatăm un adevărat reviriment al interesului istoricilor și literaților pentru familia Cantemir, atât în România, cât și în străinătate (conferințe, monografii, ediții și studii critice)¹.

¹ Vezi, spre exemplu: Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2008, pp. 57-79, 205-214, 253-272 (*Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig*; Bd. 3); Neamul Cantemireștilor. *Bibliografie*. Coordonator acad. Andrei Eșanu. Chișinău, Ed. Pontos, 2010, 387 p.; Stefan Lemny, *Les Cantemir: l'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*. Paris, Complexe, 2009, 367 p. și

Din această mișcare fac parte și editorii ediției de față, colegii Leonte Ivanov și Marina Vraciu de la Universitatea din Iași, care s-au făcut remarcăți în trecut prin asemenea preocupări, prin volumul *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*, apărut la Iași în anul 2005¹. Meritul restituirilor și contribuțiilor din ultimii ani este că au evidențiat nu numai figura lui Dimitrie Cantemir, care se bucura deja de notorietate în rândul cercetătorilor, ci și figurile copiilor săi, Antioh și Maria, prin care familia Cantemir își continuă vocația europeană și rusească în același timp.

Volumul de față nu este o simplă traducere și reproducere a unor texte (asupra cărora voi reveni), ci o ediție critică în adevăratul sens al cuvântului. Editorii Leonte Ivanov și Marina Vraciu însoțesc textele traduse din limbile rusă și italiană de o consistentă *Prefață* (pp. 7-25), respectiv *Postfață* (pp. 477-492) dedicate, interesant, lui Antioh (prefața), respectiv Mariei Cantemir (postfața intitulată *Între palat și biblioteca personală: Maria Cantemir*). Paginile de micromonografie scrise de Leonte Ivanov și Marian Vraciu duc cu gândul nu numai la portretele oficiale, de reprezentare, specifice epocii, ale diplomatului și cărturarului Antioh Cantemir și ale surorii sale (așa cum apar ele pe coperta volumului), ci și la portrete pictate de artiști cum ar fi Johan Vermeer, care surprind în intimitate demnitari și doamne din înalta societate a Țărilor de Jos, și afirm acest lucru fără nici o aluzie la... aluziile pe care le auzim atât de des despre fiica lui Dimitrie Cantemir.

Revenind la textele cuprinse în volum, este vorba, pe de o parte, de scrierile cu caracter monografic ale lui Leonid Nikolaevici Maikov și Vladimir Iakovlevici Stoiunin, dedicate lui Antioh și Maria Cantemir, respectiv de corespondența particulară a celor doi frați, purtată între anii 1732-1744. Toate aceste texte au mai fost publicate, însă niciodată în spațiul românesc, ci în ediții apărute între 1867-1910 la Moscova și St. Petersburg (micromonografiile lui Leonid Nikolaevici Maikov și Vladimir Iakovlevici Stoiunin) și între anii 2002-2004 la Salerno (corespondența Mariei și a lui Antioh Cantemir).

Textele de față sunt, atât pentru istoric cât și pentru cercetătorii istoriei culturii și ai literaturii, o mină de aur, pentru că informația conținută este extrem de densă, de la informații politice, starea de spirit de la curtea imperială, probleme de politică externă, traseele călătoriilor diplomatice ale lui Antioh Cantemir și până la fapte mărunte, de viață cotidiană, mici necazuri, probleme financiare, stări de sănătate. Cititorul va fi uimit să descopere că între cei doi copii ai lui Dimitrie Cantemir se derulează un schimb intens de scrisori, din care transpare nu numai atenția și grija pe care o manifestă cei doi frați unul pentru celălalt, ci și nivelul intelectual ridicat al Mariei Cantemir și o bună cunoaștere a chestiunilor de politică și diplomație ale vremii.

Materialele publicate de Marina Vraciu și Leonte Ivanov conțin, dincolo de informații istorice seci, elemente pline de viață, care ne vorbesc despre *oamenii* primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Spre exemplu, solicitările repetate ale lui Antioh Cantemir, ambasador al țarului în Anglia și Franța, de a-i fi mărit salariul, pentru a-și putea reprezenta țara la nivelul la care o făceau ambasadorii altor țări sau problemele sentimentale ale Mariei. Tot aici găsim și mici povești de spionaj, precum scandalul asasinării unui diplomat suedez de către doi asasini ruși plătiți sau dilema pe care a avut-o un ambasador francez la curtea țarinei Rusiei cu privire la modul în care trebuia să i se adreseze: „regină” sau „țarină”.

La aceste observații se adaugă faptul că materialele documentare sunt publicate cu competență, după toate normele științifice și sunt însoțite de un consistent aparat critic.

ediția română: Stefan Lemny, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*. Iași, Ed. Polirom, 2010, 328 p.

¹ *Prințesa Cantemir. Portret de epocă și corespondență inedită*. Ediție îngrijită de Leonte Ivanov, cuvânt înainte de Ștefan Lemny, traduceri și studii critice de Marina Vraciu și Leonte Ivanov. Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005, 280 p. Câteva texte din acest volum se regăsesc în cartea de față.

Volumul de față restituie istoriografiei române un material bogat, care completează cunoștințele noastre despre urmașii lui Dimitrie Cantemir și ne introduc, nu în ultimul rând, în viața intimă a cercurilor aristocratice ruse și în marea diplomație a Europei Luminilor.

Radu Mârza

Gheorghe Șișeștean, *Români care s-au stins. Valahii din Carpații Nordici și românii din Ungaria.* Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2012, 207 p., ISBN: 978-973-7784-68-1

Trebuie să mărturisesc că, încă de la început, cartea lui Gheorghe Șișeștean mi-a atras atenția prin titlul ei, mai precis prin prima jumătate a titlului ei. Mărturisesc de asemenea că și pe mine mă fascinează de mult timp problematica valahilor din Moravia, Slovacia și din regiunile învecinate și de multe ori m-am gândit la misterioșii valahi care și-au lăsat urmele departe de spațiul istoric cu care am fost obișnuiți.

Români care s-au stins. Valahii din Carpații Nordici și românii din Ungaria sunt, de fapt, două cărți independente una de alta, unite doar prin titlul comun. Prima carte (pp. 5-100) se ocupă de valahii care au ajuns cu mai bine de o jumătate de mileniu în țările mai sus menționate (dar și în provinciile poloneze ale Sileziei și Galiției, în Cehia propriu-zisă și în părțile vestice ale Ucrainei de astăzi), în timp ce a doua carte (pp. 101-207) se ocupă de românii din Ungaria de astăzi, mai precis de comunitățile din județul Hajdú-Bihar din secolul al XIX-lea și până spre zilele noastre.

Pentru că mă interesează problematica primei cărți, paginile care urmează se vor concentra asupra acesteia, nemaibordând subiectul celei de-a doua cărți, despre care voi spune doar că oricum este gândită și organizată de autor după un alt tipic; ba chiar se remarcă faptul că fiecare carte își are bibliografia și cuprinsul ei, separat de cealaltă carte.

Încă de la început, trebuie remarcat faptul că lipsește o introducere care să-l introducă pe cititor în subiectul lucrării, care să precizeze intențiile și metodele de lucru ale autorului, ipotezele de la care pornește și, de ce nu, relația personală cu subiectul tratat. În mod evident, autorul nu este istoric de meserie, dar aceasta nu constituie neapărat o explicație pentru lipsa unei introduceri și chiar a unei structuri clare a lucrării și a unei metode de lucru, ca să nu mai vorbesc de semnele de întrebare privind relația autorului cu bibliografia consultată și citată.

În primul rând, subiectul lucrării: valahii care au colonizat în cursul evului mediu spații întinse din Slovacia, Cehia, Polonia și Ucraina de astăzi, pe atunci regiuni sau provincii ale Ungariei de Sus, Moraviei, Cehiei, Sileziei, Galiției, dar și comitate de nord-est ale vechiului regat al Ungariei. Istoria acestei colonizări cunoaște o istoriografie relativ bogată (începând cu Franz Miklosich și Emil Kałużniacki, Karel Kadlec, Josef Macůrek, Dimitr Krandžalov, Václav Chaloupecký), dar cu toate acestea ea nu este cunoscută decât în linii mari și, cel puțin pentru istoriografia română, ea mai păstrează încă un caracter oarecum mitic. Cert este că această colonizare a unor elemente *păștorești* este imposibil de

evaluat din punct de vedere cantitativ, însă de pe urma ei a rămas un număr de influențe lexicale românești, concentrate mai ales în jurul lexicului păstoresc¹. Din punct de vedere cronologic, elementul etnic românesc pare să se fi deplasat în jurul secolului al XIV-lea și să se fi asimilat în masa slavă (populația slovacă, moravă, cehă, polonă etc.) cel târziu în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, astfel că orice referiri ulterioare la valahi ca la un element etnic românesc sunt creatoare de confuzie și nu fac decât să nască unor autori și cititori, mai ales români, false sentimente pentru o comunitate românească care s-a stins în mod dramatic printre străini. Este la fel de adevărat că, din secolul al XIX-lea și până în prezent, valahii din Moravia reprezintă un grup *etnografic* foarte bine individualizat într-o regiune care poartă nu întâmplător numele de *Valašsko*, cu o toponimie derivată din acest nume, cu anumite trăsături etnografice *morave* și chiar cu o identitate și o mândrie locală de necontestat, dar toate acestea nu au nimic de-a face cu elementul românesc stins cu multe secole în urmă, ci au un caracter eminent *slav* (p. 21). Acest fenomen nu este unic în istoria Europei, dimpotrivă, astăzi sunt câteva popoare europene care poartă numele unor strămoși stinși de secole, dacă nu chiar de un mileniu.

O altă greșeală fundamentală pe care o fac numeroși autori ne-specialiști este că atribuie cu multă generozitate unui [ipotetic] element românesc caracteristici sociale, economice sau culturale pe care le întâlnesc la alte popoare, care trebuie să fi preluat de la români elementele respective, specifice vieții pastorale românești sau arhitecturii bisericilor de lemn din Maramureș. Aceiași autori uită însă că aceste... specificități pe care le regăsim în Norvegia sau în Maramureș nu țin de românită, ci de specificul general-european sau chiar general-uman al acestor domenii (păstorit, arhitectură în lemn etc.) (în cazul cărții în discuție, vezi p. 7). Autorul încearcă diferite asocieri de ordin social și confesional între valahii din Moravia și românii din Transilvania, asocieri forțate și fără fundament istoric (p. 26). „Pe platoul Prislopului slovac, foarte aproape de frontiera cu Polonia, același peisaj ca în Prislopul românesc al Rodnelor” (p. 10).

În mai multe capitole ale cărții despre *Valahii din Carpații Nordici*, autorul încearcă să lămurească istoria colonizării valahe și a vieții valahilor în regiunile în care s-au așezat, însă demersul său nu este sistematic și împrăștiat în mod inexplicabil informația istorică și documentară pe parcursul mai multor capitole (capitolele 4-8), reluând în mod inutil unele detalii, în loc să fi construit un capitol consistent și realmente necesar despre acest important subiect. În plus, autorul este tributar bibliografiei de care a dispus, astfel că reconstituirea sa privește doar spațiul Slovaciei și mai ales al Moraviei și Cehiei istorice. Atunci când se referă la structurile sociale și economice ale păstorilor valahi care au migrat spre vest și nord-vest, autorul nu privește înspre realitățile corespunzătoare din regatele ungar, ceh sau polon ale vremii, ci încearcă diferite paralele forțate cu voievozii maramureșeni creatori ai statului moldovenesc (p. 34, 68), folosind o bibliografie parțială și nu tocmai la subiect (Radu Popa, Henri H. Stahl, David Prodan) și confundând grav realitățile din Transilvania cu cele din Maramureș. Considerațiile cu privire la statutul social și juridic al valahilor din Moravia sunt preluate dintr-un număr limitat de autori citați, abundă în concepte *feudale* și îmbină datele preluate din surse de secol al XV-lea – al XVII-lea cu observațiile antropologice de teren ale autorului. În plus, autorul insistă pe realități politice, confesionale, sociale sau economice, pe statutul juridic al valahilor din Moravia în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (de exemplu, participarea valahilor din Moravia la Războiul de treizeci de ani în tabăra antihabsburgică), citând numeroase documente de epocă, neluând însă în seamă că valahii la care se referă respectivele documente nu sunt români, ci slavi (mai precis moravi)

¹ Silvia Niță-Armaș, *În jurul problemei cuvintelor de origine românească în limba slovacă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVII, 1966, 5, pp. 579-591; *idem*, N. Pavliuc, D. Gămulescu ș.a., *L'influence roumaine sur de lexique des langues slaves*, în „Romanoslavica”, XVI, 1968, pp. 69-70, 101 (vezi și lista de cuvinte de la pp 72-100). Pentru istoriografia română a problemei, vezi și Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. București, Ed. pt. Literatură, 1968, pp. 423-427; Corneliu Barborică, *Istoria literaturii slovace*. București, Ed. Univers, 1976, p. 20 și nota 1.

(spre exemplu pp. 71-82). Câteva pagini sunt dedicate gorailor, grup etnografic și lingvistic distinct, care locuiește pe versanții slovac și mai ales pe cel polon ai Munților Tatra și care prezintă câteva elemente lexicale românești și care ar putea fi urmași și ai păstorilor valahi din evul mediu; și în privința lor autorul le subliniază insistent românitatea (pp. 17-20).

La paginile 29-30, autorul introduce o extrem de lungă notă de subsol, în care susține pe baza unor analize ADN făcute asupra unor emigranți *valahi* (adică: moravi) în Texas că între valahii din Moravia și românii din Maramureș ar trebui să existe similitudini genetice (p. 29, nota 23), iar dacă această ipoteză s-ar confirma, „atunci – în mod inexplicabil, nota RM – este repusă în discuție întreaga problemă a originii dacilor și profunzimea componentei genetice slave, în structura genetică a poporului român” (pp. 29-30).

La final, autorul introduce două capitole de analiză lingvistică a lexicului și toponimiei românești în regiunile colonizate de valahi (pp. 82-93) în care, ca și în paginile anterioare, informația este prezentată nesistematic și de multe ori reluată. Autorul în mod evident nu are o pregătire de specialitate, analizele sale au un caracter empiric și sunt bazate pe o bibliografie minimală, constituită în principal din D.E.X., eventual din *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* al lui Coriolan Suci. Toponimele analizate sunt extrase de pe o hartă din enciclopedia maghiară *Pallas Nagy Lexikon*, fără ca aceasta să fie citată mai concret (p. 82). Autorul nu cunoaște lucrări de specialitate care au contribuit sau au chiar clarificat cu decenii în urmă unele aspecte de lexicologie sau toponimie, spre exemplu unele toponime arătate insistent ca fiind românești sunt de mult timp demonstrate ca fiind slave (sau utilizate de români, sau create de aceștia în context slav) de către lingviști români – de exemplu, Emil Petrovici despre toponimul *Prislop*¹.

Nimeni nu neagă realitatea caracterului românesc al unor toponime de pe teritoriul Slovaciei, Cehiei sau Poloniei de astăzi, așa cum nimeni nu neagă toponimele de origine românească (istro-, macedo-, megleno- și aromână) de pe cuprinsul Peninsulei Balcanice, însă lipsește o metodă de lucru, un spirit sistematic, iar numeroase concluzii sunt robite tezei susținute de autor. În cel de-al doilea capitol cu caracter lingvistic, autorul introduce o „istoriografie a problemei” (pp. 86-87), necesară, dar care ar fi trebuit plasată la începutul demersului lingvistic. Tot acolo găsim liste de cuvinte latine, slave, grecești, cu origine necunoscută sau românești, preluate dintr-o lucrare a lui Dimitr Krandžalov și comentate superficial, cu ajutorul D.E.X.-ului (pp. 88-93).

Câteva observații cu caracter tehnic, privind relația autorului cu bibliografia citită, citată, consultată. Bibliografia de la sfârșitul cărții despre *Valahii din Carpații Nordici* (pp. 99-100) cuprinde patruzeci de titluri, însă notele de subsol abundă în citări a două lucrări ale etnografului Jaroslav Štika, el însuși de origine valahă, alte lucrări fiind citate ocazional, iar acolo unde sunt citate insistent (prin metoda șirului de *op.cit.*-uri) autorul *scrie* pagini întregi (chiar dacă cu ghilimele și cu caractere italice) pornind de la câte un unic autor citat, sau se citează autori citați de același Jaroslav Štika. Lucrarea clasică a lui Josef Macůrek, *Valaši v západních Karpatech v 15.-18. století* (Ostrava 1959) este citată o dată ea însăși (p. 20), iar apoi de numeroase dați *apud* Jaroslav Štika. Nu lipsesc citări din Wikipedia sau de pe You Tube (un cântec cântat de Papa Ioan Paul al II-lea, căruia autorul îi atribuie origine valahă, pp. 19-20), însă nu neapărat sursele respective sunt o problemă, ci relevanța lor și faptul că înlocuiesc surse cu caracter academic (spre exemplu, la p. 17, unde se discută despre conflictele de frontieră dintre Cehoslovacia și Polonia de-a lungul perioadei interbelice).

¹ Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*. volum îngrijit de I. Pătruț, I. Mării, B. Kelemen. București, Ed. Academiei R.S.R., 1970, pp. 225-233.

O problemă este, din punctul meu de vedere, raportarea autorului la surse. Surse cu privire la momentul sau perioada efective ale colonizării valahe nu există din motive lesne de înțeles (dar autorul se miră cum de acești valahi nu sunt surprinși în documentele vremii, p. 35), ci există doar surse care îi atestă pe păstorii valahi *deja prezenți* pe teritoriul Slovaciei de azi, al Moraviei, Cehiei și al provinciilor polone de sud, iar aceste surse nu spun tocmai ceea ce am aștepta noi de la ele (despre românitatea acestor păstori), de aceea a le forța să spună asemenea lucruri este riscant și de-a dreptul periculos. Același lucru se poate spune despre sursele de secol al XVII-lea – al XVIII-lea cu privire la valahii care nu mai sunt români decât prin etnonim și care conservă prea puține elemente care să poată fi asociate în mod credibil cu românii – din toate aceste surse autorul citează copios, lăsând unui cititor neavizat impresia unei mari bogății documentare cu privire la românii din Moravia... Nu în ultimul rând, autorul nu știe să interacționeze cu sursele... bibliografice, munca de analiză fiind înlocuită de munca de compilație și de elaborare a propriei lucrări prin citate din alți autori. Citarea este lăudabilă, dar nu suficientă (spre exemplu la pp. 28-33).

Există autori sau lucrări citate și cu toate acestea scrise incorect, spre exemplu numele istoricului ceh Václav Chaloupecký (scris de mai multe ori Chaoupecky) sau autorii și titlul unei lucrări de referință pentru subiect: Franz Miklosich și Emil Kałużniacki, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten* (Viena, 1850), informații transcrise în mod repetat cu greșeli (E. Kałużniacki, Fr. Miclosich, *Die Vanderungen der Rumunen...*). La fel sunt scrise incorect numele istoricilor M. Václavek (Vaclavek), J.L. Pič (Pic), Fr. Černý (Cerny) (p. 87) etc.

Abundă greșelile de transcriere ale unor toponime cehe, slovace, polone, uneori sunt transcriși greșit termenii originali, alteleori se încearcă transliterarea lor. Câteva exemple la întâmplare: Stará Lubovňa este Stara Liubovna, vârfurile Gerlachov și Lomnický sunt transcrise ca Gerlachova și Lomniča sau Lomnița, Koniaków este scris Koniakow, numele comitatului Trenčín este transcris după varianta maghiară, dar și aceea greșită (Trencsen în loc de Trencsén) și este plasat la nord de râul Vah (p. 85) (în realitate râul Váh îl traversează dinspre nord-est spre sud, doar o mică porțiune nordică din vechiul comitat – dar aceea care îl interesa pe autor – aflându-se într-adevăr la nord de Váh).

În multe privințe, materialul ilustrativ este selectat în mod nefericit. Câteva fotografii au un caracter privat (pp. 8-9), câteva hărți au fost incluse deși calitatea lor lasă de dorit, ele fiind fotografiate neprofesionist de autor pe teren (mai ales harta de la p. 15), unele imagini nu sunt deloc reprezentative (p. 18, 23). Lucrarea este lipsită de concluziile care ar fi fost foarte necesare și care ar fi trebuit să sistematizeze demersul autorului de-a lungul celor o sută de pagini ale cărții.

Păstorii valahi din Carpații Nordici sunt un subiect, în continuare, interesant și mult prea puțin studiat, deși prezintă, cel puțin pentru unii, un interes... sentimental. În același timp, este un subiect greu, cu surse mult prea laconice față de cum ni le-am fi dorit, dar tocmai de aceea trebuie abordat cu toată atenția și, de ce nu, cu toată detașarea.

Radu Mârza

Alžbeta Uhrinová, *Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku* [Situția actuală a limbii slovace în Ungaria], Nädlaç, Editura Ivan Krasko, 2011.160 p.

În volumul *Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku*, autorul, Alžbeta Uhrinová, PhD., fostul director, actualmente cercetător principal al Institutului Slovac din Ungaria, a reunit, după cum

reiese din prezentarea/portretul său (p.155), mai multe articole și studii publicate anterior, dar în surse mai puțin accesibile, lucrări de sinteză și de valorificare a datelor obținute în timpul cercetărilor sociolingvistice întreprinse în cadrul programului de cercetare al Institutului Slovac de Cercetare din Ungaria (Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku). Alte lucrări incluse în volum constituie comunicări susținute la sesiuni științifice pe plan național sau internațional (Date bibliografice referitoare la lucrările publicate, pp.153-154).

Scopul publicației de a documenta, descrie, cartografia situația actuală a limbii slovace pe teritoriul Ungariei, folosirea limbii slovace în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea, precum și modalitățile de abordare a cercetării și a prelucrării materialului sunt lămurite în partea introductivă *Na úvod* (pp.7-8). În primul rând se face o caracterizare a principalelor sfere comunicaționale, se prezintă bilingvismul slovacilor din Ungaria, procesul de evoluție al limbii slovace, situația ambivalentă în care se află slovacii în procesul treptat de înlocuire a limbii materne slovace cu un nou cod lingvistic, cel al majorității. Motivația autoarei care a determinat-o să întocmească volumul nu este doar una științifică, obiectivă, ci și una emoțională, dorința de a continua o tradiție. Uhrinová mărturisește că prin acest volum dorește să-și exprime stima față de slovacii din Ungaria care, în ciuda faptului că numărul lor, în cursul unei existențe de trei sute de ani pe meleagurile actuale, s-a împușinat semnificativ, au reușit să-și păstreze obiceiurile, datinile, iar limba strămoșilor o mai vorbesc și astăzi. În lumina acestei afirmații se explică și dedicația către fiica sa a volumului ca un gest de transmitere a tradiției către generațiile tinere.

Structura cărții stă dovadă domeniilor de interes abordate de cercetătoare. Sumarul pune în evidență drumul său de la o problemă legată de o arie geo-culturală, precum și practico-teoretică mai restrânsă spre una mai amplă tot așa cum autoarea pornind de la localitatea natală, orașul Békeš Čaba și-a extins raza cercetărilor la „insulele lingvistice slovace” din întreaga Ungarie.

În prima parte (*Cercetări efectuate la Békeš Čaba*) prezintă aspecte ale fenomenelor de limbă din localitatea specificată (despre utilizarea limbii slovace în orașul Békeš Čaba; atitudinea populației din oraș față de limba maternă slovacă; activitatea științifică și publicistică a intelectualității slovace din oraș între anii 1980-1997, referitoare la cultura tradițională, la limbă și surse bibliografice; analiza textelor slovace folosite în campania electorală; denumirile străzilor și piețelor din localitate). Partea a doua (*Cercetări din județul Békeš*) reunește lucrări referitoare la folosirea limbii slovace, respectiv la cultura slovacilor în tot județul, sau studii de caz vizând dimensiunile alterității lingvistice în localitatea Slovenský Komlós. A treia parte o constituie rezultatele obținute în cadrul proiectului „Limba slovacă în Ungaria”. Sunt puse în evidență posibilitățile de utilizare a limbii slovace în Ungaria care determină situația actuală a acesteia și din care decurg diferite aspecte ale comunicării în limba slovacă. O altă temă o constituie utilizarea limbii slovace în instituțiile recent înființate. Un interes aparte îi suscită nu numai problema atitudinii slovacilor din Ungaria față de limba literară slovacă literară, ci și modul în care limba slovacă e privită de către reprezentanții de vârf ai minorității slovace din Ungaria. În virtutea acestor cunoștințe, cercetătoarea găsește să analizeze factorii hotărâtori pentru păstrarea limbii slovace în Ungaria. Ultima parte a volumului înmănunchează câteva lucrări ce oglindesc alte domenii în care a întreprins cercetări, valorificând totodată experiența sa de director al Institutului, precum și cea de cercetător principal, materiale în care sumarizează rezultatele cercetărilor lingvistice ale Institutului în fruntea căruia a stat ani de-a rândul pe post de director, articole privind posibilitățile de studiere a limbii slovace în Ungaria, fie motivația celor care vor să învețe slovacii la vârsta maturității.

Fiecare capitol în parte, datorită fundamentării pe date empirice din teren, fie mai vechi fie mai noi, contribuie la aprofundarea cunoașterii situației actuale a limbii slovace din Ungaria, a modului

cum funcționează într-un mediu majoritar caracterizat prin alteritate etnică și lingvistică. Concluzia, foarte interesantă, care se desprinde din volum este constatarea că limba slovacă, mai ales comunicarea în limba slovacă prezintă un fel de ambivalență, în sensul că în unele sfere comunicaționale limba slovacă se află în regres (biserica, căminul familial), dar în altele (sfera socială) rolul ei crește.

Fiecare capitol este introdus de un motto-citat din textele înregistrate cu ocazia culegerii materialului empiric în teren, citate care exprimă părerile repondenților deseori sub forma unui apel stăruitor (mai ales) la adresa publicului (intelectual). Acest mic artificiu creează o acută senzație de autenticitate, dar, pe de altă parte, în mod indirect, atrage atenția asupra importanței problematicei tratate atât în cursul străngerii materialului empiric, cât și la prelucrarea și valorificarea acestuia.

Alžbeta Uhrinová aplică diverse metode de abordare sociolingvistică, chestionarul, interviul sociologic, observația directă, analiza și comentarea rezultatelor obținute. În demersul său se bazează pe lucrările fundamentale ale cercetătorilor din rândurile slovacilor din Ungaria, precum și ale specialiștilor din Slovacia, Ungaria și din țările limitrofe. În loc de colofon sunt pe coperta a IV-a trecute fragmente din aprecierile unor cadre universitare (Dagmar Mária Anoca, Mária Žiláková) precum și a directorului Institutului de Lingvistică „Ludovít Štúr” al Academiei Slovace de Științe din Bratislava, Slavomír Ondrejovič, care a subliniat importanța acestei monografii la „îmbogățirea cunoștințelor de până acum a lumii lingvistice slovace, cartografiind sistematic problemele legate de limba slovacă și modul în care este utilizată, valorificată în orașul Békeš Čaba, județul Békeš și în Ungaria. Interesante sunt acele abordări care aduc date despre atitudinea vorbitorilor vizavi de limba slovacă, mai ales față de norma literară a limbii vorbite în Slovacia, astfel ne sunt aduse mai aproape valorile culturii lingvistice a slovacilor din Ungaria, dar ni se dezvăluie și anumite aspecte de dincolo de voalul care îi desparte de aceste realități pe cei ce le privesc de la depărtare”.

Volumul oferă date concrete, un comentariu științific adecvat, interpretarea faptelor ce surprind specificul fenomenelor cercetate, constituind, astfel, o sursă de referință pentru cercetări viitoare, o bază de date, dar și un compendiu de aplicare a teoriei în practică.

Dagmar Maria Anoca

Alexander Fiut, *Czesław Miłosz – un Gulliver al secolului al XX-lea*. Traducere și note de Constantin Geambașu, Editura Universității din București, 2012, 268 p. ISBN 978-606-16-0191-2

Editura Universității din București a publicat recent volumul Alexander Fiut, *Czesław Miłosz – un Gulliver al secolului al XX-lea*, volum care atestă preocupări continue și statornice ale slaviștilor, resp. poloniștilor bucureșteni pentru propagarea unor valori incontestabile ale lumii slave, și mai precis ale spațiului polon. În acest sens, eforturi deosebite a depus profesorul universitar dr. Constantin Geambașu care, pe lângă volume traduse în limba română (*Gândirea captivă, Europa natală*, ambele 1999; antologia *Podul de catifea*, 2012 ș.a.), s-a dedicat omagierii scriitorului de origine polonă Czesław Miłosz organizând, cu prilejul centenarului nașterii scriitorului, colocviul internațional „Miłosz la București,” soldat cu publicarea în volum a comunicărilor susținute la acest eveniment (*Czesław Miłosz la București*, Editura Universității din București, 2012).

Acest al doilea volum, dedicat personalității lui Czesław Miłosz, vine să completeze imaginea poetului de origine polonă, să ajute la înțelegerea mesajului său de poet, gânditor și om de cultură european și universal.

Volumul înmănușează mai multe lucrări ale profesorului Alexander Fiut, circumscrise unor specii și domenii diverse (publicistică, istorie literară, critică literară, literatură comparată), precum sunt articole, paralele dintre Miłosz și alte personalități polone sau din literatura universală, interviuri luate unor apropiați ai scriitorului, comentarii pe marginea corespondenței lui Miłosz, fie referiri la opiniile și lucrările marelui scriitor. În cuprinsul volumului sunt incluse textele: *Să fii „în altă parte”*; *Un Gulliver al secolului XX*; *Despre poet, masoni și preotul Chomski. Interviu cu Stanisław Stomma*; *„Asta miroase a pucioasă diavolească”*. *Interviu cu Ryszard Matuszewski*; *Domnul Sperietoare. Interviu cu Anna și Jerzy Turowicz*; *Eta – Czesław Miłosz*; *Psihomahie în deghizare gombrowiczeană*; *Dialog ascuns*; *Dialog neîncheiat*; *Corespondență între Czesław Miłosz și un skamandrit*; *Ah, cât de sătul sunt câteodată de toți acești Norwizi ai mei* (traducere de Luiza Săvescu); *Iluminări sumbre*; *Glose la Tratatul teologic*; *„Profet” al postcreștinismului*.

Constantin Geambașu, eminent polonist, fin, avizat și neobosit traducător al lui Czesław Miłosz în limba română și, de asemenea, un cunoscător al lucrărilor profesorului Alexander Fiut, la rândul său o autoritate în domeniu, subliniază în *Cuvântul înainte* rolul și însemnătatea lucrărilor profesorului universitar dr. Alexander Fiut (1945) de la Catedra de Literatură Polonă Contemporană a Universității Jagiellone din Cracovia, istoric și critic literar, excelent cunoscător al întregii creații miłosziene, căreia i-a consacrat mai multe volume, „a analizat fenomenul literar din emigrație, cultura în spațiul central-european, relația dintre identitate și alteritate, particularitățile prozei polone postmoderne etc.”

Din materialele apărute în volum se desprinde o foarte utilă imagine de ansamblu a momentului apariției, devenirii întru poezie și reflecție morală, filozofică, religioasă, istoriozofică (cum apreciază Fiut) a acestui important poet polon, european și universal, ceea ce permite specialiștilor să-și aprofundeze cunoștințele, dar mai ales celor din afara polonisticii și a slavisticii să pătrundă în problematica propusă de Miłosz, dar și de către ceilalți scriitori și oameni de cultură care se „expun” în textele date. Toate acestea duc la o mai bună înțelegere a stereotipurilor, angoaselor, frământărilor care decurg din „gândirea înrobite/captivă” și care, de asemenea, explică nevoia de căutare a „Europei noastre natale”.

Meritul acestei culegeri de contribuții referitoare la scriitorul distins cu Premiul Nobel îl constituie tocmai diversitatea conținutului, diferite păreri exprimate fie de cei intervievați, fie de scriitorii pe care prof. Alexander Fiut îi cercetează în paralel cu Miłosz, având rolul de a clarifica pentru cititorul român complexitatea și autenticitatea mesajului din opera poetică a unui poet multă vreme mai puțin cunoscut la noi, dar, totodată, și de a-l înțelege pe omul Miłosz.

Textul românesc curge limpede și comprehensiv, datorită traducerii aproape în totalitate (cu excepția unei singure lucrări, tradusă de Luiza Săvescu), precum și notelor profesorului universitar dr. Constantin Geambașu, care semnează (împreună cu colaboratorii săi) și tălmăcirea artistică a versurilor, sporind emoția estetică la receptarea poeziei miłosziene.

Destinat spațiului academic – studenților, masteranzilor, cadrelor didactice și specialiștilor slaviști, comparațiști, celor interesați de istoria ideilor, - volumul reprezintă deopotrivă o lectură intelectuală de mare ținută chiar pentru un public mai larg, „încă un pas pe calea cunoașterii și aprofundării operei unui mare umanist”, după cum arată antologatorul în colofon.

Dagmar Maria Anoca

Anca Irina Ionescu, *Cele mai frecvente verbe cehe în propoziții*. Editura Universității din București, 2012, 300 p., ISBN 9786061601509

Profesor universitar dr. Anca Irina Ionescu, autor și coordonator al mai multor monografii de literatură cehă și cultură slavă (amintim ediția Anca Irina Ionescu, *Literatura cehă veche. Renașterea națională și romantismul*. Editura Oscar Print, București 2011, ISBN 978973-668-3107, 328/346 p.; Anca Irina Ionescu coordonator: *Pentru o clipă de iubire... Antologie de poezie cehă*, secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea, Editura Universității din București, 2012, 264 p., ISBN978-606-16-0101-1), și-a manifestat interesul pentru limbă și lingvistică, oglindit în apariția, de asemenea, a unor volume, dintre care amintim *Exerciții de gramatică* (2011). În continuarea acestui demers de facilitare a învățării limbii cehe și-a gândit și lucrarea menită însușirii practice, comunicaționale a limbii cehe, *Cele mai frecvente verbe cehe în propoziții*, o lucrare de pionierat, fiind prima de acest fel, publicată la noi. De asemenea, un aspect original îl constituie colaborarea cu studenții la elaborarea acestui volum, fapt menționat în *Nota asupra ediției*.

Volumul, bine gândit, cu un material lingvistic bogat, reprezentativ, nuanțat, adecvat scopului, constituie un auxiliar deosebit de util, rezultat din experiența îndelungată de la catedră, cum de altfel subliniază autoarea în Cuvântul introductiv. Doamna profesoară a ales tehnica învățării limbii din perspectiva comunicațională, cu ajutorul exemplelor concrete, în propoziții, acestea constituind contexte edificatoare, specifice, utile, oglindind situații diverse de comunicare. Astfel, partea practică conține exemple a căror conținut se referă la o multitudine de aspecte din realitatea extralingvistică, implică sensuri din diverse domenii (politic, sportiv, juridic, colocvial). Se pune accent pe modele de utilizare practică și pragmatică a limbii, acestea fiind menite a înlesni înțelegerea și însușirea ei.

Volumul se constituie din două părți: în prima parte (teoretică) autoarea prezintă, de pe pozițiile gramaticii tradiționale descriptive și normative cehe, verbul ca parte de vorbire (definiția, clasificarea, categoriile morfologice), pentru ca în partea a doua („practică”) să ilustreze mai ales semnificația, înțelesurile lexicale, nuanțele stilistice (contextuale sau consituționale, pragmatica, frazeologia), recțiunea, regimul verbului și implicit raporturile sintactice. Pentru a stabili cele mai frecvente verbe cehe, autoarea s-a ghidat după lucrări lexicografice cehe reprezentative.

Structurarea materialului din această parte a volumului respectă modelul lexicografic. Astfel, materialul este ordonat în rubrici, unde în prima rubrică sunt date cuvintele în ordine alfabetică, fiind notate și formele gramaticale esențiale (conform uzanțelor în limba cehă, forma de infinitiv, participiu în –l masc., imperativ ș.a., sau „alte forme care constituie o situație aparte și ar putea ridica greutăți”, de regulă pers. I sg., pers. a III-a pl.), se specifică recțiunea (cazurile în care stă numele în sintagma determinativă), se face semantizarea (standard) în română; în rubrica a doua cuvântul este utilizat în mai multe propoziții, care vin să ilustreze, concretizeze, nuanțeze, completeze semnificația curentă (nu toate sensurile), precum și datele teoretice oferite în prima parte, în cea de-a treia rubrică se dă traducerea echivalentă adecvată a exemplelor ilustratoare. De pildă: verbul *zavolat* pf. A, na + A, *volat* ipf. A, na + A, *a striga*, *a chema*; + D *a da un telefon*, *zavolám*, *zavolej!* *zavolal*, *zavolání* // *Zavolala*: „Vstávej, už je čas.“ *Zavolal na nás, ať se vrátíme. Zavolej mi zítřa! Zavolal domů, že přijde později. Dítě zavolalo o pomoc. Zavolej pro hasiče! Zavolali lékaře k nemocnému.* // *A strigat*: „Scoală-te, e timpul!“ *A strigat la noi să ne întoarcem. Sunați-mă mâine! A telefonat acasă că întârzie. Copilul a strigat după ajutor. Telefonează să vină pompierii! Au chemat doctorul la bolnav.*

Volumul se încheie cu lista, de rigoare, a bibliografiei.

Concepută ca suport pentru învățarea limbii cehe (practica limbii) îmbinată cu achiziționarea și consolidarea cunoștințelor teoretice despre verbul ceh (vizând prin urmare cursul, resp. seminarul de limbă cehă contemporană), lucrarea se adresează în primul rând studenților de la specializarea

limba și literatura cehă, dar va fi utilă și studenților (nu mai puțin cadrelor didactice) de la alte specializări (limbi slave, gramatica comparată etc.), pentru cei care vor să studieze a treia limbă, precum și altor categorii de public, dornic să dobândească abilități de comunicare în limba cehă.

Dagmar Maria Anoca

Academia Română. Academia Slovacă de Științe, *Evenimentele de la 23 august 1944 din România și Insurecția Națională Slovacă din 29 august 1944. Consecințele lor asupra eliberării României și Slovaciei și a sfârșitului Celui de-al Doilea Război Mondial*. Lucrările celei de-a IX-a Reuniuni a Comisiei Mixte de Istorie Româno-Slovace (Alba Iulia, 19-23 septembrie 2011), Banská Bystrica-Alba Iulia, 2012. Ediția I, p. 162 +144. ISBN 078-80-89514-08-3.

În anul 1995 a fost constituită Comisia Mixtă de Istorie Româno-Slovacă, funcționând în baza acordurilor de colaborare dintre Academia Română și Academia Slovacă de Științe.

În componența părții române a participanților intră istorici români – cadre didactice din mai multe centre universitare, precum și reprezentanții minorității slovace din România, funcția de președinte revenindu-i prof.dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române. Similar, partea slovacă este formată din rândurile istoricilor slovaci din Slovacia – cadre universitare, tineri doctoranzi, muzeografi, cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei Slovace de Științe din Bratislava. Președinția părții slovace la început a fost asigurată de prof. Milan Krajčovič, iar, odată cu pensionarea acestuia, în anul 2009, a fost numit prof.dr. Stanislav Mičev, directorul Muzeului Insurecției Naționale Slovace din Banská Bystrica.

În mod periodic Comisia se reunește în cadrul unor dezbateri, sesiuni de comunicări, întrunirile având loc alternativ în cele două țări, la început anual, pentru ca apoi să aibă loc la un interval de doi ani, chiar trei ani. În 2011 i-a revenit rândul României să găzduiască reuniunea, dezbaterile continuând la Banská Bystrica. Rezultatul acestor întâlniri au fost fructificate în volumul de față, bilingv (alcătuit din două compartimente cu conținut identic, dar în versiuni lingvistice diferite, română, resp. slovacă), cuprinzând paisprezece comunicări, fiecare urmată de rezumat în limba engleză: Stanislav Mičev, Ján Stanislav, *Insurecția Națională Slovacă – una dintre componentele rezistenței antifasciste europene*; Constantin Hlihor, *Consecințele geopolitice și geostrategice ale Actului de la 23 august 1944 asupra evoluțiilor regionale și globale postrăzboi*; Vasile Pușcaș, *Impactul evenimentelor de la 23 august 1944 din România în aria central europeană*; Marcela Sălăgean, *Reacția aliaților occidentali și sovietici la evenimentele de la 23 august 1944 din România*; Mihai Alexandrescu, *Convențiile de armistițiu în relațiile internaționale: România, Bulgaria și Ungaria*; Marian Uhrin, *O încercare de comparație a armatelor României și a Slovaciei în vara anului 1944*; Jozef Bystrický, *Evoluția pe frontul din România anului 1944 în relație cu Slovacia*; Marek Syrný, *Aspecte politice ale Insurecției Naționale Slovace*; Miroslav Kmeť, *Slovacii din România de-a lungul istoriei și la sfârșitul celui de-al doilea război mondial*; Pavel Huszárík, *Evenimentele de după 23 august 1944 referitoare la slovacii din România în documentele arhivelor școlare și bisericești*; Nicoleta Alexandrina Huszárík, *Impactul*

schimbărilor din anii 1944-1945 asupra învățământului slovac și român din Nădlac; Gheorghe Vanko, Influența celui de-al doilea război mondial asupra vieții comunităților slovacilor evanghelici din România, Nicolae Edroiu, Veronica Turcuș, Cercetările istorice din România în anii 2008-2010. Orientări și rezultate, Eva Mârza, Slovacistica în România (2008-2010). Bibliografie selectivă.

Cele două compartimente ale volumului, cuprinzând versiunea română, respectiv slovacă, sunt introduse de textele președinților, în partea română a prof.dr. Nicolae Edroiu, *Lucrările celei de-a IX-a Reuniuni a Comisiei Mixte de Istorie Româno-Slovice (Alba Iulia, 19-23 septembrie 2011)*, pentru partea slovacă a prof.dr. Stanislav Mičev, *Na úvod* (Introducere), din care aflăm motivele ce au dus la alegerea temei pentru această reuniune, și anume strădaniile Muzeului Insurecției Naționale Slovace din Banská Bystrica de a aborda, în manieră comparată, istoria celui de-al doilea război mondial, cu scopul de a ancora Insurecția Națională Slovacă – expresia hotărâtă a refuzului poporului slovac de colaborare cu forțele naziste,- într-un context mai larg, european, al rezistenței antifasciste. Mișcarea antifascistă slovacă a fost influențată, fără îndoială, de evenimentele din afara Slovaciei. Astfel, chiar dacă pregătirile pentru Insurecție s-au făcut în două variante, situația politică pe plan internațional a determinat alegerea variantei mai puțin bune, întrucât armata germană a început ocuparea teritoriului slovac, de bună seamă și în urma evenimentului de la 23 august 1944 din România. Președintele părții române a subliniat atribuțiile comisiei, modalitatea de lucru, activitățile colaterale, informarea reciprocă și difuzarea rezultatelor studiilor istorice semnificative. Din aprecierile făcute de cei doi copreședinți, precum și din cuprinsul volumului rezultă utilitatea existenței acestei Comisii, întrucât atât contribuțiile istoricilor români cât și ale celor slovaci prezintă un real interes, aduc puncte de vedere care permit lămurirea conexiunilor dintre evenimentele istorice de la sfârșitul verii anului 1944 în cele două țări. Perspective utile aduc și reprezentanții minorității slovace din România, care prezintă locul, rolul, participarea acestei minorități la mersul istoriei.

Volumul a fost alcătuit de Nicolae Edroiu, Eva Mârza, Marek Syrný. Recenzenți: prof.PhDr. Karol Fremal, CSc., Dr. Susana Andea. Traducerea, atât din limba slovacă în română, cât și invers, a fost asigurată de mai mulți traducători, majoritatea fiind chiar cercetători participanți la reuniune (Nicoleta A. Huszárík, Pavel Huszárík, Kristina Kmet'ová, Eva Mârza, Juraj Vanko). Partea grafică este semnată de Ivan Kocák, lecturarea părții slovace de Miroslav Kmet'. Tiparul a fost executat în Slovacia, editorul fiind Muzeul Insurecției Naționale Slovace din Banská Bystrica, evident, sub egida celor două instituții academice implicate.

Dagmar Maria Anoca

ROMANOSLAVICA vol. L, nr. 1

CRONICI

Al III-lea Congres Internațional de Bulgaristică, Sofia, Bulgaria, 23-26 mai 2013

În 2013, cea mai importantă universitate bulgară, Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia, sărbătorește 125 de ani de existență, iar unul dintre evenimentele principale legate de această aniversare l-a constituit Al III-lea Congres internațional de bulgaristică. Cele două congrese anterioare s-au ținut în 1981 și 1986 și se impune să remarcăm faptul că, pentru prima oară după anul 1989, în Bulgaria s-a organizat un forum științific și academic internațional de o asemenea importanță și amploare.

Desfășurat sub patronajul președintelui țării, dl. Rosen Plevneliev, Congresul a reunit un număr însemnat de participanți (aproape 500), cadre universitare și cercetători din 34 de țări, dintre care amintim Austria, Belgia, Bielorusia, Canada, Cehia, China, Coreea de Sud, Croația, Finlanda, Franța, Germania, Grecia, Georgia, Israel, India, Japonia, Kazahstan, Letonia, Macedonia, Marea Britanie, Republica Moldova, Norvegia, Polonia, România, Rusia, Serbia, Slovacia, Spania, S.U.A., Turcia, Ucraina, Ungaria. Prezența românească a fost foarte modestă – doar două persoane, dar ambele au avut onoarea de a fi desemnate moderatoare a două secțiuni, una din cadrul secției de Istorie, cealaltă de Limbă bulgară. Este vorba despre dna dr. Elena Siupiur de la Institutul de Studii Sud-Est Europene din cadrul Academiei Române, ce a susținut comunicarea *Literatura politică a emigrației bulgare din România pe parcursul secolului al XIX-lea*, iar de la Universitatea din București subsemnata, conf. dr. Mariana Mangiulea, am prezentat comunicarea intitulată *Graiul bulgarilor din Dudeștii-Vechi (Banat) și limba bulgară literară. Interferențe*, al cărei coautor este dna prof. gr. I Ecaterina Ganciov de la Lic. Teoretic „Sfinții Chiril și Metodiu” din Dudeștii Vechi, jud. Timișoara, care însă nu a putut face deplasarea la Sofia.

Organizatorii au conceput programul de comunicări al Congresului pe patru secții, fiecare cu mai multe secțiuni: **1. Istorie și arheologie** cu secțiunile Bulgariei în timpul evului mediu, Teritoriile bulgărești și bulgarii în antichitate, Teritoriile bulgărești și bulgarii în secolele al XV-lea – al XIX-lea, Istoria modernă a Bulgariei, Istoria contemporană a Bulgariei, Economie; **2. Cultură și societate** cu secțiunile Antropologie. Sociologie. Culturologie, Etnologie comparată, Etnologie bulgară și Diaspora bulgărească; **3. Literatură bulgară** cu secțiunile Istoria literaturii bulgare, Studii Chirilo-Metodiene, Literatura bulgară contemporană, Literatura bulgară în context european și universal; **4. Limba bulgară** cu secțiunile Istoria limbii bulgare, Limba bulgară contemporană – cercetări comparate și contrastive, Limba bulgară contemporană – fonetică și gramatică, Limba bulgară contemporană – normă, comunicare, mentalitate, Dialectologie, Bulgaristica în străinătate – predarea limbii bulgare, Bulgaristica în străinătate – traduceri. De asemenea, trebuie să menționăm cele **patru mese rotunde**, cu o tematică bine aleasă, ce a suscitat interesul participanților: **1.** Bulgaristica; **2.** Studii Chirilo-Metodiene; **3.** „Secolul de aur” al țarului Simeon: politică, religie, cultură; **4.** Digitalizarea în cercetarea umanistă.

La secțiune Dialectologie, pe care am moderat-o și unde am ținut comunicarea, au fost prezentate studii valoroase, rezultate ale unor cercetări recente, concluzii, interpretări noi, interesante, unele controversate. Prof. dr. Valentina Kolesnik de la Universitatea din Odessa a vorbit despre *Debalcanizarea dialectelor bulgărești din sudul Ucrainei*; Thede Kahl, prof. dr. la Universitatea din Jena, Germania, a susținut comunicarea *Urme de limbă bulgară în Valahia. Cazul Valea Dragului*; de la Institutul de limbă bulgară cercetătorii Lucia Antonova-Vasileva, cu comunicarea *Particularitățile morfologice ale dialectelor bulgărești din regiunea Gora, Albania și Gheorghi Mitrinov*, cu lucrarea *Stadiul actual al dialectelor bulgărești din Tracia de Est (provincia Edirne)*; Christian Voss, prof. la Universitatea Humboldt din Berlin, este autorul comunicării *Situația dialectelor slave în Nordul Greciei (Macedonia și Tracia)*. După cum se poate observa, toate comunicările se referă la stadii actuale ale dialectelor bulgărești din afara granițelor țării.

Am remarcat cu plăcere în cele patru zile ale Congresului numărul mare al audienților și al participanților la discuții în cadrul secțiunilor pe care le-am frecventat, atât la secția de Limba bulgară contemporană, cât și la cea de Istorie sau de Literatură bulgară.

Organizat într-o perioadă care să includă și ziua de 24 mai – Ziua scrierii slave și a învățământului și culturii bulgare, cea mai îndrăgită sărbătoare a vecinilor noștri de la sud de Dunăre, Congresul a beneficiat și de atmosfera sincer festivă și entuziastă de pe străzile capitalei. Am fost martora unor frumoase manifestări la care participau școlari de toate vârstele însoțiți nu doar de profesorii lor, ci și de către părinți. De altfel, chiar dacă lucrările plenare pe secții au început pe data de 23 mai, iar după-amiaza au demarat și pe secțiuni, deschiderea oficială a Celui de-al III-lea Congres internațional de bulgaristică a avut loc pe 24 mai în prezența președintelui Republicii Bulgaria, dl. Rosen Plevneliev, a primarului Sofiei, dna Iordanka Fandăkova, a președintelui Academiei Bulgare, acad. ing. dr. Stefan Vodenicearov, și a Rectorului Universității „Sf. Kliment Ohridski”, prof. dr. doc. Ivan Ilcev – membru corespondent al Academiei Bulgare.

Programul Celui de-al III-lea Congres internațional de bulgaristică a inclus, pe lângă cele patru zile de comunicări științifice și vernisaje, lansări de carte, vizite, excursii. Astfel, participanții la acest înalt forum academic au avut posibilitatea de a cunoaște Bulgaria în moduri diferite. În impunătorul hol de intrare al Universității a fost montată instalația „La început a fost Cuvântul” dedicată împlinirii a 1150 de ani de la misiunea fraților Konstantin-Chiril și Metodie de creare a alfabetului slav. Expoziția „Contracultura tinerilor din Bulgaria anilor '70-'80 ai secolului al XX-lea” arată încercările tinerilor de a protesta împotriva îngrădirilor din acea perioadă. Sub denumirea „Tranziția. Chipuri”, pictorul bulgar Iordan Șentov expune treizeci de creații dedicate Răscoalei din Aprilie 1876. Puternica legătură emoțională dintre Bulgaria și un mare artist, sculptorul Arnaldo Zocchi, este ilustrată prin expoziția documentară de fotografii intitulată „Sculptorul italian Arnaldo Zocchi și Eliberarea Bulgariei”. Binecunoscutul monument din centrul Sofiei al „Țarului Eliberator”, ce-l înfățișează pe țarul Alexandru al II-lea al Rusiei, este opera lui Zocchi, dar și alte sculpturi aflate în diferite orașe ale Bulgariei sunt operele acestui prieten și bun cunoscător al istoriei, tradițiilor, spiritualității bulgare. Arheologii bulgariști, precum și cei pasionați de acest domeniu, au avut ocazia de a participa la săpături chiar în centrul capitalei, în antica Serdika. Excursia la biserica din Boiana (azi un cartier al capitalei bulgare, la poalele muntelui Vitoșa), ca și vizitarea Catedralei „Sf. Alexandr Nevski” au întrunit numeroși doritori din rândul oaspeților străini.

Nu pot încheia aceste însemnări fără a menționa președintele și vicepreședintele Comitetului de organizare, și anume, profesorii Ivan Ilcev, respectiv, Evgheni Nikolov, precum și membrii Comitetului de lucru: conf. dr. Todor Popnedelev, conf. dr. Veselin Iancev, lect. dr. Vladimir Stanev, lect. dr. Svetoslav Jivkov, lect. dr. Ani Istatkova-Ivanova, cadre didactice ale Facultății de Istorie și ale Facultății de Filologie Slave din cadrul Universității „Sf. Kliment Ohridski”.

A impresionat extrem de plăcut nivelul științific ridicat, modernitatea acestui Congres, precum și amabilitatea gazdelor, organizarea ireproșabilă, de la buna îndrumare către sălile de ședință din vasta clădire a Universității, de la materialele bogate și variate din mapele participanților, programul bine alcătuit până la locațiile cocktailurilor și cazarea de lux. Dar, în primul rând, a fost atins scopul urmărit de organizatori, acela de a restabili interesul față de studiile de bulgaristică în Bulgaria și în lume, de a înnoi legături academice și universitare, de a acționa reciproc la stabilirea unor noi și rodnice contacte între cercetătorii de diverse generații din domeniul științelor umaniste.

Mariana Mangiulea

Despre autori

Anoca, Dagmar Maria – conf.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: cultură și literatură slovacă, limbă slovacă; anocadm@gmail.com

Barborică, Corneliu – prof.dr. pensionar la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: literatură slovacă, literaturi slave comparate

Čolević, Lidija – drd., lector de limbă și literatură sârbă, Departamentul de filologie rusă și slavă, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes: metodică predării limbii sârbe pentru străini, literatură sârbă (lidijacolevic@yahoo.com).

Da browski, Mięczysław, prof. dr. la Universitatea din Varșovia, directorul Institutului de Literatură polonă, șeful catedrei de literatură comparată; domenii de interes: literatură polonă contemporană, literatură comparată, imagologie, relații culturale și literare polono-germane

Dragnea, Mihai – absolvent al Facultății de Istorie a Universității din București, doctorand la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”; domenii de interes: mitologie slavă, creștinarea statelor slave: terra_mater_2007@yahoo.com

Duță, Mircea Dan – doctor în filologie, director al Institutului Cultural Român din Praga; domenii de interes: limba română ca limbă străină și nematernă, paralele între limbile cehă, slovacă și slovacă, aspectul verbal, relațiile dintre prepoziții, articole și substantive (mdan_duta@yahoo.com)

Gheltofan, Daniela – asist. drd. la Catedra de limbi slave a Facultății de Litere, Istorie și Teologie de la Universitatea de Vest din Timișoara; domenii de interes: lexicologie, lingvistică confruntativă, semantică cognitivă (danielagheltofan@yahoo.com)

Hladký, Juraj – PhDr., PhD., conf. la Catedra de limbă și literatura slovacă la Facultății Pedagogice la „Universității Trnaviene” din Trnava (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave), Slovacia; membru al prezidiului comisiei de onomastică de pe lângă Institutul Lingvistic „Ludovít Štúr” al Academiei Slovace de Știință; domenii de interes: onomastica, lexicologia și cultivarea limbii; jurhladky@gmail.com

Kolomițeva, Viktoria – Institutul de filologie de la Universitatea națională din Kiev „Taras Șevcenko”, Ucraina

Mangiulea, Mariana – conf.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: lingvistică bulgară (mariana.slave@yahoo.fr)

Marin, Florentina – preparator drd. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură (florymr@gmail.com)

Mârza, Radu, – lect.univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, domenii de interes: cultură și civilizație rusă (rmarza@yahoo.com)

Mitric, Olimpia – conf.dr. la Facultatea de Istorie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, domenii de interes: bibliologie, istoria culturii și slavonei românești.

Nedelcu, Octavia – prof.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură și cultură sîrbă, literaturi iugoslave (cnedelcu2004@yahoo.com)

Rusneac, Cristian Vasile – absolvent al Facultății de Arte de la Universitatea Middlesex, Anglia, doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes: cultură și civilizație balcanică, otomană (cristian.rusneac@gmail.com)

Staicu-Rusneac, Iulia – absolventă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes: literatură comparată, cultură și civilizație balcanică (iulia_staicu@hotmail.com)

Šenkár, Patrik – prof., PaedDr., PhD. La Catedra culturilor mediului a Facultății de Studii Central Europene a Universității „Constantin Filozoful”, Nitra, Slovacia; domenii de interes: literatură, literatură pentru copii și tineret, contactele interliterare (literatură comparată); psenkar@ukf.sk

Závodný, Andrej – PaedDr., PhD., lector, la Catedra de limba și literatura slovacă la Facultății Pedagogice la „Universității Trnaviene” din Trnava (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave), Slovacia; domenii de interes: onomastica generală, toponomastica, limba slovacă, literară contemporană, dialectologia limbii slovace; sv.andrej.pervozvannyj@gmail.com

Cuprins

Literatură

Corneliu Barborică, <i>Rolul vitalismului în depășirea liricii simboliste</i>	7
Lidija Čolević, <i>Poetica spațiilor culturale în opera lui Danilo Kiš</i>	11
Mieczysław Dąbrowski, <i>Żydowski barbarzyńca w polskim Edenie</i>	21
Viktorija Kolomițeva, <i>В одвічних пошуках вічного: інтерпретація знання про вищі духовні істини</i>	37
Florentina Marin, <i>Elemente postmoderniste în proza lui Viktor Pelevin</i>	43
Patrik Šenkár, <i>Neintencionálne intencionálna mládežnícka próza Petra Andrušku (sondy, reflexie, interpretácie do piatich próz jedného jubilanta)</i>	53

Mentalități

Mihai Dragnea, <i>Geografia campaniilor militare ruse împotriva Imperiului Bizantin</i>	81
Cristian Vasile Rusneac, <i>Rolul orașului în formarea identităților naționale în Balcani</i>	93
Iulia Staicu-Rusneac, <i>Stećci – între profan și filozofic</i>	109

Lingvistică

Mircea Dan Duță, <i>Unele dificultăți ale studenților cehi și slovaci care învață româna în lucrul cu aspectul verbal și utilizarea acestuia în traducerile bilaterale</i> ..	121
Daniela Gheltofan, <i>Derivarea antonimică și antonimia derivațională</i>	151
Juraj Hadký, <i>Odras historických etnických vztahov v hydronymii slovenskej časti Dunaja</i>	161
Andrej Závodný, <i>Niektoré hydronymá na území Žitného ostrova</i>	173

Recenzii

Olimpia Mitric, *V.G., Бочковська, Л.В., Хауха, В.А., Адамович. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII-XX ст. з колекції Музею книги і*

<i>друкарства України. Київ: Видавничий дім “Кієво – Могилянська Академія”, 2008, 359 стр.</i>	183
Octavia Nedelcu, <i>Srpsko-rumunski rečnik/Dicționar sârb-român. Zavod za kulturu vojvodjanskih Rumuna/Institutul de cultură al românilor din Vojvodina, Zrenianin, Serbia, 2012, 940 p.</i>	185
Radu Mârza, <i>Prinții Antioh și Maria Cantemir în documente de epocă. Ediție alcătuită și îngrijită, prefațată și adnotată de Leonte Ivanov. Traduceri din rusă și italiană de Marina Vraciu, Leonte Ivanov, respectiv Dragoș Cojocar. Postfață de Marina Vraciu. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 510 p. ISBN: 978-973-703-580-6.</i>	188
Radu Mârza, <i>Gheorghe Șișeștean, Români care s-au stins. Valahii din Carpații Nordici și românii din Ungaria. Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2012, 207 p. ISBN: 978-973-7784-68-1</i>	187
Dagmar Maria Anoca, <i>Alžbeta Uhrinová, Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku [Situația actuală a limbii slovece în Ungaria], Nădlac, Editura Ivan Krasko, 2011.160 p.</i>	191
Dagmar Maria Anoca, <i>Alexander Fiut, Czesław Miłosz – un Gulliver al secolului al XX-lea. Traducere și note de Constantin Geambașu, Editura Universității din București, 2012, 268 p. ISBN 978-606-16-0191-2</i>	193
Dagmar Maria Anoca, <i>Anca Irina Ionescu, Cele mai frecvente verbe cehe în propoziții. Editura Universității din București, 2012, 300 p., ISBN 9786061601509</i>	195
Dagmar Maria Anoca, <i>Academia Română. Academia Slovacă de Științe, Evenimentele de la 23 august 1944 din România și Insurecția Națională Slovacă din 29 august 1944. Consecințele lor asupra eliberării României și Slovaciei și a sfârșitului Celui de-al Doilea Război Mondial. Lucrările celei de-a IX-a Reuniuni a Comisiei Mixte de Istorie Româno-Slovice (Alba Iulia, 19-23 septembrie 2011), Banská Bystrica – Alba Iulia, 2012. Ediția I, p. 162 +144. ISBN 078-80-89514-08-3.</i>	196

Cronici

Mariana Manguileu, <i>Al III- lea Congres Internațional de Bulgaristică, Sofia, Bulgaria, 23 – 26 mai 2013</i>	201
---	-----

Despre autori	203
----------------------------	-----

